

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

A TARTALOMBÓL:

Czigány István
A MAGYARORSZÁGI CSAPATOK SZEREPE
A TÖRÖK ALÓLI FELSZABADÍTÓ HÁBORÚBAN

Parádi József
A MAGYAR KIRÁLYI PÉNZUGYMINISZTERIUM
HATÁRŐRIZETI FELADATAI AZ OSZTRÁK–MAGYAR
MONARCHIA MAGYARORSZÁGI VÁMCHATÁRÁN,
1867–1914

2

102. ÉVFOLYAM • BUDAPEST • 1989

1098
157
1888
S-3a
I. évfolyam.

1888. Márczius.

Első szám.

Kiadja a Magyar Tud. Akadémia hadtudományi bizottsága.

***** Budapest, 1888. Franklin-Társulat könyvnyomdája. *****

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

Az alapítás éve
1888

102. ÉVFOLYAM • BUDAPEST • 1989. 2. SZÁM

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Dr. Czígány István százados, a Hadtörténeti Térképtár igazgatója, (Budapest); *dr. Fűzi Imre* ezredes, tanszékvezető, Zrínyi Miklós Katonai Akadémia (Budapest); *Hermann Róbert*, a Hadtörténeti Intézet tudományos munkatársa (Budapest); *Iván Dezső* ny. ezredes, a hadtudomány kandidátusa (Budapest); *Lengyel István*, a történettudomány kandidátusa, egyetemi docens, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar (Budapest); *Lugosi József* őrnagy, a Hadtörténeti Múzeum osztályvezetője (Budapest); *dr. Makai Ágnes*, a Hadtörténeti Múzeum tudományos főmunkatársa (Budapest); *dr. Pandula Attila* egyetemi adjunktus, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar (Budapest); *dr. Parádi József* határőr őrnagy, főiskolai docens, BM Rendőrtiszti Főiskola (Budapest); *dr. Rákóczy Rozália*, a Hadtörténeti Múzeum tudományos főmunkatársa (Budapest); *dr. Szijj Jolán*, a Hadtörténeti Levéltár tudományos főmunkatársa (Budapest); *Vargyai Gyula*, a történettudomány doktora, egyetemi tanár, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar (Budapest); *Zachar József* al-ezredes, a történettudomány kandidátusa, a bécsi Kriegsarchivban működő Állandó Magyar Levéltári Kirendeltség vezetője (Budapest—Bécs); *Zarnóczky Attila*, a Hadtörténeti Múzeum tudományos munkatársa (Budapest)

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK A Hadtörténeti Intézet és Múzeum folyóirata

Szerkesztő bizottság:

Benda Kálmán, Bona Gábor, Farkas Márton, Godó Ágnes, Hetés Tibor, Liptai Ervin (a szerkesztő bizottság elnöke), Mucs Sándor, Ölvedi Ignác, Szabó Miklós, Tóth Sándor, Urbán Aladár, Zachar József

Főszerkesztő:

Ács Tibor

Szerkesztő:

Csákvári Ferenc

Szerkesztőség:

Ludapest I., Kapisztrán tér 2—4. Postacím: Budapest, Pf. 7. 1250.
Telefon: 569—522

A kiadásért felel a Zrínyi Katonai Könyv- és Lapkiadó főigazgatója

Kiadja:

A Zrínyi Katonai Könyv- és Lapkiadó, Budapest VIII., Kerepesi út 29/b. Postacím: Budapest, Pf. 22. 1440. Telefon: 331—170

Megjelenik negyedévenként. Előfizetési díj: 1 évre 64,—Ft, negyedévre 16,—Ft.

Terjeszti:

a Magyar Posta. Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a Posta hírlapüzleteiben és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR) Budapest, XIII. Lehel u. 10/a. —1900—, közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a HELIR 215—96162 pénzforgalmi jelzőszámra.

Index: 25 371

HU ISSN 0017—6540

Zrínyi Nyomda, Budapest. Felelős vezető: Grasselly István vezérigazgató

TANULMÁNYOK

CZIGÁNY ISTVÁN

A MAGYARORSZÁGI CSAPATOK SZEREPE A TÖRÖK ALÓLI FELSZABADÍTÓ HÁBORÚBAN

„Nem kétjük szomorú szívvel ne érezne Nag[yság]tok s keg[ye]lmetek Hazánk-
nak ennyi esztendőtil fogván siralomra méltó el pusztulását, s édes Nemzetünknek
ily szertelen romlását, melyet mys mint Hazánkknak ighaz Fiai szomorú szívvel, s
könyves szemmel szemlélvén kívántuk és kíványuk ma is tehetségünk szerént mun-
kálkodtunk s munkálkodgyuk is annak réghi jó állapotra minden királytul adatott,
s királyi Diplomával meg erősített réghi szép szabadságira való jutását ... Ezek
penigh minden Szent királyoktul adatott Diploma szerént megh lévén gondolkozzék
Nag[ysá]gtok s k[e]l[ye]lmetek mindenütt szomszedségunkban ezennel meg emész-
tő Hatalmas Török Nemzetnek Contentatiója [hadakozása] felől, kitül Isten után,
csak az néki való kedv keresésünk, ha megh oltalmazhattya, s tarthattya zegény
Hazánkat...”¹ E patetikusan csengő sorokat az „Istennek Dicsőségiért, és Hazájak
szabadságiért bújdosó s fegyverben levő Úri Fő Nemesi és Vitezlő magyar rendek”
intézték 1681 májusában a Sopron városában ülésező országgyűlés résztvevőikhez.

Am e megindító levélrészlet nem csak a protestáns retorika erőnyeit csillogtatta
meg, hanem a sorok mögött a véresen komoly valóság rejlett. Az ország magyar és
nem magyar népei már több mint egy évszázada szakadatlan harcban álltak az osz-
mán hódítókkal. A XVII. század utolsó harmadában a Török Birodalom katonai
és politikai befolyása igen nyomasztóvá vált. Érsekújvár és Várad török kézre
kerültével számottevően megerősödtek a porta hadászati pozíciói. Valamilyen for-
mában szinte az ország egész területe az oszmánok érdekszférájába tartozott. Délen,
valamint az ország középső részein a török volt az úr. Apaffi Mihály erdélyi fejedele-
msége éppen úgy az oszmánok vazallusa, mint Thököly Imre felső-magyarországi
fejedelemsége. I. Lipót Habsburg császár és magyar király hatalma már csupán
a Garamtól nyugatra eső területekre, illetve a Dunántúl keskeny sávjára korlátozó-
dott.

Az a számtalanszor hangoztatott megállapítás, mely szerint Magyarország a ke-
reszténység védőbástyája, kétségtelenül sok valóságelemet tartalmaz, de az is tör-
ténelmi tény, hogy az idegen hódítás megállítását csak külföldi segítséggel lehetett
elérni.

Már a XVII. század elején csupán a magyarországi végvár vonal fenntartása
évente 2 300 000 forintba került. Ebből az ország adóbevételei alig félmillió forintot
fedeztek.² Viszont a magyarországi oszmán uralom felszámolása több tízezres

¹ Cópia Literarum Hungarorum Exulantium Kaposz 1681. május 27. Kosztolányi cs. levéltára (Csehszlovákia),
Magyar Országos levéltár (a továbbiakban: OL), Filmtár C 681. doboz.

² *Benda Kálmán*: A magyar végvári vonal fenntartásának költségei a XVII. század elején. In.: *Studia Agriensia*
3. Tanulmányok. Eger, 1983. 54–56. o.

mozgó haderő felállítását igényelte, amit csakis egy európai koalíció keretein belül lehetett megvalósítani. Jó példa erre az 1663—1664-es törökellenes szövetség, melynek megalakítását elsősorban a hadban álló országok, Velence és Magyarország kezdeményezték. A közös fellépés gondolatát a pápa és Rajnai Szövetség felkarolta, s véghez vitte a lehetőtlent, összefogta a két rivális nagyhatalmat, Franciaországot és a Habsburg Birodalmat.³

A szövetséges csapatok 1664. augusztus 1-jén győzelmet arattak Köprülü Ahmed nagyvezér seregein. Ám a vitathatatlan siker ellenére a császári udvar alig tíz nap múlva a status quo alapján békét kötött. I. Lipót császár e váratlan lépése megdöbbenést és zavart keltett Európa-szerte. A magyar királyságban és az erdélyi fejedelemségben elkeseredést, majd ellenállást szült a békekötés, mely „...a német császárnak nagy kisebbségivel, Magyarországnak pedig felette nagy kárával s romlásával” járt.⁴

Lipót császár és tanácsadói természetesen tisztán látták, hogy a vasvári béke megkötése igen heves ellenérzéseket fog kiváltani. Viszont úgy látszott, hogy a török-ellenes háború a francia befolyás alatt álló Rajnai Szövetség vezetésével bontakozik ki, mely a Habsburg dinasztia számára beláthatatlan politikai és gazdasági károkat és súlyos presztizisvesztést okozott volna. A császári politikusok a magyarok háborús áldozatvállalásával is igen elégedetlenek voltak, sőt olyan vélekedések is lábra kaptak, hogy a magyarok el akarnak szakadni a Habsburg Birodalomtól, vagy más uralkodót választva, vagy pedig a törökkel szövetségben. Mindezek mellett a háború folytatása katonai okok következtében is kétségessé vált, így az udvar inkább a „népszerűtlen” béke mellett döntött.⁵

Ennek következtében a magyar társadalom igen széles rétegei újfent szembe kerültek a császári udvarral. Ellenállásuk a Wesselényi Ferenc nádor nevével fémjelzett főúri összeesküvésben öltött testet, amely 1670 tavaszán egy sikertelen felkelésbe torkollott. A felkelés bukását követő megtorlás kis- és középnemesek, végvári katonák, parasztok ezreit tette földönfutóvá, bujdosóvá, akik a Habsburgellenes kuruc mozgalom bázisát alkották. A császári politikából kiábrándult nemesi rétegek, s a vitézlő rend tagjai jobbra az erdélyi fejedelemség példáját tartották követendőnek, mely egyre inkább a török orientáció felé sodorta a bujdosók mozgalmát.

A Habsburg adminisztráció elsődlegesen az összbirodalmi érdekeket érvényesítette politikájában. Ezek a magyarországi érdekek kárára változtak, hiszen a század utolsó harmadának európai horizontú politikáját az oszmánokkal való szembenállást is meghatározó Bourbon—Habsburg ellentét uralta, különösen IV. Fülöp spanyol király halála után, amikor a Habsburg politika irányítóinak egy csoportja s spanyol trón megszerzését helyezte előtérbe.

I. Lipót és tanácsadói jól tudták, hogy birodalmuk gazdaságilag és katonailag egyaránt gyenge egy kétfrontos háború megvívásához, így, a magyar királyság érdekeit háttérbe szorítva, csupán a portával fennálló békés viszony megőrzésére törekedtek.⁶ Lényegében Lipót császár is azt az elvet követte, hogy jobb valamit a török ellenében elveszteni, mint egyetlen lépést megengedni a Habsburg ház ellen.⁷

XIV. Lajos, a nagy ellenfél, hasonlóan gondolkodott, hiszen minden veszély, mellyel a Habsburg dinasztia szembe nézett, hatalmát erősítette, s egyben lehető-

3 R. Várkonyi Ágnes: A Liga Sacra Európája. *Levél-tári Szemle* (a továbbiakban: *LSz*), 1986/3. sz.

4 Cseréi Mihály: Erdély története (1661—1711). (Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta: *Bánkúti Imre*) Budapest, 1983. 59. o.

5 Bóka Éva: Jean de Vandel Magyarországról (Párizs, 1688). *Történelmi Szemle*, (a továbbiakban: *TSz*) 1985/4. sz., 596. o.

6 Hugo Hantsch: Die Geschichte Österreichs 1648—1918. Band II. Graz—Wien—Köln, 1953. 41. o.

7 Paul Wentzke: Feldherr des kaisers Leben und Taten Herzogs Karl V. von Lothringen. Leipzig, 1943. 94—95. o.

8 Ekekehard Eickhoff: Venedig, Wien und die Osmanen. München, 1970. 338—339. o.

séget jelentett arra, hogy a majdani spanyol örökséget megszerezze.⁸ E célt szolgálta az úgynevezett „reüniosi kamarák”, támogatták az oszmánok Habsburg-ellenes terveit, s a magyarországi kuruc mozgalmat. A „napkirály” terjeszkedő politikája számos sikert könyvelhetett el a nyolcvanas évek elejére. A nymwegeni békeben (1678) XIV. Lajos megszerezte Spanyol Németalföld jelentős részét, a Rajna menti területeket, sőt Strassbourg 1681 szeptember végén történt elfoglalásakor I. Lipót császár beírta a szóbeli tiltakozással. Mindezek alapján a nyolcvanas évek elején a Habsburg Birodalom meggyöngülni látszott. Lipót császárt, mint a Német—Római Birodalom fejét, sorozatos terület- és presztizisvesztések érték, éppen azokon a területeken és éppen ott, ahol támaszt keresett és remélt az oszmán hódítókkal szemben. Erőit jelentős mértékben lekötötte a francia hegemon törekvések elleni harc, ám az akkor még békés Török Birodalom szemmel láthatóan háborúra készült.

Arra azonban szinte senki sem számított, hogy az oszmán hadak 1683. szeptember 13-án Bécs alatt olyan súlyos vereséget szenvednek, és olyan kedvező külpolitikai fordulatok állnak be, melyek lehetővé tették a másfél évtizedig elhúzódó törökellenes felszabadító háború megvívását. Ennek eredményeként a Temes-vidék és Belgrád kivételével Magyarország felszabadult az oszmán uralom alól. Az ország területének egésze bekapcsolódhatott a Habsburg Birodalom gazdasági és társadalmi vérkeringésébe, amely ha nem is képviselte Európa nyugati részének dinamizmusát, de mindenképp kedvezőbb kereteket adott a fejlődésnek mint a Török Birodalom.

Természetes, hogy a területileg és politikailag megosztott, gazdaságilag fejletlen magyar királyság katonailag és politikailag egyaránt alárendelt szerepet játszhatott a török ellenes háborúban. Véleményünk szerint e kérdéshez az ország hadipotenciáljának vizsgálatával kell közelíteni. Eközben természetesen nem feledkezhetünk meg a politikai motívumokról, s a gazdaság meghatározó szerepéről, de arról sem, hogy az ország fegyveres ereje milyen mértékben felelt meg a korszak hadügyi követelményeinek.

Egy ország hadipotenciáljának igen jellemző paramétere területének hadállító képessége, vagyis a fegyveres erőnek a lakosság számhoz viszonyított aránya. Ennek meghatározása a XVII. század utolsó harmadában igen nehéz feladat, miután Magyarország népességére vonatkozóan nagyon szélsőséges eredmények láttak napvilágot a két és félmillió és négy és félmillió lélekszám között.⁹ Nemcsak az értékelhető források viszonylag korlátozott száma okoz gondot, hanem az is, hogy a paraszti lakosságnak és a nemességnek az adózási rendszert kijátszó törekvései következtében az összeírások rendkívül torz képet mutatnak, s az adatokat szigorú forráskritikának kell alávetnünk.¹⁰ A meggyöngült, vagy alig funkcionáló központi hatalom nem is volt képes az adózók összeírására. Emellett a földbirtokosok jobbágyaik jelentős hányadát eltagadták az adószedők elől. Nagyobb hadjáratok idején a falvak lakossága sokszor erdőbe, mocsaras helyekre menekült, ahol néha több hónapot is eltöltöttek. Ha eközben érkeztek az összeíró biztosok, a helységet természetesen üresen találták. A legújabb demográfiai kutatások azonban azt is kimutatták, hogy a „deserta” megjelölés nem feltétlenül a helység lakatlan voltát jelentette, hanem például azt is, hogy különböző okok következtében — háborús pusztítás, rossz termés, újratelepülés — a lakosok nem voltak adófizetésre kötelezhetők.¹¹ Viszonylag régebben ismert az is, hogy a dézsmaösszeírások inkább a társadalmi változásokat

⁹ *Acsády Ignác*: Magyarország Budavár visszafoglalása korában. Budapest, 1986. 35. o.; Magyarország történelmi demográfiája (Szerk.: *Kovácsics József*) Budapest, 1963. 150. o.

¹⁰ Magyarország története, 1526—1686. 3. k. (Szerk.: *Pach-Zsigmond Pál*—*R. Várkonyi Ágnes*) Budapest, 1985. 938. o.

¹¹ *Dávid Zoltán*: Az 1692. évi összeírás forrásértéke. In.: Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve. IX. (Szerk.: *Gazdag István*) Debrecen, 1982. 118—119. o.; *Bársony István*: Bihar megye adózó népessége a XVII. században. Magyar Történelmi Tanulmányok XVI., 1984. 7—8. o.

mutatták, semmint a népesség reális nagyságát. Báránd esetében az 1692. évi portális összeírás 15 család meglétét jelezte, viszont az ugyanebben az évben kelt dézsmajegyzék öt juhosgazdájából három nem szerepel a portális összeírásban.¹² Ugyancsak a különböző adóösszeírások bizonytalan eredményeire utal az is, hogy míg 1692 őszén Kabán 156, Bárándon mintegy 60 lakost írtak össze, addig az említett településekről alig két év múltán a tatárok 230 illetve 100 embert hurcoltak el.¹³

Éppen ezért a legutóbbi évek demográfiai kutatásai rámutattak arra, hogy az oszmán uralom éveiben a népességfejlődésben inkább a stagnálás volt a jellemző, s nem a fogyás. Mint már utaltunk rá, a háborúk elől a falvak népessége erdőkbe és mocsarakba menekült, de egy jelentős részük északra húzódott: a biztonságosabbnak vélt váruradalmaiban, vagy a mezővárosokban keresett menedéket. Ennek eredményeként a mezővárosok lélekszáma igen megnövekedett. Debrecen lakossága már a XVII. század hetvenes éveiben elérte a 15 000 főt, míg ez idő tájt Szeged 6000, Berettyóújfalu 1800 lakost számlált.¹⁴ Figyelemre méltó tény például, hogy a végvári vonalon fekvő murányi váruradalomban az 1670-es évek elejéig a lakosság folyamatos gyarapodását tapasztaljuk.¹⁵ Hasonló tendencia érvényesült Balassagyarmat és Buják váruradalmában. Különösen Buják várának esete figyelemre méltó, mely a hozzá tartozó falvakkal együtt 1663-ban török uralom alá került, de a települések elnéptelenedése nem regisztrálható.¹⁶ Tiszafüreden a harcok következtében csak rövid időre néptelenedett el, mivel 1691-ben már újra adózott. Tiszafüreden 1696-ban 90, 1701-ben már 156 adózó jobbágyháztartást tartottak nyilván.¹⁷

Bár a magyarországi lakosságszám meghatározására irányuló kutatások még kezdeti stádiumban vannak, véleményünk szerint a háborús időszakok népességcsökkenése korántsem volt olyan nagy mérvű, s a veszteség a békés időszakokban kiegyenlítőddött. Egyes számítások szerint például a hadjáratok és portyák által igencsak megtépázott Bihar vármegye népessége 1692-ben 100—115 000 fő körül mozgott.¹⁸ Ezért elmondható, hogy a magyarországi populáció száma a XVII. század nyolcvanas éveinek elején elérhette, sőt valamelyest meghaladhatta a négy milliót.¹⁹ A visszafoglaló háború pusztításait, majd a Rákóczi szabadságharcnak a polgári lakosság veszteségeit is beleszámítva közel nyolcvanezer áldozatát és a pusztító pestisjárvány majd négyszázezer halottját, úgy tűnik, a természetes szaporodás és az egyre erősödő betelepítési hullám a XVII. század húszas éveinek elejére már pótolta. Alig egy évvel a Rákóczi szabadságharc után már igen sok telepés érkezett. Károlyi Sándor feleségét, Barkóczy Krisztinát arról értesítette 1712 nyarán, hogy Svábföldről több mint nyolcvanezren jönnek Magyarországra.²⁰

A magyarországi népesség a XVII. század nyolcvanas éveinek elején területileg négyfelé szakítva, politikailag és vallásilag megosztottan, olykor magában is meg hasonlottan élte meg az újabb nagy törökellenes háborút. A magyar királyságnak a törökellenes visszafoglaló háborúban betöltött szerepe vizsgálatakor figyelembe kell vennünk az ország hadállító képességét is. Ez elsősorban a lakosságszám függ-

12 Báránd története és néprajza. (Szerk.: *Balassa Iván*) Báránd, 1985. 49. o.

13 *Gonda Ferenc*: Kaba története. Kaba, 1981.; Báránd története és néprajza: 49. o.

14 Debrecen története 1693—1848. 2. k. (Szerk.: *Ránki György*) Debrecen, 1981. 16—20. o.; Szeged története. A kezdetektől 1686-ig. 1. k. (Szerk.: *Kristó Gyula*) 680. o. Szeged, 1985.; Berettyóújfalu története. (Szerk.: *Varga Gyula*) Berettyóújfalu, 1981. 152. o.

15 *Ila Bálint*: Gömör megye. I. A megye története 1773-ig. Budapest, 1976. 353—356. o.

16 Balassagyarmat története 896—1962. (Szerk.: *Balogh Sándor*) Balassagyarmat, 1977. 37. o.; *Pálmány Béla*: Végvárok Nógrád vármegyében a török kiűzése és az újratelepítés korában (1663—1703). A Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve XVII. Salgótarján, 1986. 37. o.

17 *Nemes Lajos*: Adatok Tiszafüred gazdasági és társadalmi életéhez. Zounuk 1. (A Szolnok Megyei Levéltár Évkönyve 1.) Szolnok, 1987. 53—54. o.

18 *Dársony István*: i. m. 45. o.

19 *Welmann Imre*: A magyar mezőgazdaság a XVIII. században. Budapest, 1979. 13. o.

20 Károlyi Sándor Barkóczy Krisztinának. Pozsony, 1712. július 14.; *Vonház István*: A szatmár megyei német telepítés. Pécs, 1931. 188. o.

vénye, de jelentős szerepet játszanak benne a haderő minőségi paraméterei, mint a képzettség, a fegyverzet és a fegyelmi viszonyok. Emellett nem lebecsülendő hatása lehet a fegyveres erő működésére katonáinak politikai hitvallása, gazdasági és társadalmi mentalitása.

Esterházy Pál nádor 1682 márciusában készült tervezetében az oszmánok elleni háborúban a főnemesek, főpapok és vármegyék bandériumaiból 9180 gyalogosra és 3600 lovasra számított. A végvári katonaság létszámát ebben az időben már folyamatosan emelték. Így csupán a győri generalátus területén egy 1682. szeptember 10-én kelt kimutatás szerint 959 huszár, 1300 hajdú, 64 tüzér és 26 önkéntes szolgált. Viszont a főleg zsákmányra felfogadott katonaság létszámadatait nem ismerjük.²¹ Az 1682-es esztendő július havában egy császári jelentés az ellenség, vagyis a „kuruc király”-nak nevezett Thököly Imre gróf erejét 8000 lovasnak és 4160 gyalogosnak mondja.²² Egy évvel később a királyi Magyarországról mintegy 17 000 lovas és 8600 gyalogost kívántak hadba hívni az oszmánok ellen. Ebből mintegy 15—16 000 fő eleget is tett Esterházy Pál nádor parancsának. Ugyanakkor az oszmánokkal szövetséges Thököly Imre felső-magyarországi fejedelemségének fegyveres ereje, nem kis részben a királyi haderő átállításának eredményeként, közel húszezer főre emelkedett. Apaffy Mihály erdélyi fejedelem hozzávetőlegesen 15 000 katonával csatlakozott Kara Musztafa seregéhez.²³ Ezt a mintegy 45—50 000 főnyi katonaságot zömében a török uralomtól mentes, alig több mint három milliós országrészről toborozták.²⁴

Kérdés viszont, hogy a hadállítás lehetőségeit milyen mértékben merítették ki a korabeli Magyarországon. Erről az erőfeszítésekről csak akkor kaphatunk reális képet, ha adatainkat összevetjük Európa más országainak hasonló paramétereivel. A töröktől szintén állandóan fenyegetett lengyel királyság az 1678—79-es háború idején a közel nyolc millió lakosból 55 000 katonát állított ki. Korabeli vélemények szerint a haderő létszámát már csak általános felkelés meghirdetésével lehetett volna tovább emelni. Sobieski lengyel király 1683-ban a Habsburg uralkodó megsegítésére 45 000 katonát mozgósított, s a különböző helyőrségekben 5—6000 embert hagytak hátra.²⁵ Európa ekkor legnépesebb állama, a tizenkilenc milliós Franciaország 260 000 főnyi hadsereget tartott fenn. A politikailag és katonailag ezekben az évtizedekben megerősödő, közel tizenhat millió lelket számláló Orosz Birodalom 130 000 fős haderővel rendelkezett. Viszont az egykor szebb napokat látott hét milliós Spanyol Monarchia hadserege már csak 70 000 katonára rúgott. Területéhez és népességéhez viszonyítva a legnagyobb létszámú fegyveres erőt Hollandia mondhatta magáénak. A hat millió lakost számláló Németalföld, fejlett gazdasági és pénzügyi erőforrásaira és a jól kiépített hadi gazdálkodási rendszerére támaszkodva, több mint százezer főnyi hadsereget tudott korszerűen felszerelni, kiképezni, fenntartani.²⁶

Amennyiben elfogadjuk a demográfiai kutatások azon legújabb eredményét, mely szerint Magyarország lakossága a XVII—XVIII. század fordulóján négy millió körül mozgott, akkor elmondható, hogy egy 45—50 000 fős haderő kiállítása és viszonylag hosszabb idejű fenntartása az adott lehetőségek maximális kihasználását jelentette. Igaz, a parasztság hadba hívásával ennél lényegesen nagyobb létszámú

21 *Catalogus Militum ... Bécs, 1682. március 20. Esterházy Pál nádor iratai OL P 125. Filmtár 4736 doboz; A győri főkapitányság katonaságának mustrája. Győr, 1682. szeptember 10. Haus- Hof- und Staatsarchiv, Wien, Kriegsarchiv (a továbbiakban: HHStA KA) Alten Feldakten 6. fasc. 187. cs. 664—665. o.*

22 *Specification der Tököllischen Reiterrei. Terebes, 1682. július. HHStA KA Alten Feldakten 6. fasc. 187. cs. 639. fasc.; Numerus Militum 1683. marty. 26. OL P. 123. Esterházy Pál nádor iratai. 4736. doboz.*

23 *Nagy László: „Kuruc életünket megállván csináljuk.” Társadalom és hadsereg a XVII. századi kuruc küzdelmekben. Budapest, 1983. 105. o.*

24 *Kovácsics: i. m. 133. o.*

25 *Jan Wimmer: Vieden 1683. Warszawa, 1983. 84. o.*

26 Erről a témáról összefoglalóan: *Geoffrey Parker: The „Military Revolution” 1560—1660—a Myth? The Journal of Modern History, 1976/2. sz.; uő: Europe in Crisis. Glasgow, 1982. 23. és 70. o.*

hadsereget lehetett volna kiállítani, de a munkaerő ilyen tömeges méretű kivonása a termelésből zavarokat okozott volna, hosszabb távon pedig a feudális gazdaság megroppanását eredményezhette. Ennek számos jelét tapasztalhatjuk majd alig két évtized múltán a Rákóczi szabadságharc idején, amikor a hatalmasra duzzasztott fegyveres erő anyagi ellátása gyakorlatilag megoldhatatlanná vált, az újratermelésben pedig igen komoly zavarok keletkeztek.²⁷

A magyar királyság hadipotenciálját a katonaság létszámán kívül meghatározta fegyveres erejének minősége is. Ez pedig köztudottan az illető állam gazdasági erejének függvénye. Jelen tanulmányunk nem vállalkozhat ugyan arra, hogy mélyrehatóan elemezze a magyarországi hadügy gazdasági hátterét és a török ellenes felzabardító háborúnak az országra gyakorolt gazdasági hatásait, de felvillantjuk a hadügyi fejlődés olyan anyagi, és pszichikai momentumait, melyek alapvetően meghatározták a magyarországi katonaság helyét és szerepét a szövetséges hadakon belül.

A XVI. és XVII. században viharos gyorsasággal kiépülő új világgazdasági rendszer, a technikai és technológiai fejlődés által dinamizált gazdasági növekedés átformálta a hadviselést. Az úgynevezett „hadügyi forradalom” nyomán a háború dimenziói térben, időben és anyagi vonatkozásokban egyaránt kiterjedtek. A XVII. században a hadseregek létszáma folyamatosan emelkedett, s a század végén már több tízezer főből álló hadseregek csaptak össze. Kiképzésük, felszerelésük, ellátásuk óriási anyagi áldozatokat követelt az államoktól, utánpótlásuk pedig olykor áthidalhatatlan akadályokba ütközött. Különösen akkor, ha meggondoljuk, hogy már a század elején az egy katonára jutó bagázsia mennyisége elérte a fél tonnát.²⁸

A fejlett nyugat-európai hadseregeknél, ahová a szövetséges csapatok zöme tartozott, a fő fegyvernemet a gyalogság alkotta. Csaták alkalmával három, vagy hat soros felállást alkalmaztak. Formációit a hézagmentes tűzvezetés érdekében az új erődítmények mintájára alakították ki. A tüzfegyverek technikai tökéletesedése, valamint a nyolcvanas évek második felétől fokozatosan elterjedő szurony alkalmazása jelentősen megnövelte a gyalogság tűzerejét, tűzgyorsaságát, s ennek nyomán ütőképességét. A lovasság a hadműveletekben gyakorlatilag alárendelt szerepet játszott. Egységeik döntő többségükben nehéz vértesekből, illetve gyalogos harcra is kiképzett dragonyosokból álltak. Ezek főleg a szárnyakon támogatták a gyalogság hadmozdulatait, de adott esetben — egy-egy koncentrált rohammal — csatákat eldöntő tényezővé válhattak, amint ez 1685-ben a tháti, 1687-ben a nagyharsányi, 1689-ben a grabovac-batocini és 1691-ben a szalánkeméni ütközetekben történt. Könnyűlovassággal kiegészítve felderítésre rajtaütésekre, a táborok és az utánpótlási vonalak biztosítására alkalmazták őket, de részt vettek az általános rohamokban is.

A nyugat-európai reguláris katonaság igen kemény kiképzésben részesült. Ennek eredményeként a katonák elsajátították a fegyverkezelés, a mozgás és a tüzelés bonyolult manővereit. A zsoldos hadsereg olyan jól begyakorlott, nagy pszichikai állóképességgel rendelkező embereket igényelt, akik a harcban, a borzalmak poklában is úgy viselkedtek, akár egy fogaskerék a gépezetben. Ezeknek az elvárásoknak a sajátos gazdasági és társadalmi körülmények miatt a magyarországi katonaság többnyire nem felelt meg. Taktikájukban ugyan magas fokon alkalmazták a lovassággal történő gyors manőverezést, de hiányzott belőlük a harcászati állóképesség, mely alkalmassá tette volna a magyar alakulatokat az úgynevezett zárt rendű hadvise-

²⁷ Erről a kérdésről l.: *Maksay Ferenc*: A parasztok a termelésben és hadseregben; In.: *Európa és a Rákóczi szabadságharc*. (Szerk.: *Benda Kálmán*) Budapest, 1980. 167—171. o.

²⁸ *Geoffrey Parker*: The „Military Revolution” 1560—1660—a Myth? *The Journal of Modern History*, 1976/2. 209. o.

lésre. Ez annál is inkább nyomasztó problémává vált, mivel a könnyű és avult fegyverzetű lovasságot csekély létszámú, rossz és hiányos fegyverzetű könnyűgyalogság támogatta, amely messze elmaradt a kor kiképzési és taktikai követelményeitől.

Paradox módon a hadügyi fejlődés „perifériájára” szorult magyarországi katonaság legfőbb erénye mégis abban állt, hogy — fegyvernemi jellegéből és képzettségi színvonalából fakadóan — a mesteri fokra fejlesztett ún. „aprólék” harcmodor jelentősége hallatlanul megnövekedett. Ugyanis a hadügyi fejlődés „centrumát” képviselő nyugat-európai hadseregek mozgása, létszámuk felduzzadása és a gyalogsági taktika prioritásának következtében, igen lelassult. A nagyságrendekkel megnövekedő utánpótlási igények meghaladták a korabeli szállítási technika és úthálózat kapacitását. Ezért a nyugat-európai hadseregek a gyorsan manőverező könnyűlovas egységek számára igen sebezhetővé váltak: ezek állandóan veszélyeztették az utánpótlást, gyors rajtaütéseikkel pedig érzékeny veszteségeket okoztak a harcoló erőeknek.

A Habsburg hadvezetés 1693 nyarán azzal bízta meg Bercsényi Miklóst, hogy egy gyalogos „s más lovas Regimentet” fogadjon, „s még augusztusba föl menne vélek az Impériumba, mert Prinz Loi [Bádeni Lajos őrgróf] azt írta eő Főlségének, hogy ha küld eő Főlsége két vagy három Magyar Regimentet, meg győzi bizonyosan a Franciat.”²⁹

Az oszmánokkal szemben ugyancsak sikeresen tudta alkalmazni a császári hadvezetés a magyarországon toborzott egységeket. Hiszen a Török Birodalom haderejének taktikai, fegyverzeti, sőt még fegyelmi viszonyai is számos rokon vonást mutattak a magyarországi katonaságéival.

Az ellenséges erők zömét a félnehéz és a könnyűlovasság alkotta. Bár legütőképesebb egységeiket változatlanul a janicsárok képezték, de korábbi morális és harcászati fölényüket elvesztették. A janicsárok mellett a gyalogosok nagyobb hányadát jobbára az erőszakkal toborzott katonaság alkotta, amelynek harcértéke igen csekély volt. A török hadsereg fegyverzete mindinkább elavult; kis számban megjelennek ugyan a korszerű fegyverek is, mint például a kovás puska, sőt Bécs ostromakor a szurony, de a tűzfegyverek zöme súlyosabb és hosszabb, ezáltal nehezebben is kezelhető, mint az európai típusok.³⁰ Luigi Ferdinando Marsigli, a császári hadseregben szolgáló híres olasz származású hadmérnök és térképész I. Lipót császár számára 1683-ban terjedelmes emlékiratot készített a török hadsereg állapotáról. Ebben, a szemtanú hitelességével, a következőket írta a török haderő fegyverzeti viszonyairól: „A tűzfegyver ázsiai és európai seregekben egyaránt kevésbé használatos, s végképp nem élnek vele az ázsiaiak és tatárok, ... Fegyvereik rendje áttekinthetetlen, mivel ki-ki belátása szerint kaphat puskához vagy pusztá kardhoz, lándzsához (de nincsenek — fegyvernemek szerint — elosztva, mint nálunk szokás), s megfigyelve, hogy ütközetekben ebből jókora fejtelenség támad...”³¹

Az oszmán hadvezetés az ütközetekben továbbra is nagyszámú lovasságának elsőprő erejére épített, s ilyen módon próbálták megtörni az ellenfél erejét. A nyugat-európai hadseregekkel ellentétben a törökök nem alkalmazták a tüzérfő fokozott kihasználását biztosító vegyes harcrendet, és szinte teljes mértékben hiányzott a lovasság és gyalogság tervszerű együttműködése. Így a török hadvezetés a roham kudarca esetén legütőképesebb egységeit jobbára merev, fanatikus védelemre kár-

²⁹ Knekovich András Nadasdy Ferencnek. Vienna, 1693. július 9. OL P. 507. Nadasdy cs. lt. Levelezések B. II. 27. cs. 23. sz.

³⁰ Fodor Pál: Janicsárok, szpáhik. *História*, 1986/3—4. sz., 26. o.; Thomas M. Barker: Doppeladler und Halbmond. *Entscheidungsjahr 1683*. Graz—Wien—Köln, 1982. 197—198. o.; Ömer Lütfi Barkan: A 16. századi árforradalom a Közel-Kelet gazdaságtörténetében. *Világtörténet*, 1987/2. sz., 70—71. o. Josef Borus: Moderne Militärtechnik und alte Kriegswaffen in den Türkenkriegen 1633—1698. In.: *Internationaler Kongress für Militärgeschichte*. Wien, 6—10. Juni 1983. 416—417. o.

³¹ Luigi Ferdinando Marsigli gróf tapasztalatai a török hadsereg és Buda állapotáról 1683-ban. In.: Buda visszafoglalásának emlékezete 1686. (Összeállította: Szakály Ferenc) Budapest, 1986. 71. o. (a továbbiakban: Luigi Ferdinando Marsigli gróf tapasztalatai...)

hoztatta.³² A szemtanú Marsigli erről ekképpen írt: „A támadás ... a töröknél a legfontosabb és leglátványosabb hadművelet: erről bizonyosságot szereztem a Rába menti ostrom s egyéb rohamok alkalmával, midőn Felséged szolgálatában ezek vasra vert tanúja voltam; mivel azonban a keresztény tüzéség erejével, szilárd hadrendjével szemben fegyelmetleneknek, ziláltaknak bizonyultak, óhajtott előnyeiket nem tudták kihasználni, tartós ellenállásra vadságuk, harci dühük és műszaki felkészültségük színvonala miatt képtelenek voltak.”³³

A királyi magyarországi hadereje a törökellenes visszafoglaló háborúban egy hasonló harcmodorú, fegyvernemi összetételű és viszonylag korszerűtlen fegyverzetű ellenféllel vette fel a harcot. Ilyen körülmények között hasznos kiegészítő elemévé váltak az oszmán erőknél lassabban mozgó császári csapatoknak. Nagyobb összecsapásoknál eredményesen alkalmazták a magyarországi egységeket a török lovaság rohamának megállítására, majd az ellentámadásra és az üldözésre. Bár a könnyűlovaság fegyelme és harcászati állóképessége sok kívánni valót hagyott maga után, hiánya mégis súlyos gondokat okozott, mint például 1687-ben a nagyharsányi ütközetben. Gaetano Bonomo páter, aki Miksa Emánuel bajor választófejedelem gyóntatójaként részt vett a hadjáratban, naplójában igen tömören foglalta össze a magyar könnyűlovasok erényeit s hibáit: „A mi lovasságunk nagyon fáradt volt az egésznapos megerőltetéstől. Mivel az embereknek nem jutott se pihenés, se élelem, az ellenség nagy része kereket oldhatott. Akkor tudták meg, milyen hasznos lett volna, ha a hadseregben bizonyos számú huszár is lett volna, mert azok olyan kiválóan alkalmasak az ellenség üldözésére, mint amilyen kevésbé alkalmasak azzal rendezetten és keményen szembeszállni.”³⁴

Várak körülzárására, rajtaütések végrehajtására és helyőrségi szolgálatra egyaránt használták a magyarországi katonaságot. Ostromok alkalmával előszeretettel osztották be a hajdúkat a rohamoszlopok élére. Könnyűfegyverzetűek lévén hamar felértek a falakra, azok tetején megvetették a lábukat, megvárták nehézfegyverzetű társaikat, s velük együtt próbálták távozásra kényszeríteni a védőket. Ez természetesen jelentős embervesztéssel járt, de azzal a dicsőséggel, hogy számos alkalommal elsőnek tűzhették ki a falakra a csapat zászlaját, mint például a Fiath János által vezetett hajdúk az esztergomi rondellára.³⁵ Esterházy János mintegy kétezer hajdúja 1686. július 27-én a budai vár ellen intézett általános roham alkalmával azt kapta feladatul, hogy a meredek keleti oldalon elterelő támadást hajtson végre, az északi és déli oldalakon küzdők tehermentesítésére. E veszélyes hadműveletben a hajdúegységek közel egyharmada megsemmisült. Kürtössy István esztergomi kapitány két nap múlva arról értesítette Balassa Ádámot, hogy „Az Bastiakrul el verven az poganságot, mind Matias Király Palotai felől, mind a Zidó Uca felől már az Bastiakra vonván az mieink agyúit, onnet lövik az Hazakba confugialt Poganságot ... Énis a' Magyar Gyalogsaghal itt a' Varason vagyok, miközülünk is már feles veszet ...”³⁶

A magyar csapatokat természetesen nem holmi nemzeti gyűlölködésből irányították a veszélyes vállalkozásokra, hanem elsősorban rideg katonai megfontolásokból. Azon harcászati elvet érvényesítették, mely szerint szükség esetén mindig a haderő értéktelenebb részét kell feláldozni, tekintet nélkül annak nemzeti hovatartozására. A magyarországi katonaságot harcértékük alapján másodvonalbeli fegyveres erőként (ún. „national miliz”-ként) kezelték harctéri alkalmazásukban és javadal-

32 *Perjés Géza*: A szentgotthárdi csata (1664. VIII. 1.) In.: Szentgotthárd Helytörténeti, művészettörténeti, helyismereti tanulmányok. (Szerkesztette: *Kutnár Lajos, Szabó László*) Szombathely, 1981. 130—131. o.

33 *Luigi Ferdinando Marsigli* gróf tapasztalatai... 76. o.

34 *Nagy Lajos*: Részletek páter Gaetano Bonomo, Miksa Emánuel gyóntató papjának naplójából (187). In.: *Budától Belgrádig*. Válogatott dokumentumrészletek az 1686—1688. évi törökellenes hadjáratok történetéhez. (Szerkesztette: *Szűcs László*) Pécs, 1987. 236. o. (a továbbiakban: *Budától-Belgrádig*).

35 *Károlyi Árpád—Welmann Imre*: Buda és Pest visszavívása 1686-ban. Budapest, 1936. 386—387. o.

36 Kürtössy István Balassa Ádámnak. Buda, 1686. július 29. OL P. 1760. Balassa cs. lt. 4. sz. 695 fol.

mazásukban egyaránt. Annak ellenére, hogy a magyar erőket miliciaként kezelték, Lotharingiai Károly és Bádeni Lajos őrgróf számtalanszor sürgette magyar huszár ok és öreg harcedzett hajdúk felfogadását.³⁷ Sőt Bádeni Lajos, aki igen gyorsan felismerte a könnyűlovasság alkalmazásában rejlő előnyöket, csak azzal a feltétellel fogadta el a rajnai hadsereg főparancsnoki tisztét 1692 őszén, ha tízezer könnyűlovast vihet magával.³⁸

A magyarországi katonasággal szembeni averzió, úgy véljük, elsősorban nem katonai, hanem politikai indokokból táplálkozott. Közismert tény, hogy a királyi Magyarország fegyveres erőinek hol kisebb, hol nagyobb hányada részt vett a század Habsburgellenes küzdelmeiben, s ha vallási, politikai, vagy éppen gazdasági érdekeik úgy kívánták, gyakorta váltottak táborát a Habsburgok, az erdélyi fejedelmek vagy a kurucok között. Tették ezt szoros vagy laza szövetségben a törökkel, nem nélkülözve annak aktív támogatását sem. Tették ezt egy olyan korszakban, amikor az oszmánoktól való félelem áthatja egész Európát. Színdarabok, prózai művek, röpiratok százai foglalkoztak az oszmánok elleni küzdelemmel, lett légyen az a Mediterráneumban, Ukrajna síkságain vagy Magyarországon. Persze a félelem és a rettegés kölcsönös volt. Egy 1663-ban elfogott török katona kihallgatása során elmondta, hogy az oszmánok legalább annyira félnek a keresztényektől, mint azok őtőlük.³⁹ Ám paradox módon ezekben az évtizedekben az európai politikát a Habsburg—Bourbon hatalmi vetélkedés uralta, melynek tétje a kontinentális hegemonia megszerzése. Színtere a Rajna vidéke és Észak-Itália. Az oszmánok elleni védelem hatalmas összegekbe került az állandóan pénzzavarral küzdő udvar számára. Eközben a magyar királyság nemességének és fegyveres erejének jelentős része szimpatizált a Habsburgellenes törekvésekkel, ha nem is támogatta azokat. Ezért az udvar tartósítani igyekezett a törökkel megkötött békét, mely ekkor még az ellenfél számára is kedvező volt.

Nádasdy Ferenc országbíró már 1659-ben eképpen jellemezte Magyarország kiszolgáltatottságát: „Mefogyatkoztunk tagjainkban előttünk járóink lévén holtak, érzéketlenek: egynehányan erőtlének vagyunk, a többinek nincs egy akaratja, érezzük a fájdalmat, orvoslást nem találhatunk, mert más nincsen, hanem az, mely a kereszténységgel ellenkezni láttatnék: Ha mindnyájan a pogány alá adnának magunkat”.⁴⁰ E gondolat, mely több mint egy évtized múltán kap igazi valóságtartalmat, a kölcsönös bizalmatlanság és szembenállás talpköve lett. A század magyarországi politikusai a nemzet fennmaradásának érdekében valóságos kötéltáncot jártak a két nagyhatalom között. Pedig a politikai érdekek és ellentétek egymást átfedő és elfedő sűrű szövvényében maguk a kortársak is nehezen igazodtak el. Egyesek szerint Thököly Imre felső-magyarországi fejedelem dolga „János formájában van... a török császár előtt”. Ugyanakkor „a kuruc király” olyan tervekkel is kacérkodott, amely szerint egy nemzetközi koalíció keretein belül hajlandó a törökök elleni küzdelemre.⁴¹ Az erdélyi fejedelemség ugyancsak fortélyosabbnál fortélyosabb eszközökkel küzdött viszonylagos önállóságának megőrzéséért. Jellemző példa erre Vajda László erdélyi diplomata 1683-as évi bécsi küldetése, amikor az év első felében még azzal a megbizatással ment a császárvárosba, hogy a két nagyhatalom között közvetítsen, de az oszmánok kahlenbergi vereségét követően már a Habsburg udvarhoz való közeledésről tárgyalt.

A magyarországi politika e sajátos kettőssége a Habsburg kormányzat exponensei előtt jórészt érthetetlen maradt. Így az európai horizontú birodalmi politika és

37 Takáts Sándor: Kísérletek a magyar haderő felosztására. *Századok* (a továbbiakban: Sz) 1904. 225 o.

38 Otto Flake: Türkenlouis Gemälde einer Zeit. Berlin, 1937. 228. o.

39 R. Várkonyi Ágnes: Török—magyar végvári rendszer és Buda ostroma. In.: Magyar és Török végvárak 1663—1684. *Studia Agrimensia* 5. (Szerk.: Bodó Sándor és Szabó Jolán) Eger, 1985. 7. o.

40 R. Várkonyi Ágnes: A rejtőzködő Murányi Vénusz. Budapest, 1987. 77—78. o.

41 Magyarország Története. 1526—1686. III. k. 1266. o.

a sajátos, partikuláris érdekekkel sűrűn átszőtt magyarországi érdekek ellentétei feloldhatatlanná váltak. Ennek következtében mindkét oldalon évtizedekre a gyanakvás és a bizalmatlanság rögzült, s a szemben állók jelentős csoportjai a kuruc mozgalom keretei között, fegyveresen is szembeszálltak az udvar politikájával. A magyar—Habsburg politikai válság csúcspontját kétségtelenül 1683 nyarán érte el, amikor, ha egy történelmi pillanatra is, a császári hatalom gyakorlatilag megszűnt létezni a magyar királyság területén. A július elején még a nádor parancsnoksága alatt álló katonai erő nagy része Thököly Imre mellé állt, s a királyi magyarország birtokosságának döntő zöme meghódolt a török csapatokkal előrenyomuló kuruc fejedelmi biztosoknak. Ilyen körülmények között nem maradt számottevő fegyveres erő a Habsburgok oldalán. A Pozsony, Győr és Komárom falai között rekedt magyar katonákon kívül csak a határszéli várban és városban, valamint Lotharingiai Károly herceg felmentő seregének kötelékeiben készülődött néhány száz magyar vitéz Mohamed fanatikus harcossai ellen.

A magyar társadalmat 1683 nyarán nehezen múló sokkhatás érte, amely sokáig kölcsönös bizalmatlansággal terhelte meg a törökellenes visszafoglaló háborút. Esterházy Pál nádor 1683 június utolsó napján I. Lipótnak írott levele kitűnően példázta az ország kiszolgáltatottságát és a keserű választás dilemmáját: „Én itt állok katonaság nélkül, az ellenség előtt... könyörög tehát lakossága általam mint nádor és közbenjáró által Fölségednek: méltóztassék neki tudtára adni, mitévők legyenek e végveszélyben? s ha képes Fölséged a lakosokat megoltalmazni, vagy sem? Ha igen, úgy mihamaribbi oltalomért esedeznek: mert az ellenség küszöbünkön áll s már-már reánk tör, eltapos bennünket; ha pedig nem: akkor nevegye nekik Fölséged rossz néven, ha az időkhöz szabván magokat s a kénytelenség tanácsára hallgatván, magok, nejeik és gyermekeik megmaradásáról gondot viselendők, — Thököly hatalmának hódolnak.”⁴²

Úgy véljük, hogy a magyarországi katonaság létszámának nagyságát, a szövetséges haderőn belül nagyságát az anyagi lehetőségek mellett elsősorban a Habsburg udvarral való pillanatnyi politikai viszony határozta meg. Éppen ezért a jelenleg rendelkezésünkre álló meglehetősen szórványos létszámadatok és utalások alapján, megpróbálunk hozzávetőleges képet nyújtani a magyarországi haderő létszámviszonyainak változásairól.

I. Lipót császár 1683 elején igencsak szorult helyzetben volt. Absolon Dániel, Thököly Imre európai látóköri diplomatája már tavasszal reális helyzetértékelést adott Teleki Mihály erdélyi fejedelemnek. Értesülései szerint „az Coniunctio armorum a Csásár [I. Lipót] és a Respublika [a lengyel királyság] között véghez ment volna;... A Császár Pruk nevő Varosanal mustralattatya Hadait a maga jelen létében, nagy Armadanak írjak lenni, noha az Imperialis Statusok [birodalmi rendek] segítséget nem adtak; tartvan Francia királytól a ki minden erejével Lotharingiába jü. A Svéciai confoederalt a Csaszarral, mire nézve recudalt legyen a Franciatul, nem tudom: okát nem is penetralhatom. Már a Németh tellyessegessen kétségben eset a békesség felöl; s fegyvert készít;”⁴³

Tavasszal Esterházy Pál nádor is hadba hívta az ország fegyveres erejét. Április végén magyar hadak 6713 lovast és 2515 gyalogost számláltak, de ide várták még Trencsén vármegye, az esztergomi érsek és káptalan, valamint a győri, nyitrai, veszprémi és váci püspökök bandériumait, akik az év elején 330 lovast és 210 gyalogost ajánlottak meg a török elleni háborúra. A dunántúli végeken pedig Batthyány Kristóf és fia Ádám, valamint Draskovich Miklós országbíró mintegy hatezer fegy-

⁴² *Thaly Kálmán*: Az 1683-iki táborozás történetéhez. Budapest, 1883. 18—19. o. (A továbbiakban *Thaly*: A: 1683-iki táborozás.)

⁴³ Absolon Dániel Teleki Mihálynak. *Lőcse*, 1683. Április 19. OL P. 1238. Teleki M. Gyűjtemény, 7. doboz 2. fol.

veressel rendelkezett.⁴⁴ Bár Lotharingiai Károly herceg, a szövetséges császári csapatok főparancsnoka, alig több mint 35 000 emberével először Esztergom, majd Érsekújvár elfoglalásával próbálkozott, hogy megállítsa az oszmán előrenyomulást, de a Hadi Tanács határozatlansága miatt tervét nem tudta megvalósítani. Végül Károly herceg sorsára hagyta a királyi Magyarországot, erőit Bécs védelmére koncentrált, biztosítva ezzel a lengyel és birodalmi segélyhadak zavartalan felvonulását. Közben a magyar katonaság, ha kényszerűségből is, de a kuruc király oldalára állt. Korabeli híradások szerint az egyik Batthyány gróf háromezer lovasával Graz vidékén portyázott, Thököly Imre pedig augusztus 25-én 20 000 magyarral és 8000 törökkel megkísérelte Pozsony elfoglalását.⁴⁵ Ekkorra már csak igen kis erők maradtak a király hívségén. Számszerű megállapításuk még a további kutatások feladata. Annyit mindenesetre tudunk, hogy Esterházy Pál nádor, Esterházy Ferenc gróf, Kéry Ferenc gróf és a Pálffy család számos tagja, valószínűleg bandériumaikkal egyetemben, Lotharingiai Károly herceg felmentő seregeivel táborozott a Duna bal partján. Ezek létszáma az év elején 490 lovasra és 350 gyalogosra rúgott, míg Gombos Imre putnoki kapitány néhány tucat emberével Bécs védelmére készült. Pozsony, Komárom és Győr falai között is számos magyarországi katona állomásozott, bár az utóbbi parancsnokát, Esterházy Jánost, azzal vádolták, hogy a várat a törökök kezére akarta játszani.⁴⁶ Számos kisebb erősség azonban, mint Fraknó, vagy Vöröskő, szintén dacolt az oszmán áradattal.

Lotharingiai Károly herceg terve végül bevált. A Sobieski János lengyel király seregével és a birodalmi segélyhadakkal közel 60 000 főnyire duzzadt felmentő sereg 1683 szeptember 12-én közel tizenkét óras küzdelemben tönkrevverte a Bécset ostromló Kara Musztafa nagyvezér erőit.

A kahlenbergi győzelmet követő napokban azonban még kevesen hitték, hogy valóban fordulat következett be a török elleni háborúban. Erre vallottak a színpalak mögött zajló politikai alkudozások. Sokakban valószínűleg egy újabb „vasvári béke” képe rémlett fel. Az oszmán hadvezetés eközben láthatólag újabb támadásra készülődött. Kara Musztafa nagyvezér kétségbeesett erőfeszítéseket tett felbomlott seregének rendezésére, a Bécs alatt esett csorba kiköszörülésére. Számos, a vereséért felelőssé tett tisztet kivégeztetett. A hódoltság helyőrségeiből újabb csapatokat rendeltek a harctérre, s erejét demonstrálandó Kara Mehmed budai pasának parancsot adott az előrenyomuló lengyelek szétverésére. Erőfeszítéseit mégsem koronázta siker, mert Sobieski János lengyel király csapatai és Lotharingiai Károly herceg időközben megérkező katonái október 12-én újabb súlyos vereséget mértek a próféta harcosaira, s két hét múltán újra keresztény lobogó lengett Esztergom várán.

Valós és valótlan hírek terjedtek országszerte. Trencsén vármegye főispánja szeptember végén úgy látta a helyzetet, hogy: „Századik része sem igaz annak, akit mind győzhetetlen császár ereje, mind pediglen urunk őnagysága (Thököly Imre) fényes tábora felől hamisan költöttek.” Szerinte a nagyvezér csak ideiglenesen vonult el Bécs alól, mert a budai pasa elárulta, de visszatér, mert „maga a török császár is személye szerint sok álgyúkkal éjjel-nappal utána megyen.”⁴⁷ Kende Gábor még október közepén is arról tudósította a Kolozsvárt időző Rhédei Ferencet, hogy: „Az mi uram az oda fel való Tábori híreket illíti, sok féleképpen hozzák, az Lengyel Király Posonnál költözött által, Árva felé nyomult, Német is lévén velle, az Fejedelem az Magyar Országí Lévánál volt az Budai Vezér is oda ment volna, írják azt is tractálnak a Lengyel királynál lévén az kereszténységnek

⁴⁴ *Thaly*: Az 1683-iki táborozás... 11. o.; *Szalay László*: Magyarország története. 5. k., Pest. 1866. 244—245. o.

⁴⁵ HHStA KA Alten Feldakten 188. cs. 752. fol.

⁴⁶ *Szalay László*: Magyarország története. 5. k. 244. o.

⁴⁷ *Varga J. János*: A vármegyei nemesség és a végvári katonaság a felszabadító háború első szakaszában 1683—1686. *LSz* 1986/4. sz., 36. o.

Plenipotenciaja az tractára, Írják azt is hogy az Török nem akarja szenvedni rajta esett becsstelenséget, és mégh megh akarnak harcolni.”⁴⁸

Az ősz folyamán Thököly Imre felső-magyarországi fejedelemségének területén igen kemény ellenállásba ütköztek a szövetséges csapatok. Nem véletlen tehát, hogy az év hátralevő néhány hónapja inkább a várakozás és megosztottság jegyében telt el a lassan télbe forduló országban. A hazatérő Sobieski lengyel király rezignáltan írta feleségének: „Amióta bevonultunk Felső-Magyarországra, nem remélve már semmiféle ellenséget, csupa ellenséget találunk... Ezek itt Eperjesen még sokkal rosszabbak... Igen jól ellátott erősségük van, mert a felső-magyarországi megyék és hadsereg nagyobb része mind ide futott. Sok köztük a német is, főleg Kassán, akik a császári csapatoktól álltak át.”⁴⁹ Sok magyar birtokos nemes — mint id. Bercsényi Miklós volt bányavidéki főkapitány, Homonnai Drugeth Zsigmond, Barkóczy Ferenc és Erdődy Zsigmond — részben a császári megtorlástól félve, részben az események alakulására várva Lengyelország magyar honnal határos részein keresett menedéket.

A bécsi és párkányi diadalt követően az események most nem torpantak meg. Ez nem utolsó sorban a keresztény egyház akkori fejének, XI. Ince pápának volt köszönhető. A gazdag Odeschalchi családból származó pápa ifjúkorában maga is részt vett az oszmánok elleni küzdelemben, s a katonák nyomorát éppen olyan jól ismerte, mint a rettegett ellenfelet. Éppen ezért reálisan értékelte a háború menetében bekövetkezett fordulatot. Úgy látta, eljött az alkalom egy új kereszties háború meghirdetésére, a török kiűzésére. Az egyház minden befolyását, s nem utolsó sorban pénzét is latba vetette a háború folytatásának érdekében. A következő év tavaszán, kezdeményezésére, létrehozták Sobieski János lengyel király, Marco Antonio velencei dózse, valamint I. Lipót Habsburg és német-római császár, s magyar király részvételével a „Liga Sacra”-t, mely az oszmánok elleni küzdelem folytatására volt hivatott. A lengyelek Podoliában, a velenceiek Moreában és Albániában, a császáriak pedig Magyarországon indítottak támadást a törökök ellen. Küzdelmükbe nonsokára I. Péter orosz cár is bekapcsolódott, aki, lekötve a krími tatárok erejét, megakadályozta őket abban, hogy mint oly sokszor, pusztító áradatként zúduljanak Magyarországra.

A katolikus egyház mellett a világi uralkodók is jelentős összegekkel támogatták a törökellenes háborút. A német birodalom fejedelmei csapataik élén vonultak hadba. A cseh és morva tartományok az évi rendes hadiadón felül évente több százezer német forinttal járultak hozzá a hadikiadásokhoz. II. Károly spanyol király 1683-ban kétmillió forintot adott a török elleni küzdelemre, s később annak folytatására további négymilliót.⁵⁰

Bár I. Lipót császár már a kahlenbergi győzelmet követően elrendelte az elpártolt főnemesek birtokainak elkobzását, az igen szigorú rendelkezés papíron maradt. A háborút pártoló udvari körök ugyanis józanul felmérték, hogy egy kemény megtorlás végleg az oszmánok karjaiba döntené az ország lakosságát. Lotharingiai Károly herceg politikai és katonai megfontolásokból szintén a megbékélést, a megosztottság felszámolását szorgalmazta. Jól tudta, hogy a külföldi segítség mellett szükségük lesz Magyarországra szerény katonai és gazdasági erőforrásaira is. Viszont egy nagy-szabású megtorlás esetén az ország fegyveresen ellenállna, mely csak a kuruc mozgalmat erősítené, s az oszmán politikai és katonai vezetés malmára hajtaná a vizet.

48 Kende Gábor Rhédei Ferencnek. Czeke, 1683. október 15. OL P. 1238. Teleki M. gyűjtemény 7. doboz. 390—391. fol.

49 *Petneki Áron*: Szobieszki János király levelei Magyarországról. *Forrás*, 1980/8. sz., 95. o.

50 *Pavel Balcarek*: Die Türkenkriege und die Böhmischen Länder-Besonderes Mähren. In: *Habsburgisch—osmanische Beziehungen—Relations Habsburg—Ottomanes*. Beihefte zur Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes. Band 13. (Herausgeben von *Andreas Tietze*) Wien, 1985. 20. o.; *Franz Theuer*: Brennendes Land Kuruzen-kriege. Wien—Köln—Graz, 1984. 26. o.

Bár a „rebellis” főurak elleni vizsgálat ősszel megkezdődött, némi fenyegetés és „önkéntes” áldozatvállalás után mindenki amnesztiát kapott. Strassoldo grófot például a Batthyány birtokok elkobzására küldték, de mire odaérkezett, már várta a lefoglalást megtiltó császári rendelet.⁵¹ Batthyány és számos más főnemes is a királyi kegy fejében vállalta, hogy saját költségén állít fel fegyveres erőt. Ezért I. Lipót „de facto” elismerte a nemesség és a királyi városok kényszerhelyzetét.

A történelem sajátos fintora, hogy a királyi Magyarország társadalma az évtizedek alatt felhalmozódott sérelmek, a reményvesztettség és kilátástalanság után éppen akkor nem érezte igazán saját ügyének a török elleni küzdelmet, amikor, oly hosszú idő után, létrejött egy tartós európai szövetség az oszmánok ellen. Természetesen ez nem jelentette azt, hogy a magyarországi katonaság egy része nem fordult volna nyomban a törökök ellen, de a politikai szembenállás felszámolása igen nehezen haladt. A dunántúli és bányavidéki végvári katonaság jelentős része már szeptember végén és október elején újra a szövetséges csapatok oldalán harcolt. Esterházy Pál nádor egy 1683. szeptember 29-én kelt pátense már büntetlenséget és kegyelmet ígért mindazoknak, akik „... értvén ezen parancsolatunkat insurgállyon és Thököly Imre hűségétől ellállván jöjjen kegyelmes Urunk ö Fölséghe hívségére.”⁵² Festetics Pál gróf október közepén arról számolt be Batthyány Ádámnak, hogy: „Ezen órában érkezék devecseri katona, ki párkányi harcon jelen volt: 60-ig való katona oda maradtott (t. i. magyarok) német is elment”. Esterházy János győri főkapitány értesülése szerint a nádor által vezetett csapatok még a Duna jobb partján nyomulnak előre és minden valószínűség szerint egyesülnek Sobieski János lengyel király és Lotharingiai Károly herceg hadaival.⁵³ A nyitrai és lévai „Vitézleő rend és egész ott való Communitás” október második felében Károly herceg és Esterházy Pál a nádor kegyelmét kérte.⁵⁴ Nemessányi Bálint, a nádorfehérvári török táborban időző erdélyi diplomata például úgy értesült, Verzencét és Babocsát is megvették,⁵⁵ melyeket a dunántúli végvári katonaság rohant le. Forrásaink tehát arról vallanak, hogy 1683 végén már jelentős magyar egységek harcoltak a szövetségesek oldalán.

A következő év tavaszán Esterházy Pál nádor már igen bizakodva azt írta Csáky István felső-magyarországi főkapitánynak, hogy: „... kegyelmeddelegyet értvén az oda való földet az ellenség kezétől megszabadítsuk ... ezért kegyelmed is Homonnai Zsigmond és Barkóczi Ferenc urakkal correspondeálván mindezeket hazánk javára és azon földnek föl szabadítására el fog követni.”⁵⁶ Azzal a Homonnai Zsigmonddal, aki az előző év szeptemberében még a „kuruc király” követeként fordult meg Sobieski lengyel király táborában.

Esterházy Pál nádor az 1684-es hadiévből legalább annyi katona kiállítását tervezte, mint az előző esztendőben. Barkóczi Ferenc kétezer lovas, Pálffy Miklós pedig ezer hajdút toborzott az új hadjáratra. I. Lipót, mint Magyarország királya, május 10-én elrendelte a nemesség személyes felkelését is. Esterházy János győri vicegenerális például a győrvári mezőre vonta össze Vas vármegye csapatait és Batthyány familia bandériumát. Ez utóbbinak a létszáma a század nyolcvanas éveiben háromszáz fő körül mozgott.⁵⁷ Esterházy János ekkor már 4000 lovassal és gyalogossal állt a Vág torkolatánál. Bercsényi Miklóst 2000—2500 emberrel Párkány-

51 *Iványi Emma*: Gyöngyösi Nagy Ferenc vicegenerális. Zalai Gyűjtemény, 18. sz. Zalaegerszeg, 1985. 123. o.

52 Esterházy Pál nádor pátense. 1683. szeptember 29. OL P. 449. Lipthay cs. lt. Fasc. I. C. oszfély 8. cs. 34. fol.

53 *Thaly Kálmán*: Az 1683-iki táborozás történetéhez. Magyar Történelmi Társ (a továbbiakban: MTT) 1887. 312—313. o.

54 A lévai és a nyitrai katonaság kegyelemkérő levele a nádorhoz 1683. okt. 29-én, OL P. 125. Esterházy Pál nádor iratai 4710. doboz. 5319., 5331. sz.

55 Nemessányi Bálint Teleki Mihálynak. Nándorfejérvár, 1683. november 16. OL Teleki Mihály gyűjtemény 7. doboz. 811—812. fol.

56 Esterházy Pál Csáky Istvánnak. Pozsony, 1684. március 10. OL P. 71. Csáky cs. lt. 123. cs. 266. l. 33. fol.

57 *Varga J. János*: Szervitorok katonai szolgálata a XVI—XVII. századi dunántúli nagybirtokon. Értekezések a történelmi tudományok köréből, 94. Budapest, 1981. 22. o.

hoz várták. Érsekújvár török őrseit a szövetséges katonasággal együtt Czobor Ádám „... az megh fogadot nepivel, és nemely varmegye hadaival...” valamint Draskovich Miklós országbíró közel ezer vitézével tartották körülzárva.⁵⁸ Egy augusztus közepén kelt létszámkimutatás szerint Magyarországon 12 702 lovas és 6615 gyalogos katona harcolt a török ellen, ebből 9417-en Buda alatt.⁵⁹ Ez különösen nagy létszámú erőt jelentett a királyi Magyarországon, hiszen Thökölynak még közel 19 000 vitéze szemben állott a szövetséges haderővel.⁶⁰ Bár mint Olasz Ferenc 1684 nyarán az erdélyi fejedelemnek megírta: „Igen fogy a hada kegyelmes uram, csak nem régen is ezren löttek labanczokká az hadai közül, ki Szendrőben, Filekben, ki Lévában, és más helyekre szöktek bé, naponként fogynak, maga Tököly fejedelem javait is prédálják.”⁶¹

A következő esztendőben újra jelentős létszámú magyarországi katonaság állt csatasorba az oszmánok ellen. Ifjabb Zichy István 1685 júliusában kelt levelében a következőket írta Koháry Istvánnak: „itten 65 000-en vagyunk, deli, fegyveres, pénzes nép, kenyerek pecsenyéjek untig elég gyün, s egészséges nép. Magyar Czobor uram hadán kívül több még nincsen. Én is visszamegyek ma és vice generalis Eszterházy János urammal hadainkat mezőben hozzuk. Bercsinyi uramat is az újvári generálissággal ide várják, azonkívül Bottyán (t. i. Batthyány) uramat is, Ádámnak resignálván atya a generálisságot ezen négy úr alatt tíz ezer magyar van effective”.⁶² Leopold Sultz tábornagy seregtestében Felső-Magyarországon több mint négyezer magyar katona harcolt, kiknek száma Thököly kurucából napról napra emelkedett. A Dráva mentén Jacob Leslie tábornagy vezetésével 3000 horvát és magyar lovas, valamint több száz hajdú nyomult előre a császári csapatokkal együtt Eszék irányába.

Nyáron Zichy István még szinte sóvárogva írta Koháry Istvánnak, hogy: „... csak az úr isten nemzetünk között adna már egyességet, még egyszer talpra állanánk.”⁶³ Az ifjú gróf akkor még nem is tudta, hogy óhaja a törökök egy fatális ballépése következtében milyen hamar teljesül. Miután a váradi pasa a császáriakkal való béketárgyalásokat elősegítendő elfogatta Thököly Imrét, a felső-magyarországi fejedelemség néhány hét alatt összeomlott és Munkács várának kivételével meghódolt minden kuruc erősség. Csáky István felső-magyarországi főkapitány 1685 végén nem kevesebb, mint 12 000 császári szolgálatra kész, volt kuruc katonát számlált össze. Bár Thököly kurucainak átállása jelentős mértékben megnövelte a szövetséges haderő létszámát, nagyobb részüket, kiváltképp a gyalogságot, a császári hadvezetés olyan — rosszul felfegyverzett — „csőcseléknek” tartotta, mely inkább csak pénzbe került. A kuruc katonaság egy kisebb része persze a téli kvártély reményében állt át a császáriakhoz, s a következő év tavaszán sokakat már újfent a kuruc király oldalán találunk.⁶⁴

Az 1686-os hadiév kezdetén a magyarországi hadszíntéren 13 000 magyar és 12 000 horvát katona állt fegyverben. Lotharingiai Károly hadinaplójának tanúsága szerint a Buda elleni hadműveletekben 15 000 magyarországi harcosra számítottak. Történet- és hadtörténetírásunk lényegében ezt az adatot fogadta el a Buda alatt harcolt magyarországi katonaság összlétszámaként.⁶⁵ Meg kell jegyeznünk azonban,

58 Esterházy János Batthyány Kristófnak. 1684. július 9-én és 10-én OL P. 1314. Batthyány cs. lt. Missiles, 12054., 12056. sz.

59 Numerus Militia Hungariorum per Palatium Congregatae 12. Augusti 1684 OL P. 125. Esterházy Pál nádor iratai, 95. k. 9787. sz.

60 Nagy László: i. m. 105. o.

61 Olasz Ferenc Apaffy Mihálynak. Somlyó, 1684. június 16. Török-Magyarokori Állam-Okmánytár. (Szerk.: Szilágyi Áron—Szilágyi Sándor) (a továbbiakban: TMKO) 6. k. Pest, 1871. 454. o.

62 Ifj. Zichy István Koháry Istvánnak 1685. július 20. TMKO 7. k. 77. o.

63 Uo. 77. o.

64 Károlyi Árpád—Welmann Imre: i. m. 97. o.; Károlyi Árpád 17 600 fős létszámról írt, de a Csáky levéltárban fellelhető irat 12 060 főről beszél. OL Csáky Lt. P. 71. 201. fasc. 72. cs. 320. fol. Harcértékükre nézve I.: Grafen Veterani Kaiserlichen Feldmarschalls Feldzüge. Dresden, 1788. Anmerkungen No. 4. 16. o.

65 Kimutatás a császári haderő létszámáról 1686 május. Hadtörténelmi Levéltár, Törökkori gyűjtemény, 12. doboz. Lotharingiai Károly hadinaplója Buda visszafoglalásáról. (Szerk.: Kun József) Budapest, 1986. 29. o.

hogy ennyi magyarországi fegyveres egyidőben sohasem tartózkodott a budai táborban. Egy valószínűleg angol származású önkéntes feljegyezte a naplójában, „hogy a lovasságra nincs szükség a táborban, sőt arra szolgál, hogy szűkebb tegye a szállásokat és elvegye és elfogyassa a hosszú időre szóló kényelmes ellátást biztosító készleteket, határozatba ment, hogy csak négyezret tartanak ott belőle Pálffy gróf parancsnoksága alatt, hogy fedezzék a közelítő árkokon dolgozó embereket, a többi részét pedig széthúzzák a környékbeli földeken Székesfehérvár irányába, ami egyszerűen arra is szolgálna, hogy feléljék a takarmányt és a táplálékot az ellenséges sereg előtt, mely megkísérelné a segélyadást.”⁶⁶ Esterházy János generális már július elején is arról írt Batthyány Ádám kanizsai főkapitánynak, hogy „a Lovak Élésének szük volta miatt” tízezer lovas „telepedet meg a Fejérvári szőlők allyába, az kik erre a Győri pusztára, is Beszprim felé...”⁶⁷ Esterházy János július elejéig már ötszáz gyalogot és kétszáz lovaszt küldött Buda alá, de ez utóbbi egységet háromezer dragonyossal Új Palánka felé irányították. Gyöngyösi Nagy Ferenc vicegenerális a Kanizsával szembeni végekből 900 huszárt és gyalogost küldött a budai táborba. Ennek ellenére Lotharingiai Károly sürgette Esterházy Jánost, hogy gyalogságával minél előbb siessen táborába.⁶⁸ Antonio Caraffa altábornagy serege augusztus elejére érkezett Buda alá harminchárom századnyi (kb. 2500—3000) magyarországi harcossal. Egy augusztus elejéről származó jelentés szerint az ostromban 5000 magyar gyalogos küzdött.⁶⁹ Az ostrom elhúzódnának következtében Károly herceg Budához rendelte Friedrich Scherffenberg altábornagy Erdélyben tevékenykedő hadtestét. Május közepén a Scherffenberg parancsnoksága alá tartozó „magyar hadat hatezernek hírdetik bizonyosan”. Viszont Francesco Grimani lovag, a Velencei Köztársaság éles szemű megfigyelője, az Erdély felől beérkező erőket augusztus végén már csak két lovas és három gyalogezrednek vélte.⁷⁰ Csáky István felső-magyarországi főkapitány augusztus 23-án Scherffenberg hadtestéről azt jelentette az Udvari Haditanácsnak, hogy: „A Barkóczy altábornok úr alatt Buda felé tartó magyar katonaság... Először is öt csapat lovasság a Barkóczy ezredből, az ónódi katonaságnál a létszám fölötti negyven lovas Petneházy kapitány körülbelül nyolcszáz lovassal a saját parancsnoksága alatt, továbbá hétszáz gyalog a Tunyoghy-egységből, mely Szolnoknál telett.”⁷¹

Buda ostromán kívül még jelentős magyar egységek harcoltak Felső-Magyarországon, a Dunántúlon és a Dráva vidékén. Koháry Farkas például július második felében arról értesítette bátyját, Istvánt, hogy „a kékkői és korponai seregh próbálva (t. i. a törökön) ... maid 500 haidu mind zászlóstól oda veszték”.⁷² Csáky István Gombos Imre kapitányt, a Zrínyi Ilona által védett Munkács vára alá rendelte „bizonyos lovas és gyalog sereggel, aki a munkácsiak szilaj kirohanásait megakadályozza, és őrzi a Tiszához vezető utat, védi a környező megyéket, és figyelmesen ügyel arra, hogy Erdélyből ne jöhessen segítség. A maradék katonaságot a határon arányosan elosztottam, ez az egriek és váradiak kiütéseire ügyel”.⁷³ A kanizsai és győri generalatusságban csak kisebb egységek álltak készenlétben. Esterházy Pál nádor azt tervezte, hogy a Budánál lévő fegyveres erő pótlására elrendeli Vas és Sopron megyéknek a személyes felkelést.⁷⁴

Mint láttuk, a mezei és végvári katonaságra vonatkozóan adataink meglehetősen

66 Idegen (angol?) önkéntes beszámolója Budavár ostromáról. In.: Buda visszafoglalásának emlékezete, 258. o.

67 Esterházy János Batthyány Ádámhoz. Győr, 1686. július 2. OL P. 1314. Batthyány cs. lt. 12064. sz.

68 Esterházy János Batthyány Ádámhoz. Győr, 1686. július 11. OL P. 1314. Batthyány cs. lt. 12066. sz.

69 *Károlyi Arpád—Welmann Imre*: i. m. 112. o.

70 Apaify Mihály a konstantinápolyi követnek. Szében, 1686. május 16. *Alvinczi Péter* Okmánytára. I. k. Pest, 1870. 147. o.; Francesco Grimani Frederico Cornaronak. Buda, 1686. augusztus 29. In.: Magyar Levelestár. Buda ostroma, 1686. (Válogatta: *Péter Katalin*) Budapest, 1986. (A továbbiakban: Buda ostroma 1686.) 125. o.

71 Csáky István az Udvari Haditanácsnak. Kassa, 1686. augusztus 23. Uo. 114. o.

72 Koháry Farkas Koháry Istvánnak. Szitna, 1686. július 19. OL Filmtár Koháry—Coburg lt. C. 1057. doboz.

73 Csáky István az Udvari Haditanácsnak. Kassa, 1686. augusztus 23. In.: Buda ostroma, 1686. 114. o.

74 Esterházy Pál nádor Lotharingiai Károlynak. Kismarton, 1686. augusztus 26. Uo. 116. o.

hézagosak. Egy 1686 tavaszán kelt kimutatásból tudjuk, hogy Csáky László tábornok parancsnoksága alatt 4530 lovas és 2400 gyalogos volt, a Tisza mentén 1530 lovas és 1400 gyalogos táborozott, Szolnoknál, Claudius Mercy altábornagy parancsnoksága alatt, további 4500 katona állomásozott.⁷⁵ Viszont szinte teljesen homály fedi a felkelő nemesség tevékenységét. Ottlik György önéletírásából tudjuk, hogy sok nemes ott volt Buda alatt, kivált a nógrádiak. Létszámukat nem ismerjük, de az 1684-es ostrom idején 250 lovast és 50 gyalogost állítottak ki. Pest vármegye 100 katonát küldött a budai ostromlók táborába.⁷⁶ Nem hirdettek mindenhol általános felkelést, de a megyék egy része valószínűleg elküldte csapatait a harctérre. Az ország nádora Buda ostroma idején az országos adóelosztást irányította, s a nyár folyamán „az katarus (hurut) és nátha miatt rozslú érzi magát”, de az ország első közjogi méltóságának távolmaradása a fegyveres küzdelemtől befolyásolta a nemesség egy részét.⁷⁷ Ezért a magyarországi nemesség nem kis hányada távol maradt a királyság székvárosának visszafoglalásától.

Ennek ellenére a forrásokból kitűnik, hogy az ostromban részt vett magyar alakulatok létszáma jóval meghaladta a tizenötezer főt. Az idősebb Bercsényi Miklós bányavárosi, Esterházy János győri és Batthyány Ádám kanizsai főkapitány szerint, ha megfelelő zsoldot kapnak, a végvárak őrségén felül mintegy hatezer lovast és gyalogost tudnak kiállítani. A kassai generalatusság seregeinek száma 14 360 főre rúgott, míg a többi három generalatusság mintegy 7000 katonát küldött Buda alá.⁷⁸ Mindent összevetve talán nem járunk messze az igazságtól, ha az 1686-ban török ellen harcoló magyarországi katonaság létszámát legalább huszonötezer főre becsüljük. Ekkor Thököly Imre oldalán még négy-ötezernyi kuruc harcolt, s az erdélyi fejedelemség mintegy 20 000 főt számláló fegyveres ereje még nem fordult szembe az oszmán hatalommal.⁷⁹ Június végén úgy tűnt, elérhető közelségbe került Erdélynek a Szent Ligához való csatlakozása. Haller János és Incédi Mihály, a fejedelemség követeként, titkos megállapodást kötöttek, hogy szembefordulnak az oszmán hatalommal, és I. Lipót szavatolja Erdély állami önállóságát, a szabad fejedelemséget és vallásgyakorlatot, egyben gondoskodik annak katonai védelméről. Mindezek fejében az erdélyiek évi huszonötezer aranyat fizetnek és vállalják a császári csapatok élelmezését. Akkor állítólag tizenkétezer köböl lisztet és ugyanannyi ökröt adtak. Megegyeztek továbbá a kolozsvári és dévai őrség német csapatokkal való megerősítéséről. De mivel Scherffenberg seregét augusztusban Buda alá rendelték, a fejedelemség védtelen maradt, így Apaffy Mihály erdélyi fejedelem kénytelen volt meghajolni, s tovább lavírozni a porta és a császári udvar között, mely nem tűnt egyszerű feladatnak, mivel az oszmán hadvezetés számított Erdély katonai erejére is. Baló Mátyásnak Erdély portai követének jelentése szerint a törökök 20—25 000 emberrel többre becsülték a fejedelemség fegyveres erejét. Szulejmán nagyvezér nyár elején figyelmeztette Erdély három nemzetét, hogy „Buda obsidióban lévén, Erdélynek rendes hadaival együtt való hadakozásban kellene kötelességének szerént foglalatoskodniok. Erdélynek annyi számú ezer válogatott új hadai, mely könnyen négy-ötezer idegenhadat kihajthatnának az országból jól tudjuk.”⁸⁰

Sokak véleménye szerint az oszmánok inkább Candia szigetét is feláldozták, mintsem a keresztények kezébe hagynák Buda várát. Ám e jóslatok, mint oly sokszor

75 OL P. 71. 71. cs. 198. fasc. 28—29. fol.

76 *Károlyi Árpád—Welmann Imre*: i. m. 112 o.; *új Barta János*: Budavár visszavétele. Budapest, 1985. 104. o.

77 Thököly Éva Esterházy Pálnak. Kismarton, 1686. augusztus 5. OL P 125. Esterházy Pál nádor iratai. Filmtár 4698. doboz.

78 OL P. 71. cs. 198. fasc. 28—29. fol.; *Károlyi Árpád—Welmann Imre*: i. m. 107. o.

79 *Nagy László*: i. m. 105. o. 1686. júniusában Szzebennél 20 000 erdélyi fegyveres gyűl össze. *Kővári László*: Erdély történelme 5. k. 171. o.

80 Baló Mátyás Apaffy Mihálynak. Hadrianapoli, 1686. április 27. TMKO 7. k. 182. o. Szulimán pasa Apaffy Mihálynak. Szófia, 1686. június. Buda ostroma, 1686. 58—59. o.

a történelem folyamán, nem váltak be, sőt az 1687-es esztendő második napján Szulejmán nagyvezér békét ajánlott a Habsburg udvarnak.⁸¹

Az előző év hadisikerei — Buda, Szeged és a Dunántúl déli részének elfoglalása — révén jelentősen megszilárdult a szövetséges haderő helyzete, az ellenség főerőit azonban nem sikerült megsemmisíteni és jelentős stratégiai fontosságú erősségek maradtak a császáriak hátában.⁸² Kanizsa, Szigetvár, Várad, Gyula, Székesfehérvár és Eger nagy létszámú török őrségei nemcsak a környező lakosságot veszélyeztették, hanem a szövetségesek utánpótlását is. Batthyány Ádám kanizsai főkapitányt az Udvari Haditanács 1687 elején szinte egy kisebb hadsereggel küldte „ez töröktől újonnan megvett végházakba”, mint írta, azzal a feladattal, hogy „generálisságombul ezer embert, győri generálisságbul is ezret magam mellé hevén, bizonyos alám rendelt német hadakkal együtt ezt az munióit és élest el kísérjem.”⁸³

Az utánpótlási vonalak biztosítása mellett egyre inkább a hátra maradt török őrségek elszigetelésére és helyőrségi szolgálatra rendelték a magyar csapatokat. Nagyobb részt magyarországi katonaság tartotta körülzárva Kanizsát és Esztergomot, később pedig Váradot. Ugyanakkor még a főserg kötelékeiben is jelentős létszámú magyar katona indult délnek, a felvonuló Szulejmán nagyvezér hadai ellen. Egyes adatok szerint Miksa Emánuel bajor választófejedelem seregtestének kötelékeiben 2500 huszár, míg Lotharingiai Károly csapatainak 3500 magyar és horvát könnyűlovast regisztráltak.⁸⁴ Ezeket az adatokat erősítette meg Gaetano Bonomo páter feljegyzése is, mely szerint a Dráva mellől 1687 júliusában ötezer magyar lovas vezényeltek Horvátországába.⁸⁵ Esterházy János a győri generalatusból ötszáz embert — valószínűleg gyalogosokat — és az esztergomi lovassereget küldött Károly herceg táborába, s valamivel később csatlakoztak hozzájuk a győri és esztergomi sajkások.⁸⁶ Tobias von Hasslingen vezérőrnagy július elején például 600 hajdút vezényelt ki a Dráva menti sáncok kiépítésének biztosítására, míg Nagy Zsigmond, nemti várának kapitánya arról adott hírt, hogy Pécsent 130 huszár és 190 hajdú állomásozott.⁸⁷

Batthyány Ádám katonasága Simontornya környékéről tartotta szemmel a székesfehérvári törököket. Létszámukról csupán annyit tudunk, hogy a kanizsai főkapitány gyalogezrede 626, lovas ezrede 504 főből állott, de ezek egy részét augusztus elején Siklóshoz rendelték.⁸⁸ Palotát Zichy István tartotta blokád alatt. Eközben Batthyány Ádám helyettese, Gyöngyösi Nagy Ferenc vicegenerális, Egerszegnél figyelte a kanizsai törökök mozgását. Eger várát a császári csapatokkal együtt Koháry István tábornok és Gombos Imre ezredes mintegy 3500 katonája fogta ostromgyűrűbe, melynek őrsége szabad elvonulás fejében az év végén feladta a várat.⁸⁹

A Szent Liga csapatainak 1687. augusztus 12-én Nagyharsány mellett aratott győzelmével gyakorlatilag megtörték az oszmánok magyarországi hatalmát. A nagyvezér serege megsemmisült, így megnyílt az út a Balkán északi térségei felé.

Lotharingiai Károly herceg serege 1687 őszén, pihenésre és téli kvártélyra, Erdélybe vonult és a balázsfalvi szerződésben (1687. október 22.) megerősítette az előző évben kötött titkos szerződést. Ezzel a fejedelemség bekapcsolódott a török elleni

81 Baló Mátyás Apaffy Mihálynak. 1686. szeptember 23. TMKO 7. k. 195. o.

82 Nagy József: Eger története. Budapest, 1978. 160. o.; Sebestyén József: Székesfehérvár fölszabadulása a török uralom alól. 1683. május 19. Székesfehérvár, 1929. (Reprint kiadás, Székesfehérvár, 1983.)

83 Batthyány Ádám Batthyány Kristófnak. Körmend, 1687. január 15. In.: Buda ostroma, 1686. 123. o.

84 Paul Wentzke: i. m.

85 Nagy Lajos: Részletek pater Gaetano Bonomo, Miksa Emánuel gyóntató papjának naplójából (1687). In.: Budától-Belgrádig, 232—333. o.

86 Esterházy János Batthyány Ádámnak. Győr, 1687. július 17. OL P 1314. Batthyány cs. lt. Missiles, 12071. sz.

87 Szita László: Tobias von Hasslingen báró, vezérőrnagy hadsereg főszállásmester parancskönyve. In.: Budától-Belgrádig, 193. o.; Benczédi László: Dunántúli végvárak a 17. század végi török háborúban. In.: Magyar és török végvárak (1663—1664). *Studia Agrimensia* 5. 100. o.

88 Takács Sándor: A magyar gyalogság megalakulása. Budapest, 1908. 84. o.

89 Nagy József: i. m. 159. o.

küzdelembe. Az év végéig Palota és Eger vára a szövetségesek kezére került, Székesfehérvár őrsége pedig már a megadás feltételeiről tárgyalt. Az oszmán haderő kivérzett, veszteségeit egyre inkább a csekély harcértékű, erőszakkal toborzott zsoldosokkal és tatárokkal igyekeztek pótolni.

Az elkövetkező két esztendőben tovább folytatódott a Szent Liga csapatainak győzelemsorozata. Elfoglalták Nándorfehérvárt (1688. szeptember 6.), a szerbiai Niš (1689. szeptember 24.) és a bulgáriai Vidin városát (1689. október 19.), megadta magát a hosszabb ideje körülzárt Székesfehérvár és Szigetvár is. Ezekben az években egyre több magyar katonát vezényeltek helyőrségi szolgálatra. Az 1688 júniusában kelt fizetési kimutatások szerint a kanizsai végeken 1392 lovas és 1667 gyalogos; Esztergomban, Zsámbékon és Simontornyán további 490 huszár és 1074 hajdú szolgált.⁹⁰ Joachim von Trautmannsdorf császári tábornok, midőn a Belgrád ostromához gyülekező főszereghez sietett, feljegyezte naplójába, hogy mikor átkeltek a Vuka folyón, „A nagy kiterjedésű palánk részben a dombokon terült el... a télen át több, mint 1300 hajdúból és huszárból álló őrség feküdt, most azonban a hadsereg már Péterváradig nyomult, a palánkban csupán 600 magyar állomásozott.”⁹¹ A főszereggel nyomultak előre a Barkóczy Ferenc által vezetett huszárok is, akiknek augusztus elején „az mint eddig is szép nyereségek és prédáiok volt”⁹²

Mivel az ország belsejében megszűnt a közvetlen török veszély, a régi végvár vonal helyőrségeinek nagyobb részét az újonnan elfoglalt erősségekbe helyezték. Motesiczky Miklós kapitány már 1687 augusztusában arról számolt be apjának, hogy: „Itt Pesten minékünk Magyaroknak hazakot ne[m] akarnak adni, hane[m] csak Qvártélyt az házakb[an], mert azt mondják, hogj ha Esziket megh vennék, tehát oda vinnének bennönket.”⁹³ Pest városában Sempte, Tapolcsány és Fülek őrségének összesen 700 lovas és 400 gyalogos katonája állomásozott. A szegedi várba a sellyei és a nyitrai vitézlő rendből 500 huszárt és 200 hajdút helyeztek. Léván, Korponán és Kék kö várában továbbra is 600 lovas és 500 gyalogos teljesített szolgálatot.⁹⁴

Bádeni Lajos a nyár folyamán közel harmincezer fős seregével Belgrád védelmére készült. Az Udvari Kamara a hadjárat anyagi számvetésekor 5—6000 magyarországi katonára számított. A kanizsai, győri és bányavárosi főkapitányságból, Pestről 1300 lovas érkezett. Pálffy Miklós hajdúezredének létszáma pedig elérte a 2997 főt.⁹⁵

Bádeni Lajos azonban nem várta be a Reseb Arap pasa által vezetett török-tatár hadat, hanem 1689. augusztus 29-én és 30-án Grabovac, majd Batočín mellett megvívott csatában megfutamította az ellenséget. A csatában a magyar könnyűlovasság újra mulhatatlan érdemeket szerzett, amikor a rác lovasokkal együtt szétverték a janicsársággal megerősített tízezer főnyi tatár seregetest ellentámadását. Egy ismeretlen korabeli szemtanú szerint „General Grof Csaki, pál deák és Battyani [Botyván János] az Esztergomi kapitány az kezek alatt levő magyar és racz lovassal... mind két felől, mind hegyen völgyön erőssen menvén azon ügyekeztek vala ... a valogatottya hullott el 400 török, és tatár a harc helyen, sok feő rab is esett es azok között az 500 szaravia (lovas janicsár) elöl járója es nyertek 12 zaszlot, es egynehany dob ot.”⁹⁶ A győzelmet követően a császári csapatok tovább nyomultak előre. Nišnél

⁹⁰ 1688. június havi fizetési listák. HHStA Hoffinanz Ungarn. OL Filmtár W. 2233. doboz. 1686/3—4. sz., 103. o.

⁹¹ *Othmar Pickl*: A magyar és török végvárak állapota a Budától Belgrádba vezető úton 1688-ban. *Világiórténet*, 1986/3—4. sz., 103. o.

⁹² Mednyánszki Pál Balassa Ádámnak. Pozsony, 1688. augusztus 13. OL P. 1760. Balassa cs. lt. 4. cs. 758. fol.

⁹³ Motesiczky Miklós Motesiczky Pálnak. Pest, 1687. augusztus 11. OL P. 506. Motesiczky cs. lt. 1. sz. Fasc. 4. 44—46. fol.

⁹⁴ *Takáts Sándor*: Kísérletek a magyar haderő felosztására. Sz 1904. 226. o.

⁹⁵ *Bánlaky József*: A magyar nemzet hadtörténelme. 17. rész. Magyarország felszabadítása a török uralom alól. 1683—1699. Budapest, 1940. 365. o.

⁹⁶ OL R. 306. Katonai iratok. 12. cs. 97—100. fol.

szepember 24-én újra legyőzték Reseb pasa seregét, elfoglalták Vidint és Piccolomini tábornagy katonasága benyomult Albánia északi részébe.

Bár a magyar lovasság Szerbiában szétverte a Galga szultán által vezetett tatár hadat, egy újabb seregük Erdélyt fenyegette. Absolon Dániel, aki Munkács várának kapitulációja után a hírhedt Antonio Caraffa tábornagy titkára lett, augusztus közepén arról értesült, hogy „az Tatar Had Bucsakba vagon”. Ezért a székely gyalogságot helyezték el a szorosokban, „A lovas Székely had penigh szallyon mezőbe Parsmarhoz.”⁹⁷ Henter Mihály úgy vélte, hogy „Sepsiből Úr kitelik szabad lófű és darabant ember az nemességen kívül nyolcz száz ember. Erdővidékin is négy hadnagság van Orbaiból is kitelik négy száz.”⁹⁸ Ugyanakkor Gyulaffy László udvari főkapitány „circiter öt vagy hatszáz mezei katonával” a Temes vize mellett harcolt a törökök és Thököly kurucjai ellen.⁹⁹

Bádeni Lajos, a császári erők főparancsnoka Csáki László és Deák Pál huszárait, és Pálffy Miklós gyalogezredét bízta meg a helyőrségi feladatok ellátásával Szerbiában. Így ősszel összesen 3660 hajdút és 1035 huszárt helyeztek el Szerbiában a különböző téli szállásokon.¹⁰⁰ Ám az újabb diadalokért drága árat kellett fizetni. A csapatok elfáradtak, kivéreztek. A Pálffy gyalogezred legénységének közel egyharmada, összesen 904 ember elesett vagy megsebesült, de hasonló volt a helyzet a német alakulatoknál is. Széchényi György esztergomi érsek hírei szerint: „A Török ellen minemő Regimentek vannak, bizony mind Emberbül, mind pedigh lovakból igen ruinaltattak annira, hogy kiben ezer Embernek köllene lennie nincs ötszáz.”¹⁰¹

A Szent Liga csapatainak sorozatos győzelmei nyomán megroppant az Oszmán Birodalom, a magyarországi és balkáni térszerekek pedig hihetetlenül megnövekedtek a Habsburg Monarchia súlyát és tekintélyét. XIV. Lajos francia király, féltvén európai és már a Földközi tengeri pozícióit, dinasztikus érdekekre hivatkozva, 1688 nyarán megindította csapatait Pfalzba, melyek hamarosan elfoglalták Philipsburgot és Speier városát fenyegették. Ennek következtében a császári hadvezetés kétfrontos háborúra kényszerült. Lotharingiai Károly vezetésével 1689 elejére már jelentős csapategységeket dobtak át a keleti hadszíntérről. Köztük számos magyar könnyűlovas alakulatot, így többek közt Czobor Ádám és Pálffy Miklós huszárait, összesen 2000 főt, továbbá Pálffy János Károly ezer főnyi vértés ezredét.¹⁰² A következő esztendő tavaszán, valószínűleg a veszteségek pótlására, „Czobor Úr új Regimentet akar fogadni (a Rajna mellé)... Erdélyi Csáki László Ur[am]nakis van resolválva hogi mégh Török ellen egi Regement Magiart fogadgyon”.¹⁰³

Mint említettük, Bádeni Lajos, mikor átvette a Rajnai hadsereg feletti parancsnokságot, nagy létszámú könnyűlovas erőt kívánt magával vinni. Törökvéseit azonban nem koronázta siker. Az eddig napvilágra került adatok alapján úgy tűnik, hogy a Birodalom nyugati végein évente körülbelül 3–4000 magyarországi katona harcolt.¹⁰⁴ A reguláris harchoz nem szokott lovasok egy része idegenkedett a nyugati szolgálattól. A már idézett Széchényi György véleménye szerint: „A mi magyarinkat által vittek a Rénus[on] attúl félek föl szerzék a franczuzok ... Ott fönn

97 Absolon Dániel Teleki Mihálynak. Szeben, 1689. augusztus 11. 6 órákkor estve. OL P. 1238. Teleki M. gyűjtemény 99. fol.

98 Henter Mihály Teleki Mihálynak. Bozza vára, 1689. szeptember 8. OL P. 1238. Teleki M. gyűjtemény 13. doboz. 236. fol.

99 Bethlen Miklós önéletrása. In.: Magyar Remekírók. Kemény János és Bethlen Miklós művei. (Jegyzetekkel ellátta: V. Windisch Éva) Budapest, 1980. 817. o.

100 A magyar és rác katonaság létszámadatai 1689. október 1. Generallandesarchiv Karlsruhe, Baden-Baden. Ludwig Wilhelm Kriegssache. HL Filmtár 2020 doboz.

101 Széchényi György id. Zichy Istvánnak. Pozsony, 1889. december 28. OL P. 707. Zichy cs. lt. 554. 15452. sz.

102 Anton Marr: Der Feldzug 1689 in Deutschland. *Oesterreichische Militärische Zeitschrift*, 1868. 259. o.

103 Motesiczky Miklós Motesiczky Pálnak. Vienna, 1690. április 14. OL P. 506. Motesiczky cs. lt. 1. cs. Fasc. 4. 50. fol.

104 Der Kaiserliche Armee Feld: Zug Anno 1691. HL. Török kori iratok gyűjt 12. cs. 6–10. fol.; Aloys Schulte: Markgraf Ludwig Wilhelm von Baden unter der Reichskrieg gegen Frankreich 1693–1697. II. Band. Quellen. Karlsruhe, 1892. 238. o.; Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen I. Serie II. Band. Feldzüge gegen den Türken 1697–1698. (A továbbiakban: Feldzüge...) Wien, 1897. 67–68. o.

az Impériumban még több van en[n]él, és nilván kialtyak megyünk Magyar Országba, Török ellen, nem jo itt Nemet országba a' Hadakozás, szúk az Orszagh szúk a Föld."¹⁰⁵ Egy másik mentalitást testesített meg az ifjú Motesiczki Miklós. Apjához írott levelében tanácsát kérte, hogy a birodalomba, vagy a török ellen menjen-e harcolni. Okfejtése kíváncsisággal vegyes sajátos zsoldosszemléletet tükröz: „Osztán mi tagadás bele az Ember csak többet lát az Impériomba[n], mint Magyar Országba asztan az Imperiomba mint a Fizetés mint qvártély, mint böcsület jobba[n] lesz megh szásszor mint sem Magyar Országba, bizony magha[m]nakis nagioib kedve[m] volna Imperiomba mint sem Magyar Országba, mert az Imperiumot mégh nem láttam."¹⁰⁶

A hadisikerekben gazdag 1689-es esztendő követően váratlan fordulat következett be a törökellenes felszabadító háború menetében. Úgy tűnt, hogy az évek óta vereséget vereségre halmozó oszmán hadvezetés még a franciák támadása miatt létszámában igen megfoghatkozott császári erőket sem képes megállítani. Ám szinte az ismeretlenség homályából előlépő Köprülü Musztafa nagyvezér erélyes eszközökkel összeszedte a birodalom még meglévő anyagi erejét és újra talpra állította az oszmán hadigépezetet. Így a csekély katonai erővel rendelkező Bádeni Lajos 1690 tavaszán kénytelen volt feladni a balkáni hódításokat. A török betöréstől félve Zernyestnél vonták össze Heissler Donáth csapatait és a mintegy 5000 főre rúgó erdélyi hadakat. Thököly, kit a nagyvezér Erdély elfoglalására küldött, a havasokon átkelve meglepte és szétverte az erdélyi és császári csapatokat, s benyomult a fejedelemségbe. Ennek hírére Bádeni Lajos jelentős erővel erdélybe sietett. A kitűnő császári hadvezér hiába erősítette meg Belgrád őrségét, többek közt 500 magyar hajdúval is, Köprülü Musztafa nagyvezér túlerőben lévő csapatai hamarosan bevették a kulcsfontosságú várat.¹⁰⁷

A háború elhúzódása egyben azt is jelentette, hogy továbbra is szükség van az ország fegyveres erejére. Bádeni Lajos az 1691-es esztendő haditervének kidolgozásakor a törökök ellen 20—22 000 magyarországi fegyveressel számolt, míg a Habsburg Birodalom nyugati részein mintegy 3000 magyar könnyűlovas harcolt.¹⁰⁸

Megfelelő alap kutatások hiányában ma még csak találgathatjuk a visszafoglaló háború második szakaszában (1690—1699) részt vett magyarországi katonaság nagyságát. Egyes adatok azonban arra utalnak, hogy létszámuk inkább csökkenő tendenciát mutatott. Ez valószínűleg elsősorban az elhúzódó háború nyomán bekövetkezett súlyos pénzügyi problémákkal áll kapcsolatban, hiszen a háború kezdete óta a hadiköltségek ijesztő mértékben emelkedtek. Míg 1680-ban a hadikiadások összege „csak” 3 863 243 rajnai forint, addig öt évvel később már 12 600 000 és 1695-re, majdnem megduplázódva, elérte a 22 722 819 rajnai forintot.¹⁰⁹ A már szinte csillagászati méreteket öltő hadiköltségeket sem a rendes, sem a rendkívüli adójövedelmek, de még az egyház és a külföldi uralkodók tetemes pénzügyi segélyei sem tudták fedezni, így a Habsburg Birodalom államadósságai évről évre növekedtek. Éppen ezért az új csapatok fogadására, a hiányzó legénység pótlására évről évre kevesebb pénz jutott. Erre a folyamatra utalt Starhemberg Rüdiger gróf az Udvari Haditanács számára 1697 elején készített jelentésében, amikor szorgalmazta új szabadcsapatok felállítását Magyarországon, mert ez hosszú ideje nem volt lehetséges, de hasznosak és fenntartásuk kevés pénzbe kerül.¹¹⁰

¹⁰⁵ Széchényi György id. Zichy Istvánnak. Pozsony, 1689. december 28. OL P. 707. Zichy cs. lt. 554. 15452. sz.

¹⁰⁶ Motesiczky Miklós Motesiczky Pálnak. Vienna, 1690. április 20. OL. P. 506. Motesiczky cs. lt. 1. sz. Fasc. 4. Nr. 26—47. fol.

¹⁰⁷ I. Lipót császár Aspremont tábornoknak. Ebersdorf, 1690. szeptember 22. *Philipp Röder*: Des Markgrafen Ludwig Wilhelm von Baden Feldzüge wider die Türken. II. Bd. Karlsruhe, 1842. 283. o.

¹⁰⁸ Az 1691-es hadjárat terve. Uo. 374—379. o.

¹⁰⁹ *Jean Beranger*: A Habsburg hatalom gazdasági alapjai a XVII. század végén. In: Európa és a Rákóczi szabadságharc. (Szerk.: *Benda Kálmán*) Budapest, 1980. 120. o.

¹¹⁰ Feldzüge... I. Series. II. Band. 406. o.

A császári haderőben a magyarországi reguláris ezredek, végvári katonaságon, és szabad csapatokon kívül, az ún. „Frey-Companie”-k, különböző feudális hadkontingensek — főúri bandériumok, vármegyei hadak — is harcoltak. Ez utóbbiak szerepéről, nagyságáról a kutatások mai állása szerint még igen keveset tudunk. Az eddig feltárt források arra mutatnak, hogy katonai szerepük csökkent, mozgásterük pedig beszűkült a visszafoglaló háború folyamán. Ennek egyik oka nyilvánvalóan az, hogy a hadihelyzet kedvező alakulása, valamint ellátási problémák következtében a császári hadvezetés már nem kívánta alkalmazni az alacsony harcértékű főúri bandériumokat és vármegyei csapatokat. Inkább a nemesség anyagi erejére kívántak támaszkodni. A feudális hadkontingensek visszaszorulása másrészt éppen ezzel a törekvéssel függött össze. Ugyanis a permanens háborúskodás és az új adópolitika kikezdte még a leggazdagabb nemesi rétegek anyagi erejét is. Batthyány Ádám például 1698 júliusában arról tájékoztatta Petres György várnagyot, hogy „a mostani Accisás üdökhöz képest, mely nekünk nagy költségeket szaporított, kölletvén magunkat accomodálnunk az üdökhöz, úgy végeztünk Eöcsém Úramékkal, hogy Újvárott Tizenkét Darabantnál többet ne tartsunk”.¹¹¹ Azt pedig, hogy az ország nemessége nem kevés anyagi áldozatot hozott az ország felszabadításáért, elég talán két példával illusztrálnunk. Az Esterházy Pál nádor uradalmába az 1684/85 telén beszállásolt szövetséges katonaság eltartása 166 958 forintot emésztett fel, természetesen legnagyobb részét terményekben.¹¹² Batthyány Ádám 1686 elején saját jövedelméből egyenlítette ki a király által fizetendő katonaság elmaradt zsoldját, mintegy 9400 forintot, s a még fennmaradó tízezer forintnyi összeget a lendvai vár zálogértékének fejében adta. Ezen felül „Azon százötven lovas és száz gyalogos kifizetését, akik tiszt-ségemnél fogva megilletnek, és járandóságuk ebben az összegben benne van, magamra vállalom”.¹¹³

Egyébként várak, uradalmak zálogjoga fejében számos magyarországi nemes is jelentős összegeket kölcsönzött az uralkodóknak. Zichy István gróftól 1686 júliusában és 1692-ben előbb 53 000, majd 25 000 forint folyt be ezen a címen. Erdődy György gróf ugyancsak az 1692-es esztendőben 9000 forintnyi, az esztergomi káptalan és a Forgách familia 65 000, illetve 25 000 forintot kölcsönzött az Udvari Kamara számára.¹¹⁴ Még a középnemes Motesiczky Pál is tudott a kamarának 3000 rajnai forintot kölcsönözni.¹¹⁵

Ezek a terhek pedig sokkalta kisebbek voltak ahhoz képest, melyet a lakosság közvetlenül viselt. Bizonyos adatok szerint 1685-ben a Habsburg birodalom hadiadójának 70%-át Magyarország viselte és a következő évben is a felét.¹¹⁶ Szabolcs vármegye csupán 1685 novemberében és decemberében 26 661 forint értékű porciót adott a téli kvartélyon lévő Götz lovasezrednek.¹¹⁷ Szepes vármegye hadikiadásait ebben az esztendőben 474 000 forintra becsülték, Kassa városa pedig 1689 júniusában 27 300 forintot fizetett hadiadó címén.¹¹⁸ A sort számos adattal folytathatnánk. Viszont a fenti adatok tükrében elgondolkoztató, hogy honnan voltak az országnak ilyen számottevő erőforrásai. Különösen ha meggondoljuk, hogy az ellátás egy részét az oszmán hadvezetés is Magyarországról biztosította.¹¹⁹

¹¹¹ Batthyány Ádám Petres Györgynek. Rohonc, 1698. július 13. OL P. 1314. Batthyány cs. lt. Missiles, 02997. sz.

¹¹² *Vanyó Tihamér*: Sopron vármegye hadügyi, gazdasági viszonyai és közállapotai (1640—1690). *Soproni Szemle*, 1976/2. sz. 127—128. o.

¹¹³ Batthyány Ádám I. Lipótnak. Rohonc, 1686. : Buda ostroma, 1686. 216—217. o.

¹¹⁴ *Jean Beranger*: Finances et absolutisme autrichien dans la seconde moitié du XVIIe siècle. Paris, 1975.

¹¹⁵ A zálogkölcsön fejében Motesiczky Pál megkapta a Bars vármegyei Nagy-Redve possessiót és praediumot. (A záloglevél jelenleg a család birtokában.)

¹¹⁶ *R. Várkonyi Ágnes*: Magyarország visszafoglalása, 1683—1699. Budapest, 1987. 71. o.

¹¹⁷ Szabolcs vármegye a Götz lovas ezrednek. Kálló, 1685. december 30. OL P. 707. Zichy cs. lt. Fasc. 285. et. B. Nr. 1. 166. fol.

¹¹⁸ Nyugta a fizetett összegről. Eperjes, 1689. június 18. Kassa város lt., Schwartzenbachiana, 10179. sz.; Buda Expugnata 1686. Budapest, 1986. I. k. 242. o.

¹¹⁹ A törökök 1683/84-ben az ún. Szegedi kozákok 5500 mérő árpát, 1400 mérő lisztet és 1000 mérő búzát vittek Eszékre. A honfoglalástól a polgári forradalomig és a szabadságharc végéig. Csongrád megye évszázadai: Történelmi olvasókönyv. (Szerk.: *Blazovich László*) Szeged, 1985.

Nem véletlen tehát, hogy az ország teherbíró képességének felülvizsgálata igen sürgető feladat, melyre legújában R. Várkonyi Ágnes hívta fel a figyelmet. Szerinte: „Nem csak a Mohácsig elért szintet kell számitásba venni, hanem a másfél évszázad alatt — a veszteségeken kívül — a fejlődés tényeit is. Általában az országos civilizációs posztindusztriális szintet kell gondosan megvizsgálni”.¹²⁰

A hosszú éveken át tartó háború, az ország hadszíntérré válása, a százezernyi fegyveres szövetséges és ellenséges erő eltartásának terhei felőrölték a magyarországi társadalom oly nagy nehézségek árán akkumulált gazdasági erejét. Bercsényi Miklós, Felső-Magyarország főhadbiztosa megrázó sorokkal ecsetelte a háború nyomán kialakult helyzetet: „... de az nyomorúságban fetregő föld, az portiozasnak nehez súllyanal már nemis kiált egyeb hírt, mivel már itt a faluk pusztulása, s abban mégh tengő Szegénységgh igaz szegenysege miat sok helyen igyenesen a Földes Urakra szallot az qvartélyos, az Falukon való elhetetlensegenek okábbul, kit naponként ezen a Földön mindenjkünk varhat magara, de úgy latom mint az mely beteget az orvosok szannak, s nem gyógyítanak úgy veszünk panaszunk millet”.¹²¹

A visszafoglaló háború első időszakában egyes nagybirtokosok és egyházi méltóságok még több száz fős bandériumok élén indultak hadba a török ellen. Esterházy Pál nádor 1682-ben 1000 lovast és 500 gyalogost szándékozik a török ellen vinni, de 1684-ben már csak alig 700 lovas és 300 gyalogos felett parancsol. Míg 1682-ben a főurak és egyházfők katonasága a királyi Magyarországon 4120 lovasból és 1890 gyalogusból állott, addig 1684-ben már csak 2650 lovas és 800 gyalogos szállt harcba az oszmánokkal.¹²²

Az 1680-as évek végétől világhossá vált, hogy Magyarország területének zöméről kiűzték a törököket, így a katonaságot is integrálni kell az új helyzetbe. Magyar katonák és tudósok tollából számos elképzelés született. Esterházy Pál nádor szerint a főkapitányságokat össze kellene vonni és székhelyüket délebbre helyezni. Javasolta, hogy a varasdi, kanizsai és a győri egy főkapitányság legyen, Eszék székhellyel. A dunántúli főkapitányság központja Szeged lenne, míg Felső-Magyarország főkapitánysága Szatmártól egészen Erdély déli határáig húzódná. A végvári katonaság nagyobb részét ezekbe a főkapitányságokba kellene helyezni.¹²³ Forgách Simon egy datálatlan, de valószínűleg az 1690-es évek második felében íródott „Projectum”-ában elsősorban a hadak zavartalan utánpótlására tesz javaslatot. Olyanra, amely nem zsigereli ki a lakosságot. Szükségesnek tartja azt is, hogy: „Az olyan Regimentekből menil több lehet, dislocaltassanak, az Végh és az neoquistika helyekre, úgy mint, Buda, Pest, Sziged [Szigetvár], Szikesfehérvár, Sziklósrá, Uivarban, Leopoldban”.¹²⁴ Valószínűleg Hevenessy Gábor, az oknyomozó történetírás egyik meghonosítója is készített egy tervezetet. Ennek a katonai ügyekről szóló, „Militare” című részében javasolja, hogy az újra megalapítandó generalatusok területén mindegyikben legalább 2000—2000 főnyi magyar katonaságot kellene tartani, melyet a harmincad- és sójvédelmekből fizetnének.¹²⁵

Bár katonai és gazdasági szempontok miatt a végvári katonaság zömét délre kellett volna helyezni, a magyar vitézek mégis régi lakóhelyükhöz ragaszkodtak. Koháry István már 1687 júniusában arról értesítette a nádort, hogy „a Szeredi, Sellyei és Nitrai katonak elejítül fogvást nagyob részint nem akarnak magok lakó helyeikből

120 R. Várkonyi Ágnes: Magyarország visszafoglalása... 75. o.

121 Bercsényi Miklós Batthyány Ádámnak. Ungvár, 1695. december 2. OL P. 1314. Batthyány cs. lt. Missiles, 06166. sz.

122 Chatalogus Militium. Vienna, 1682. március 20. OL P. 125. Esterházy Pál nádor iratai 4736. doboz. Numerus Militia Hungar[orum]... 1684. augusztus 14. Uo.

123 Iványi Emma: A „Magyar Einrichtungswerk”. In.: Gazdaság és mentalitás Magyarországon a török kifűzésnek idején. Discussiones Neogradiensis 4. Salgótarján, 1987. 162—163. o.

124 Projectum (Sine dato) OL P. 287. Forgách cs. lt. 43. cs. 420. fol.

125 Donáth Regina: Egy magyar főúr tervezete a török hódoltság után. Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei, IV. Budapest, 1968. 300—301. o.

ki bontakozni”.¹²⁶ Hogy miért nem találtak széles körű visszhangra akár a magyar, akár a császári elképzelések, még további kutatásokat igényel.

Bármilyen paradox módon is hangzik, az oszmán hódítás nyomán a középkori magyar állam szétesése valójában kedvezett a társadalmi mobilitásnak. A permanens háború gyakorlatilag a társadalom széles rétegei előtt nyitotta meg a társadalmi fel-emelkedés útjait, vagy az egyéni, vagy a kollektív nemesség elérése felé. Az egyre terebélyesedő hadigépezet egyre több embert kívánt, s jelentkeztek a gazdasági fejlődés igényei is, miközben a demográfiai növekedés lelassult, olykor stagnált a XVI—XVII. század háborús viszonyai következtében, ezért relatív munkaerőhiány lépett fel. Így a földesurak különböző kedvezményekkel kívánták birtokaikhoz kötni a paraszti munkaerőt, olykor még nemességet is szerezve nekik.

Köztudott, hogy a Habsburg dinasztia nem tudta teljes egészében magára vállalni az oszmánok elleni küzdelem roppant terheit. Ezért a növekvő számú magánkatonaság mellett széles teret kapott a végvári katonaság egyéb, főleg mezőgazdasági és kereskedelmi tevékenysége.

Veszprém várában a 249 magyar katonának 1696-ban 238 háza, 258 hold szántó-földje és 421 kapás szőlője volt, ebből összesen 457 akó bort szüreteltek.¹²⁷ A tihanyi vár őrségének 1701-ben „vagyon egy-egy darab szántó föld ... a mellet a katonasághnak egy egy szekér szena termő retytyik. Ezen vegh hazban Esztendőót altal, Meszarszegh az seregi, kitul Kapitany Úrnak egy Masa fadgyút szoktak adni. Kocsmaz het holnapik az seregi, két holnapig az Apat úri, három holnapik Kapitany Uramy”.¹²⁸ Az idők folyamán így egy gazdálkodó-kereskedő katonaréteg alakult ki, mely helyhez kötött fegyveres szolgálata mellett marhahajtással, borkiméréssel, szőlőműveléssel pótolta az el-elmaradó zsoldot. Ezt az állapotot tarthatatlannak ítélte az ország nádora is, s javasolta, „hogy a magyar katonaságot a horvát ezredek szabályzata szerint kiegészítsék és úgy is fizessék, arányosan mind a gyalogságot; és ne othon gazdálkodjanak, mint eddig”. Így ahogy vannak, ugyanis semmi jót nem tudnak nyújtani, mivel hozzátapadnak házaikhoz és allodiumaikhoz.¹²⁹

A magyar katonarétegek érthetően ragaszkodtak kivívott privilégiumaikhoz, de az oszmánok kiűzésével előállott új helyzetben az abszolutista államrend sorra lezárta a társadalmi felemelkedés csatornáit, s állami, valamint földesúri adóztatásra kényszerítették őket. A palotai katonaságnak például 1700-ban „volt tíz portiója fizetett mindenestül fl. 480.”¹³⁰

Bár a császári adminisztráció végül döntő zömében délszlávokból szervezte meg Magyarországot és Erdély határőrvidékeit, ennek ellenére a végvári katonaság rendszere szívósan tovább élt. Egy 1700-ban kelt kimutatás szerint Keszthelyen, Tihanyban, Vázsonyban és Szigligeten 125 lovas, 227 gyalogos és 505 szabad legény szolgált. A győri generalatusban pedig a következő év elején 437 nembest, 1517 szabad legényt és városi katonát, 630 lovaszt és 948 gyalogost írtak össze.¹³¹ Szolnokon az 1696-os összeírás alkalmával háromszáz magyar katona, privilégiumaira hivatkozva, kivonta magát az adózás alól.¹³² Még a magánföldesúri katonaság újraéledését is megfigyelhetjük egyes megromlott közbiztonságú területen. Károlyi Sándor például 1700-ban hajdúkat telepített károlyi birtokára.¹³³

¹²⁶ Koháry István Esterházy Pálnak. Vienna, 1687. június 12. OL P. 123. Esterházy Pál nádor iratai, Missiles, 2803. sz.

¹²⁷ Hungler József: A török kori Veszprém. A Veszprém Megyei Levéltár kiadványai 4. (Szerk.: *Madarász Lajos*) Veszprém, 1986. 152. o.

¹²⁸ A tihanyi katonaság összeírása 1701-ben. OL P. 287. Forgách cs. lt. Series II. Fasc. HH. 43. cs. 222. fol.

¹²⁹ *Iványi Emma*: i. m. 163. o.

¹³⁰ A palotai katonaság összeírása. OL P. 287. Forgách cs. lt. Series II. Fasc. HH. 43. cs. 131. fol.

¹³¹ A győri generalátus összeírása, 1701. február 10. OL P. 287. Forgách cs. lt. Series II. Fasc. HH. 223. fol.

¹³² *Kapovvári Gyula*: A szolnoki vár kialakulása és helye a város települési képében I. A Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve, 1982/83. Szolnok, 1982—83. 164. o.

¹³³ Károlyi Sándor 1700. március 14-én adta ki hajdútelepítő leveleit. OL P. 392. Lad. 7. Nr. 1/a.

Végezetül mindenképpen felvetődik a kérdés: Vajon milyen létszámú fegyveres erő küzdött a törökök ellen? Bár a kutatások még sokban módosíthatják és pontosíthatják eredményeinket, talán nem járunk messze az igazságtól, ha a szövetségesek oldalán küzdött magyar erők létszámát 15 000 és 25 000 fő közé tesszük. Általános felkelés meghirdetésével ugyan jelentősebb létszámú katonaságot lehetett volna felállítani, de a hadi helyzet ezt nem indokolta, az anyagi eszközök véges volta pedig eleve gátat szabott ennek. Érdekes megjegyeznünk ehhez, hogy a hatvanas évek törökellenes háborújának idején a területileg és politikailag egységesebb országban sem tervezték nagyobb haderő felállítását. Egy 1662-ben, vagy 1663-ban kelt nádori tervezet a főpapi és főúri bandériumok, valamint a vármegyék kiállítandó katonaságát 25 525 főben szabta meg.¹³⁴

A török ellen harcoló magyar katonaság létszámának megállapításánál azonban számos egyéb tényezőt is figyelembe kell venni. Például a visszafoglaló háború idején, még a kuruc mozgalom apályának időszakában is, legalább 3—4000 fegyveres harcolt Thököly Imre oldalán. Megfelelő mustralisták híján nem tudjuk megmondani, hogy a császári ezredekben milyen létszámban szolgáltak magyar katonák. A legújabb kutatások nyomán ismertté vált például, hogy a bajor választófejedelem saját költségén egy huszárezredet toborzott. A Lindl Borbula által vezetett ezredben az 1688. június 17-én felvett mustrajegyzék szerint 592 katona szolgált. Itt nem kisebb személyiségek szolgáltak, mint a Rákóczi szabadságharc idején jelentős karriert befutott Csáky István, vagy Forgách Simon.¹³⁵ Ezen kívül valószínűleg már a törökellenes visszafoglaló háború idején is bevett gyakorlat volt, hogy a császári ezredek egy részét a magyar területekről egészítették ki. A spanyol örökösödési háború elején, 1703 márciusában például a Nigrelli ezredbe 200 újoncot toboroztak a felső-magyarországi vármegyékből.¹³⁶

A magyarországi katonaság létszámát ezen kívül befolyásolta az is, hogy számosan idegen hadseregekben vállaltak szolgálatot. Esterházy Miklós nádor egy 1627-es felterjesztésében úgy vélte, hogy „csak az egy Lengyelországba harminc-negyven-ezer ember vándorolt ki a vitézli rendből” a huszas években.¹³⁷ Ha a külföldi zsoldos-szolgálat a törökellenes háború idején háttérbe is szorult, azt nincs okunk feltételezni, hogy teljesen megszűnt volna. Annál is inkább, mivel a francia és bajor hadsereg kötelékeiben egyaránt megtalálhatók magyar huszáregységek, a Lotharingiai herceg testőrségében pedig magyar hajdúk teljesítettek szolgálatot, de még a svéd uralkodó német ezredeiben is találkozhatunk a magyar katonák neveivel.¹³⁸

A császári hadvezetés az úgynevezett magyar „national miliz” mellett reguláris ezredeket is szervezett a magyarországi katonaságból. Az első reguláris huszárezredet 1688-ban Czobor Ádám alapította. A császári hadseregről egy 1702-ben készített átfogó kimutatás szerint az egész birodalom területén 130 650 katona állt fegyverben, ebből 8000 magyar huszár, 3400 hajdú és a magyarországi várakban lévő úgynevezett szabadcsapatok, melyek létszáma 6800 fő volt.¹³⁹

A magyarországi katonák között számos kiváló vitézzel, csapatparancsnokkal találkoztunk, közülük sokan ezredeiket vezetve harcoltak az oszmánok ellen. Batthyány Ádám gróf, Batthyány Kristóf gróf, Barkóczy Ferenc gróf, az idősebb és az ifjabb Bercsényi Miklós gróf, Bottyán János, Czobor Ádám gróf, Csáky László gróf, Esterházy János Esterházy Mihály, Festetich Pál, Fiáth János, Gombos Imre,

134 Pro moderna inevitabili summa necessitate... (1662/1663 körül). OL E. 211. Limbus II. Series 95. cs. 262—263. fol.

135 *Nagy Lajos*: Az 1688-ban bajor szolgálatba toborzott magyar huszárezred két szemlejegyzéke. In.: Budától-Belgrádig, 255—278. o.

136 Az Udvari Haditanács 1703. március 16. OL A. 14. Insinuata Consilii Bellici 4. cs.

137 *Nagy László*: A végvári dicsőség nyomában. Budapest, 1978. 152. o.

138 *Georg Tessin*: Die deutschen Regimenter der Krone Schweden Teil II. Unter Karl XI. und Karl XII. (1660—1718). 152. o.

139 Specification Aller derenen Regimenten... Anno 1702. HHS:A Reichtagsakten, Fasc. 384.

Пálffy János Károly, Pálffy Miklós, Zichy Imre és Zrínyi Ádám gróf neve talán a legismertebbek közül való. Közülük azonban csak egyedül Pálffy János Károly ért el igen magas, tábornagyi rangot a császári hadseregen. Felvetődött ugyan az a terv 1685—86 táján, hogy vezetésével egy önálló csapattestet hozzanak létre a magyarokból, a császári hadseregen belül, de ez anyagi eszközök hiányában meghiúsult. A magyar tisztikar az ország saját katonaságát vezényelte, de alá voltak rendelve a császári hadvezetésnek. Ez az állapot voltaképpen törvényszerűen alakult így, hiszen a magyar tisztek, képzettségüknel fogva, alkalmatlanok voltak, a korszerű harcászati elveket elsajátított császári hadak vezénylésére.

Tanulmányunkban ugyan magyar vagy magyarországi katonaságról beszélünk, mégis feltétlenül jelezni szeretnénk, hogy korszakunkban az etnikai származás szerepe elenyésző. Elsődlegesen a felekezeti hovatartozás dominált, főként egy olyan küzdelemben, ahol az ellenfél a gyökeresen más társadalmi berendezkedést, vallást és kultúrát képviselő Oszmán Birodalom. A Rákóczi-korabeli szemlelajstromokból tudjuk, hogy az ország szlovák, román és orosz etnikumú népei együtt harcoltak a magyarokkal. Így igen csekély a valószínűsége annak, hogy két évtizeddel előbb, éppen a török hódítók ellen, másképpen lett volna.

Az oszmánok Magyarországról való kiűzését európai koalíció fegyveres ereje tette lehetővé. Bár az ország részvállalása e hosszú küzdelemben nem tekinthető meghatározónak, katonai és gazdasági ereje mégis nélkülözhetetlen volt.

Иштван Цигань

УЧАСТИЕ ВЕНГЕРСКИХ ВОЙСК В ВОЙНЕ ЗА ОСВОБОЖДЕНИЕ ОТ ТУРОК

Резюме

Войны с турками в 1663—1664 годах продолжали истощать социальный и экономический потенциал Венгрии, а унизительный мир, заключенный в Вашваре, окончательно разделил общество страны и к началу 80-ых годов страна распалась уже на четыре части.

Разрозненное территориально и политически, неразвитое в экономическом отношении венгерское королевство как в военном, так и в политическом отношении играло подчиненную роль в войне против турок после 1683 года.

Новейшие демографические исследования свидетельствуют о том, что несмотря на колоссальные разрушения, численность населения Венгрии пребывала скорее в застое, но не убывала, что уже само по себе весьма весомый фактор. Только благодаря этому было возможно венгерскому королевству выставить войско в 45—50 тысяч человек, когда более крупные, с большим числом населения европейские государства содержали пропорционально меньше воинства. Этот показатель по существу означал максимальное использование потенциала страны.

Хотя венгерское войско, оснащенное большей частью устаревшим оружием, далеко отставало по своей подготовке и тактике от требований эпохи, но легкая кавалерия со своим способом ведения мелких стычек стала успешным дополнительным элементом императорского войска как на западе, так и в сражениях с турками.

На основании различных данных можно заключить, что численность венгерских войск, сражавшихся на стороне союзников, колебалась от 15 до 25 тысяч человек, хотя даже еще во время спада движения куруцев на стороне турок сражалось не менее 3—4 тысячи человек. Однако дальнейшие исследования должны решить, сколько венгерских воинов сражалось в составе императорских и союзных войск, что, видимо, на несколько тысяч человек приумножит численность венгерского войска, сражавшегося на стороне союзников.

István Czirány

TEILNAHME DER UNGARISCHEN TRUPPEN
AN DEM BEFREIUNGSKRIEG GEGEN DIE TÜRKEN

Resümee

Die Türkenkriege von 1664—1664 verzehrten weiter Ungarns soziale und ökonomische Ressourcen, der erniedrigende Frieden von Vasvár spaltete bis ins Extreme die Gesellschaft des Landes, das am Anfang der achtziger Jahre nunmehr in vier Teile zerfiel.

Das territorial und politisch gespaltene, ökonomisch rückständige ungarische Königreich spielte in dem sich nach 1683 entfaltenden Türkenkrieg eine militärisch und politisch gleichermaßen untergeordnete Rolle.

Die neuesten demographischen Forschungen wiesen nach, daß Ungarns Bevölkerungszahl trotz der riesigen Verheerungen eher stagnierte (was an sich schon ein schwerer Faktor war) als abnahm. Nur so war es möglich, ein 45—50 000 Mann starkes Militär auszustellen, während die viel größeren europäischen Länder mit wesentlich höherer Bevölkerungszahl proportional weniger Soldaten unterhielten. Dieser Wert bedeutete eigentlich die maximale Erschöpfung der Ressourcen des Landes.

Obwohl das ungarische Militär, dessen Ausrüstung zum Großteil veraltet war, hinter den Erfordernissen der Epoche hinsichtlich der Taktik und Ausbildung weit zurückblieb, wurde die leichte Reiterei durch ihre auf ein hohes Niveau entwickelte Kampfarmt — sowohl im Westen als auch gegen die Türken — ein erfolgreiches Ergänzungselement der kaiserlichen Streitkräfte.

Aufgrund verschiedener Belege ist nachzuweisen, daß der Stand der ungarischen Kräfte, die auf der Seite der Verbündeten kämpften, zwischen 15 000 und 25 000 Mann schwankte. Auf der Seite der Türken standen mindestens 3—4000 Bewaffnete selbst zu der Zeit, als in der Kurutzenbewegung Ebbe war. Wieviel ungarische Soldaten jedoch noch in den kaiserlichen und verbündeten Verbänden kämpften, muß durch die Forschung künftig ermittelt werden, denn die Beantwortung dieser Frage kann ergeben, daß die Zahl der auf der Seite der Verbündeten kämpfenden ungarischen Kräfte sogar um einige Tausend größer war.

PARÁDI JÓZSEF

**A MAGYAR KIRÁLYI PÉNZÜGYMINISZTERIUM
HATÁRŐRIZETI FELADATAI
AZ OSZTRÁK—MAGYAR MONARCHIA
MAGYARORSZÁGI VÁMHELYEIN
1867-1914**

A neoabszolutizmus pénzügyigazgatási öröksége

Az első kérdés, melyre a magyar pénzügyigazgatásnak a kiegyezéskor választ kellett adnia, az volt, hogy egyáltalán milyen jellegű lesz az új pénzügyi hatóság. Az 1848 előtti állapothoz nem térhettek vissza. Egyrészt a rendi kormányzást már nem lehetett — és nem is akarták — visszaállítani. Másrészt megváltoztak a gazdasági viszonyok, melyek új, a szabadságharc előtti állapotnál jóval fejlettebb pénzügyi szervezetet tettek szükségessé.¹

Nem volt más megoldás, mint a neoabszolutizmus pénzügyi szerveit átvenni és a sajátos magyarországi viszonyoknak megfelelően továbbfejleszteni. Bár ebben az időszakban a lakosság körében gyűlöletes volt minden, ami a Habsburg házzal összefüggött, az új magyar kormány mégis kénytelen volt átvenni a pénzügyigazgatás szerveit és szakembereit. Így került a Magyar Királyi Pénzügyminisztériumhoz (a továbbiakban — pénzügyminisztérium) a Magyar Királyi Pénzügyőrség (a továbbiakban — pénzügyőrség) és a Magyar Királyi Vámhivatalok (a továbbiakban — vámhivatal) szervezete.²

A pénzügyőrség volt ebben az időben az egyetlen polgári fegyveres testület, mely határőrizeti szolgálatot is ellátott. A Monarchia déli határait 1872-ig a katonai határőrvidék csapatai őrizték. A katonai határőrvidék azonban a cs. kir. hadsereg részét képezte, a magyar kormánynak nem volt alárendelve, így nem tekinthető magyar határőrizeti szervnek sem.³

Mit is vett át az új pénzügyminisztérium a kiegyezés után a Habsburg államapparátus pénzügyi szerveiből, milyen határőrizeti tevékenységet látott el a neoabszolutizmus pénzügyi hatósága? A Habsburg pénzügyi szakigazgatás a kor színvonalán álló, jól szervezett, kvalifikált szakembergárdával rendelkező apparátus volt. Ausztriában és az örökös tartományokban a rendeknek nem volt olyan mérvű befolyásuk az államigazgatási szervek munkájába mint Magyarországon, ahol a vármegyék az

¹ Csizmadia Andor: A magyar közigazgatás fejlődése a XVIII. sz.-tól a tanácsrendszer létrejöttéig. Bp., 1976. 199—200. o.

² Csizmadia Andor—Kovács Kálmán—Asztalos László: A magyar állam- és jogtörténet. Bp., 1972. 159—175. o.

³ Bur Márta: A magyar határőrvidék felszámolása. A házközösség (Zadruga) válsága. Bp., 1962. Magyar Tudományos Akadémia.

ellenállás gócai voltak, így az uralkodónak — igaz, önkényuralmi jelleggel — nagyobb tere volt a pénzügyi és határőrizeti szakszervek kialakítására.⁴

A császár 1842 végén és 1843 elején a Császári-Királyi Jövedékörséget (Geföllengewache) és a Császári-Királyi Határőrséget (Grenzwache) a Császári-Királyi Pénzügyőrség (Finanzwache) intézményében egyesítette. Ezen őrtestület a tisztán pénzügyi feladatok mellett határőrizeti tevékenységet is folytatott. Az 1848—49-es szabadságharc leverését követően az osztrák államigazgatást és ennek részeként a pénzügyi hatóságokat Magyarországon is létrehozták.⁵

Magyarország azonban méreteiben elüthött az osztrák birodalomban megszokott tartományi nagyságtól. Bár az 1848. január 26-i pátenssel Magyarországtól elválasztották az Erdélyi Fejedelemséget, a Dalmát-Horváth-Szlavón Királyságot, a Határ-őrvidéket és a Szerb Vajdaságot, mégis, a magyar koronatarományok területe 3728 négyzetmérföld, a többi 13 német és szláv tartományé pedig 3852 négyzetmérföld volt. Magyarország 13,2 millió főnyi lakossága a birodalom 30,7 milliónyi polgárának 43%-át adta.⁶

1850-ben a még egységes Magyarországot öt kormányzati kerületre, a kerületeket pedig járásokra osztották. 1853-ban magyarországi csúcsszerveként — Albrecht főherceg vezetésével — létrehozták a helytartósági osztályt. Az 1849-ben Magyarországról leválasztott részekén már 1850-ben megalakultak a tartományi pénzügyi igazgatóságok. Magyarország többi részén az első pénzügyi irányító szerv a Windisch-Grätz herceg által létrehozott Ideiglenes Kamarai Igazgatóság (Kaiserliche-Königliche Provisorische Kameralverwaltung für Ungarn) volt. A pénzügyi szervek a polgári államhatalmi szervekkel együtt épültek ki. Ennek során az öt magyarországi tartományban öt tartományi pénzügyigazgatóság, alárendeltségükben pedig kerületi pénzügyigazgatóságok jöttek létre.

1853-tól az Ideiglenes Kamarai Igazgatóságot a Helytartósági Osztály alárendeltségébe helyezték. A neoabszolutizmus időszakában ezek a szervek végezték Magyarország a vámhivatalok és a pénzügyőrség ellenőrzését, irányítását.⁷

Magyarországon a pénzügyőrség kiépítését 1850-ben kezdték meg és a többi polgári államhatalmi szervvel párhuzamosan az 1850-es évek végén fejezték be. A pénzügyőrség feladata volt a vámhatárok őrzete is, mely az olmützi alkotmány alapján a birodalomhatárokkal megegyezett. „Az egész birodalom egy vám- és kereskedelmi terület. Közbeeső vámok semmi cím alatt nem hozatnak be, s ahol ilyenek a birodalom egyes részei között jelenleg fennállnak, ezek, mihelyt lehetséges, megszüntetendők.”⁸

A pénzügyőrség négy egymásra épülő szervezeti egységből állt. Legfelső egység a szekció, alárendeltségében pedig egymást követték a bizottságok (commissario), a felügyeleti kerületek (respizientenkreis) és az őrsztályok (wachabteilung). A pénzügyőrség katonai jellegű pénzügyi rendőrség volt. Ezen pénzügyi szervek jelentették a kiegyezés utáni új pénzügyminisztérium örökségét.⁹

A kiegyezés utáni pénzügyminisztérium és a pénzügyigazgatóságok határőrizethez kapcsolódó feladatai

A kiegyezéskor a pénzügyminisztérium is kezdetleges állapotban volt, csupán négy főosztályból és ezek alárendeltségében 22 ügyosztályból állt. A főosztály élén miniszteri tanácsos, az ügyosztály élén osztálytanácsos állt. Lónyai Menyhért pénzügy-

⁴ Dr. Szita János: A burzsoá pénzügyi jog és a pénzügyigazgatás kezdete Magyarországon 1848—1867. Pécs, 1976. kandidátusi disszertáció 62. o.

⁵ Dr. Szita: i. m. 114—116. o.

⁶ Uo. i. m. 186. o.

⁷ Uo. i. m. 209. o.

⁸ Uo. i. m. 75. o.

⁹ Uo. i. m. 91. o.

miniszter vezetésével indult meg a magyar pénzügy és vele a határőrizet újjászervezése az 1867. március 10-i miniszteri rendelet alapján.¹⁰ A pénzügyminisztérium hatáskörét Erdélyre 1867. március 11-én¹¹, Horvátországra és Fiumére pedig 1867. szeptember 11-én terjesztette ki.¹² Ezt követően a pénzügyminisztérium fokozatos — a többi tárccával párhuzamos — fejlődésen ment keresztül, melynek során a XIX. század végére kialakult a minisztérium véglegesnek tekinthető szervezete.¹³

A pénzügyminisztérium a századfordulón kilenc főosztályra és az elnöki osztályra tagolódott; a szervezetet a pénzügyminiszter vezette, közvetlen beosztottai, a politikai és ügyvivő államtitkár személyén keresztül.¹⁴ A főosztályokat miniszteri tanácsosok — esetleg osztálytanácsosok —, az ügyosztályokat pedig osztálytanácsosok — esetleg miniszteri titkárok — vezették. A minisztériális karba tartoztak még a miniszteri segédtitkárok, miniszteri főfogalmazók, fogalmazók és miniszteri segéd-fogalmazók.¹⁵

Az elnöki osztály feladatát képezte a tárca vezető beosztásait betöltők személyes ügyei, a minisztérium ügymenetének ellenőrzése és módosítása, a törvényjavaslatok pénzügyi szempontok szerinti véleményezése, a bizalmas ügyek intézése, érintkezés az országgyűléssel, illetve a két ház elnökével, a minisztériumi könyvtár és a tárca hivatalos lapjainak felügyelete, a kincstári ösztöndíjak és a kiszolgált katonák számára fenntartott állások kérdésköre, valamint a pénzügyi fogalmazói szakvizsgák ügyei.¹⁶

A kilenc főosztály pénztári, hitel-, vasúti, közigazgatási, bányászati ügyekkel, az állami vasművek ügyeivel, a vám- és postaügyekkel, továbbá a hidak és épületek pénzügyeinek intézésével, valamint az adóhivatalokkal, a pénzügyigazgatóságokkal, a pénzügyőrséggel és a vámhivatalokkal foglalkozott, illetve az adók, köztartozások, bélyegjövendékek, jogilletékek, a szesz, cukor, ásványolaj, sör, hús, dohány, a borászat ügyeivel, továbbá a lottó- és sójövendékekkel, a kataszteri felméréssel és a földadóval.¹⁷

A tizedik és tizenegyedik főosztályi rangban működött a minisztérium kezelő-hivatala és gazdasági hivatala.¹⁸ A kezelőhivatal végezte az adminisztrációt, a számvevőség pedig a gazdasági feladatokat. A számvevőségnek, mint segédhivatalnak, hét csoportja volt: a központi, a hitel-, az egyenesadó, a jövendéki, az illetékügyi, a fogyasztási és végül a szeszadó csoportok. A minisztérium segédhivatalához tartozott a központi állampénztár is, valamint az államépületi felügyelőség és az állami nyomda három osztálya: a könyvnyomdászati, térképészeti és értékpapír osztályok.¹⁹

A pénzügyminisztériumban — az 1905-ös évet a századforduló átlag éveként fel fogva — 134 tisztviselő dolgozott, a segédhivatalok létszámát figyelmen kívül hagyva. A pénzügyőrség és a vámhivatalok ügyeivel — és ezen keresztül részben a határőrizettel is — a VI. főosztály ügyosztályai és részben az elnöki osztály foglalkozott. A minisztérium ezen osztályain 15 hivatalnok végezte teendőit. Hozzávetőlegesen a pénzügyminisztérium tisztviselői karának 10%-a — munkaköréből adódóan — részben határőrizeti kérdésekkel is foglalkozott.

A dualista Magyarország pénzügyminisztériuma 19 szakhatóságot irányított.²⁰

A pénzügyminisztérium alá rendelt hatóságok közül határőrizeti kérdésekkel a

10 PM 1867/42. sz. rendelet. (A rövidítések feloldását l. a 195. oldalon)

11 PM 1867/46. sz. rendelet.

12 PM 1867/47. sz. rendelet.

13 MTN 1867—1914. PM fejezetek.

14 MTN 1905. 179. o.

15 Uo. 180. o.

16 Uo. 181. o.

17 Uo.

18 Uo. 182. o.

19 Dr. Hantos Elemér: A monarchia pénzügyi hierarchiája Bp., 1914. 17. o.

20 A dualista Magyarország pénzügyi szakhatóságai voltak: 1. Pénzügyigazgatóságok; 2. Fővárosi Adófelügyelő-ség; 3. Központi Díj- és Illetékkiszabási Hivatal; 4. Dohányjövendéki Központi Igazgatóság; 5. Dohánygyári igazgatóság; 6. Lottóigazgatóság; 7. aradi jószágigazgatóság; 8. budapesti fővámigazgatóság; 9. bányai igazgatóságok; 10. főbányahivatalok; 11. nagyi m. kir. és társulati aranybányamű igazgatóság; 12. rézbányai bányahivatal; 13. selmecebányai bányászati akadémia; 14. kőrmöcbányai pénzverő hivatal; 15. bányakapitányságok; 16. budapesti fémjelző és beváltó hivatal; 17. kataszteri felmérési hivatal; 18. földadónyilvántartási felügyelőség és a kataszteri helyszínelési igazgatóság; 19. kincstári jogügyi igazgatóság Budapesten.

Magyar Királyi Pénzügyigazgatóságok (a továbbiakban — pénzügyigazgatóság) foglalkoztak a pénzügyőrség irányító hatóságaként, valamint a budapesti fővámigazgató, aki az ország vámhivatalainak szakmai felügyeletét is ellátta. Kezdetben a pénzügyőrség és a vámhivatalok a volt osztrák pénzügyigazgatóságok régi szakembergárdájával és működési területével végezték feladatukat. Azonban fokozatosan közelítették szervezeti egységük területi beosztását a magyar közigazgatási rendszerhez, szolgálati tevékenységüket pedig az átformálódó magyar pénzügyi joghoz. Nehezítette a folyamatot, hogy a megmaradt szakembergárda zöme német anyanyelvű volt. Az 1867-et megelőző időszakban a magyarok többsége nem szívesen vállalt hivatalt a neoabszolutizmus intézményeiben és a hatalmon levők sem alkalmaztak szívesen magyarokat az államapparátusban.²¹

A kiegyezést követően a pénzügyigazgatóságok száma növekvő tendenciát mutatott. Az 1870-es évek elején még csupán 15 pénzügyigazgatóság működött. Az 1889. évi új pénzügyi törvénnyel — mely vármegyéenkénti pénzügyigazgatóságok felállítását tűzte ki célul — 57-re emelkedett a pénzügyigazgatóságok száma.²² Romániai és szerbiai határszakasszal tíz pénzügyigazgatóság bírt.²³

²¹ B. Pongrácz Emül—Lukács Béla: A Magyar Királyi Pénzügyminisztérium öt évi működése, 1867—1871. Bp., 1873. 17—24. o.

²² 1889/XXVIII. tc.

²³ A m. kir. pénzügyigazgatóságok székhelye és hatósági területük:

<i>Székhely</i>	<i>Működési terület</i>	<i>Megjegyzés</i>
1. Alsókubin	Árva és Liptó vármegye	H
2. Arad	Arad vármegye	
3. Balassagyarmat	Nógrád vármegye	H
4. Beregszász	Bereg és Ugocsa vármegye	H
5. Beszterce	Beszterce-Naszód vármegye	V
6. Besztercebánya	Zólyom és Túróc vármegye	
7. Brassó	Brassó és Fogaras vármegye	V
8. Budapest I. Székesfővárosi Pénzügyigazgatóság	A székesfőváros területe	
9. Budapest (vidék)	Pest-Pilis-Solt-Kiskun és Esztergom vármegye	
10. Debrecen	Hajdú vármegye	
11. Décs	Szolnok-Doboka vármegye	
12. Déva	Hunyad vármegye	V
13. Eger	Heves vármegye	
14. Eperjes	Sáros vármegye	H
15. Fiume	Fiume és kerülete	V
16. Győr	Győr és Moson vármegye	H
17. Gyula	Békés vármegye	
18. Ipolyság	Hont vármegye	H
19. Kaposvár	Somogy vármegye	
20. Kassa	Abatúj-Torna vármegye	
21. Kolozsvár	Kolozs vármegye	
22. Komárom	Komárom vármegye	
23. Léva	Bars vármegye	H
24. Lőcse	Szepes vármegye	
25. Lugos	Krassó-Szörény vármegye	V
26. Makó	Csanád vármegye	
27. Máramarossziget	Máramaros vármegye	H
28. Marosvásárhely	Maros-Torda vármegye	V
29. Miskolc	Borsod vármegye	
30. Nagy-Becskerek	Torontál vármegye	H
31. Nagyenyed	Alsó Fehér vármegye	
32. Nagykároly	Szatmár vármegye	
33. Nagyszében	Szében vármegye	V

A pénzügyigazgatóságoknak csak részfeladata volt a pénzügyőrség és a Magyar Királyi Határvámhivatalok (a továbbiakban — határvámhivatal) irányítása. Hatáskörükbe tartozott még a fogyasztási adó, a dohányjövedékek, illetékek és 1899-től a teljes adófelügyelet is az alárendeltségükbe kerülő Magyar Királyi Adóhivatalokon (a továbbiakban — adóhivatalok) keresztül. A pénzügyigazgatóságokat a törvényhatósági közigazgatási bizottságok is ellenőrizték.

A pénzügyigazgatóság élén a pénzügyigazgató és helyettese állt. Az igazgatóság személyzete felügyelői karból (pénzügyi tanácsos, titkár, segédtitkár és fogalmazó) a földadó-nyilvántartási biztosokból, valamint a végrehajtó és kezelő személyzetből állt.²⁴

„Segédhivatala: az iroda.

Mellérendelt hivatala: a pénzügyigazgatósági számvevőség.

Alárendelt hivatalok: az adóhivatalok, adminisztratív ügyekben a határvámhivatalok, a pénzügyőrség, sóhivatalok, bélyegjegytárak, dohányáruraktárak, kataszteri térképtárak.²⁵

A dualista Magyarország pénzügyigazgatási rendszerében a miniszteri felső, a pénzügyigazgatósági középső, valamint a vámhivatalok és pénzügyőrségek vonatkozásában alsó szinten is foglalkoztak határőrizzettel, de csak a vámhatárok tekintetében.

Székhely	Működési terület	Megjegyzés
34. Nagyvárád	Bihar vármegye	
35. Nyíregyháza	Szabolcs vármegye	H
36. Nyitra	Nyitra vármegye	
37. Pécs	Baranya vármegye	H
38. Pozsony	Pozsony vármegye	H
39. Rimaszombat	Gömör-Kishont vármegye	
40. Sátoraljaújhely	Zemplén vármegye	H
41. Segesvár	Nagy- és Kis-Küküllő vármegye	
42. Sepsiszentgyörgy	Háromszék vármegye	V
43. Sopron	Sopron vármegye	
44. Szeged	Csongrád vármegye	
45. Szekszárd	Tolna vármegye	V
46. Székelyudvarhely	Údvarhely és Csík vármegye	
47. Székesfehérvár	Fejér vármegye	
48. Szolnok	Jász-Nagykun-Szolnok vármegye	H
49. Szombathely	Vas vármegye	
50. Temesvár	Temes vármegye	V
51. Torda	Aranyos-Torda vármegye	H
52. Trencsén	Trencsén vármegye	
53. Ungvár	Üng vármegye	H
54. Veszprém	Veszprém vármegye	
55. Zalaegerszeg	Zala vármegye	H
56. Zilah	Szilágy vármegye	
57. Zombor	Bács-Bodrog vármegye	H

Jelmagyarázat: H = Határvonallal rendelkezik
V = Vámhatárvonallal rendelkezik

²⁴ Bernáth Ödön: Az adótörvényhozás és a pénzügyi igazgatás reformja Magyarországon. Bp. 1874. 69. o.

²⁵ Exner Kornél: Pénzügyigazgatás 1901—1910. Bp., 1911. 84. o.

A pénzügyőrség határőrizeti jellegű szolgálati feladatai

A pénzügyőrség a kiegyezést követően is megmaradt az ország — katonai szervezési elvek szerint funkcionáló — pénzügyi rendőrségének. Ellenőrzési joga volt a pénzügyigazgatóság többi szerve felett, így a vámhivatalok felett is. „A m. kir. pénzügyőrség feladata a fogyasztási adók, vám és egyedáruságok körül a csempészet, valamint a pénzügyi törvények és szabályok áthágásának megakadályozása. A jövedéki kihágási esetek felderítése. A pénzügyi közegeket eljárásukban támogatják, a törvény által meghatározott esetben a közbiztonság megőrzésében a hatóságoknak segítyt nyújtanak.”²⁶

A pénzügyőrség munkájának részét képezte a vámhatárok őrizete. Magyarország vámhatárai hazánkban a Monarchián kívüli szomszédos országokkal közös határszakaszai voltak, így a pénzügyőrség csak a szerb—magyar és a román—magyar határt őrizte. E munkáját lényegében a kiegyezéstől az első világháború kezdetéig — a katonai határőrizet életbelépéséig — végezte. Magyarország déli határszakaszának az őrzését a pénzügyi tárca csak a katonai határőrvidék felszámolását követően vehette át. A katonai határőrvidékről a reakciós osztrák körök nem szívesen mondtak le, mert bevált eszköznek tartották Magyarország hátbatámadására egy esetleges újabb forradalom esetén.²⁷

1872-ben gróf Andrássy Gyula miniszterelnöknek sikerült elérnie, hogy az uralkodó aláírja a katonai határőrvidék polgárisításáról szóló rendeletet. Ezzel kezdetét vette az a csaknem másfél évtizedes folyamat, melynek során a társadalmilag és gazdaságilag elmaradott vidék fölzárkózott Magyarország többi peremterületeihez. E folyamat részét képezte a pénzügyi közigazgatás és végrehajtó apparátus kiépítése is.²⁸

A pénzügyőrség a szerb és román határon a vámhatárok őrizetét járőrözéssel, lesállítások végzésével látta el. „A határvonalra felállított pénzügyőrség feladata nem csak abban áll, hogy tetten érje azokat, akik a vámvonalakon ki- s belépés közben, vagy a jövedék hivatal kikerülése által a fennálló szabályok ellen vétének, hanem abban is, hogy célszerű intézkedések által a tettenérés lehetőségét valószínűvé tegyék, s eképp a szabályellenes cselekményeknek még a kísérletét is megakadályozzák.

Az őrzéstartások a helyi viszonyok szerint intézendők. Oly vidéken, ahol közvetlen a határvonal szomszédságában embereket és árukat könnyen el lehet rejteni, a pénzügyőrségnek a vámvonalat, és azon vidéket kell szemmel tartania, mely felé az áruk és emberek leginkább igyekeznek eljutni. Ott, ahol az áruk közvetlen lerakása és szét-hordása a csempészek érdekében nem állhat, a pénzügyőrség a vámvonal felé célszerűbben intézheti mozdulatait valamely távolabb eső pontról.”²⁹

„A szakaszoknak kötelességük az irányokat — melyekben a csempészet leginkább elő szokott fordulni, és ahol azt a helyi viszonyok különösen elősegítik — kipuhatolni és mozdulataikat úgy intézni, hogy azok mindig váratlanul, más-más irányban, nagyobb embertömeg legyőzésére is elegendő számmal, és — ha a körülmények a szakaszoknak bár rövid időre szétszórását szükségessé teszik — oly módon történjék, hogy vagy láthassa folyvást egymást a legénység, vagy gyakran változtatandó jelhangok által, a szétszórtak gyorsan egy csoportba egyesülhessenek.

Lest állítani ott kell, hol a csempészet tárgyai elfogathatók, vagy ahol ezek észrevehetése valószínű. A lesállításra alkalmas helyeket ki kell szemelni, hol a pénzügyőrök elrejtőzhetnek, s magától értetetik, hogy a lest álló nyugton legyen, s kerüljön minden zajt, ami jelenlétét elárulná.

Az őrszem és a tartalékok között folyamatos egyetértés legyen, hogy teendőjük eredménye az összhangzó működés által növekedjék. Minden őrszem a két legközelebbi

26 Dr. Huszár Pál—Vilcsinszky Károly: A pénzügyigazgatás kézikönyve. Bp., 1908. 41. o.

27 Bur Márta: i. m. 67. o.

28 Wittlingheit Emil: A Magyar Királyi Pénzügyminisztérium tíz évi működése, 1895—1905. Bp., 1906. 79—86. o.

29 PTSz 34—35. o.

őrszettel és minden tartalék csapat a hozzá legközelebb eső tartalék csapattal érintkezzék, közöljenek egymással mindent, amit megtudtak..."³⁰

A dualista Magyarország pénzügyőrsége a vámhatárok őrizete során már alkalmazta a személyi állománynak és az eszközöknek a várható határsértési kísérletek és csempészések irányába és idejébe történő összpontosítása elvét, a váratlan meglepetést, valamint a folyamatos információcserét.

A határőrizeti feladatokat is ellátó pénzügyőri szolgálat nehézségére utal, hogy a határőrizetben részt vevő pénzügyőrök napi kilenc krajcár pótlékot élveztek. Ugyanakkor a vigyázók napi zsoldja 90 krajcárt tett ki, egy hajókormányos pedig napi három és fél krajcár pótlékot kapott.³¹

Századunk első évtizedének végén — az 1912-es évet alapul véve — 91 541 pénzügyi kihágást fedtek fel Magyarországon, amelyből 1418 vámjövédéki jellegű volt. A legtöbb vámkihágást a brassói pénzügyigazgatóság működési területén követték el: az összes kihágások 41,07%-át. A temesvári pénzügyigazgatóság működési területén 21,12%-át, a fumei pénzügyigazgatóság működési területén 16,21%-át, a lugosi pénzügyigazgatóság működési területén 14,78%-át, a székelyudvarhelyi pénzügyigazgatóság működési területén 2,57%-át, a sepsiszentgyörgyi pénzügyigazgatóság működési területén 2,11%-át és végül a nagyszebeni pénzügyigazgatóság működési területén 2,14%-át. Ha összevetjük a felfedett vámszaki kihágások számát a pénzügyőröknek a határőrizetben részt vevő erejével — megközelítőleg 550 fővel —, akkor 4,55 kihágás felfedése jut minden egyes határőrizeti szolgálatot ellátó pénzügyőrré.³²

A pénzügyőrség szervezete, személyi állománya

A pénzügyőrség szervezeti felépítése négy lépcsős volt a minisztériumi és a pénzügyigazgatósági vezető szervezet is figyelembe véve.

„A pénzügyőrség szakaszonként van szervezve, élén egy szemlélsz vagy fővigyázó áll.

Több szakasz alkotja a pénzügyőri biztos kerületet, melyet egy biztos, vagy biztoshelyettes teljes felelősséggel vezet. Egy-egy pénzügyigazgatóság területén több biztos kerület lehet, s a pénzügyigazgatóságnál, mint pénzügyi előadó a főbiztos, esetleg pénzügyőri felügyelők osztatnak be, az utóbbi felügyeleti joga több vármegyére is kiterjed.

A pénzügyőrség felügyeletét a pénzügyminisztérium központi fogalmazó személyzetéhez tartozó központi főfelügyelők gyakorolják.

Szolgálati és személyes ügyekben a pénzügyőrség egyébként közvetlenül a pénzügyigazgatóság alá van rendelve.”³³

A pénzügyigazgatóságok kebelében működtek a pénzügyi biztosok. A pénzügyi biztosok egy-egy biztos kerületet irányítottak. Egy pénzügyigazgatóság működési területén több biztos kerület működött, a biztos kerületek pedig szakaszokra oszlottak. A biztos kerületek és szakaszok száma a pénzügyigazgatóság területének nagyságától, valamint az ott működő ipari és kereskedelmi intézmények számától és méreteitől függően változott. A pénzügyőrség legénységi állománya a szakaszok működési területén helyezkedett el. A pénzügyőrség szervezeti egysége a szakasz volt. A szakasz élén álló szemlélsz, vagy fővigyázó szállását a szakasz működési területének közepén jelölték ki, mely egyben a szakaszparancsnokság állomáshelye is volt, valamint a legénység elhelyezését is itt biztosították.³⁴

30 PSzSz 48. o.

31 Uo. 79. o.

32 Statisztikai közlemények a m. kir. pénzügyőrség működéséről. Bp. 1913. 8. o.

33 PSzSz 16. o.

34 Dr. Hantos: i. m. 34. o.

A szakasz működési területe az „őrségi terület” elnevezést kapta. A területről őrségi leírást készítettek, mely tartalmazta:

- „a) legénység rendszeresített létszámát;
- b) az őrségi területen található minden helység (puszta) nevét;
- c) az azon található, s államegyedáru tárgyak eladásával foglalkozó egyének nevét és lakhelyét;
- d) a bélyeg-jegyárulók nevét és lakhelyét;
- e) azon iparosok számát, akik valamely adó alá eső iparágat űznek, ezen iparág ki-jelölésével;
- f) azon lakosok számát, kik valamely más, pénzügyi ellenőrzés alá helyezett üzlettel bírtak, vagy az utóbbinak megjelölésével;
- g) akár egyenes, akár közvetett adók, vagy határvámok beszedésére, avagy az áruk ellenőrzésére rendelt, mindennemű és osztályú hivatal székhelyét és megnevezését, végre;

h) az egyes szakaszok őrzésére bízott határvám vonalak pontos megjelölését.”³⁵

A pénzügyőrség egyenruhás, fegyveres testület volt. A pénzügyőrség személyzete két állománykategóriából, a legénységi és tiszti csoportból állt. A tisztikart alkották a biztosok és főbiztosok, valamint a felügyelők és főfelügyelők, a legénységhez pedig a vigyázók, fővigyázók és szemlészek tartoztak.³⁶

A legénységi állományba jelentkezőket vigyázói rendfokozattal vették fel. A próbaidő alatt csak a parancsnok hozzájárulásával léphettek ki az újoncok. A próbaidő négy év volt. Próbaidő alatt — saját kérésükre — akkor léphettek ki, ha az államigazgatás más területén kaptak állást. Az újonc négy év után kérhette véglegesítését. A fiatal vigyázót egy év után a biztosi rendfokozatban levő szolgálati előjárója — amennyiben elégedetlen volt az újonc teljesítményével — elküldhette a testületből. A vigyázók fővigyázóvá, majd szemlésszé — tiszti rendfokozattal bíró szolgálati előjárójuk javaslatára — több éves, eredményes szolgálati munka után léphettek elő, amennyiben a minősítő vizsgán megfelelték. Ezeket a vizsgákat a pénzügyigazgatóságok szervezték. A bíráló bizottság tagjai pénzügyőrtisztek és a pénzügyigazgatóság fogalmazói karának tagjai voltak.³⁷

1911-ig a pénzügyőrség legénysége a szolgálat ellátásához szükséges tudnivalókat a próbaidő alatt az idősebb — több évtizedes tapasztalattal rendelkező — vigyázóktól fővigyázóktól és szemlészektől tanulta el a munka végzése során. 1911-ben azonban a pénzügyminisztérium központi újonciskolát állított fel. Ezt követően hat hónapi, kiképzés után kerültek a pénzügyőrök vigyázói rangban a szolgálati helyükre.³⁸

A központi újonciskolára — és korábban közvetlenül a végrehajtó szolgálatba — kerülők számára felvételi követelmény volt:

- „a) a magyar szent korona országaiban polgárjoggal;
- b) erős, teljesen ép testalkattal bírnak;
- c) nőtlenek, vagy gyermektelen özvegyek;
- d) 18 éven felül, de 30 éven alul vannak. Azokat, kik activ katonai szolgálatból közvetlenül, vagy elbocsátásuk után legfőllebb egy év alatt lépnek a pénzügyőrségbe 35 éves korukig is fel lehet venni.

e) A felveendőnek magyarul olvasni, írni és a számolás elemeit tudnia kell. Akik az országban divatozó több nyelvet értik, elsőbbséggel bírnak. Szükség esetén azonban a pénzügyigazgatóság vehet fel olyanokat is, kik írni és olvasni nem tudnak, de ezek száma a pénzügyigazgatóság területén rendszeresített pénzügyőrségi vigyázók számának hatod részét nem haladhatja meg.

³⁵ PSzSz 76—77. o.

³⁶ PTSz 84. o.

³⁷ Uo. 96. o.

³⁸ Pénzügyigazgatás, 1911/8. sz., 215. o.

f) A felveendő előbbi életmódját és magaviseletét igazolni tartozik.³⁹

A tiszti állományba jelentkezőknek érettségivel kellett rendelkezniük és kinevezésüket megelőzően általában az illetékes pénzügyigazgatóságon mint fogalmazógyakornokok dolgoztak. Előléptetésük döntő többségében a kiöregedés során felszabadult magasabb állások betöltése útján vált lehetségessé. A tiszti állomány előmenetele így igen lassú volt. A pénzügyigazgatóságok minden alkalmat megragadtak, hogy a magasabb státuszokat növeljék, az alacsonyabbakat pedig csökkentették. Ez a folyamat tendenciózusan jelentkezett egészen a Monarchia összeomlásáig. Tulajdonképpen a gentry réteg egy részének biztosítottak ily módon egzisztenciát és előmeneteli lehetőséget az állami hierarchiában.⁴⁰

A vigyázókat, fővigyázókat és szemlészeket a pénzügyigazgatóságok vezetői, a biztosokat és főbiztosokat, valamint a felügyelőket a pénzügyminiszter, a főfelügyelőket pedig az uralkodó nevezte ki.⁴¹

A XX. század első évtizedére a pénzügyőrség 5121 főnyi legénységét 270 tiszt irányította. Határőrizeti feladatokat 549 fő végzett.⁴²

A pénzügyőrség egyenruhája, fegyverete, felszerelése

A pénzügyőrség egyenruhás, fegyveres őrtestület volt. A kiegyezés utáni első egyenruhát a magyar hagyományokhoz való visszatérés jellemezte. Az egyenruházat színében, szabásában és díszítettségében is a nemzeti hagyományokat követte. A pénzügyőrök úgynevezett kun főveget hordtak. A szolgálati ruhájuk atillából és magyar nadrágból állt, melyet vitézkötéssel és magyaros sujtással díszítettek. A legénység és a tiszti állomány ruházata alapvetően megegyezett, azzal a különbséggel, hogy a tisztek egyenruhája finomabb anyagból és díszesebb kivitelben készült.⁴³

A pénzügyőrség ruházatában a magyar hagyományokhoz való visszatérés nem csupán a természetes nemzeti öntudat megnyilvánulása volt: megjelenésükben is kifejezésre kellett juttatniuk, hogy a kiegyezés utáni Magyar Királyi Pénzügyőrség a magyar kormány felügyelete alatt áll, és nem utódja a neoabszolutizmus Finanzwache-jának. A pénzügyőrök egységes ruházata azt a tényt hirdette, hogy nem regionális, azaz megyei szervek, hanem központi irányítás alatt álló — az egész ország területére kiterjedő — egységes szervezetet képviselnek.

A pénzügyőrség egyenruházata a dualizmus fél évszázada alatt nem maradt változatlan, változására több tényező is hatást gyakorolt.

A szolgálatellátás során a formaruha célszerűségével kapcsolatos tapasztalatok érvényesültek az öltözet módosításakor. Az úgynevezett magyar nadrágot a századfordulón végrehajtott egyenruhaváltoztatás alkalmával pantallóra cserélték. A pénzügyőrség tapasztalatai egybeestek a közös hadsereg tapasztalataival a magyar nadrág viselését illetően. Bosznia-Hercegovina okkupációja során bebizonyosodott, hogy a harcselekmények alkalmával a magyar nadrág a gyalogság számára célszerűtlen viselet. Albert főherceg altábornagy összefoglaló-értékelő jelentésében arról tájékoztatta az uralkodót, hogy a magyar nadrág viselete bőrbetegségeket idézett elő, kicserélése feltétlen célszerű.⁴⁴

A pénzügyőrség egyenruházatának változására hatást gyakorolt a társ fegyveres testületek ruházatának alakulása. Elsősorban a Magyar Királyi Honvédség egyenruházata jelentette a követendő példát. A dualista Magyarországon még nem alakult

39 PSzSz 92. o.

40 OL PM Eln. 1895. 2524. sz. A VI. főosztály felterjesztése a pénzügyminiszternek.

41 *Ladik Guszláv*: Közigazgatásunk fejlődése 1867 óta. Bp., 1932. 47. o.

42 *Statistikai Közlemények*, Új Sorozat, Bp., 1912. 427. o.

43 PTSz 89—90. o.

44 Bécsi-levéltár Hadiosztály Őfelsége Katonai Irodája 20—2/1—2. 1879.

ki egységes rendőrség. A törvényhatósági jogú és rendezett tanácsú városok tartottak fenn rendőrségeket. Nagyközségek is tarthattak rendőrséget, ennek a költségeit azonban csak a módosabb községek tudták előteremteni. Ahány városi, illetve községi rendőrség volt Magyarországon, mindegyiknek más és más volt a formaruhája. A rendőrségek az államosított rendőrségek, azaz a budapesti rendőrség és a határrendőrség egyenruházatát tekintették mérvadónak saját egyenruházatuk fejlesztésekor. Ebből adódóan a helyi rendőrségek ruházatának voltak ugyan közös vonásaik, alapvetően azonban a rendőrségi egyenruhák rendkívül tarka képet mutattak.⁴⁵

A Magyar Királyi Honvédség mellett a Magyar Királyi Csendőrségnek is egységes egyenruházata volt. Az öltözék kialakításában azonban a csendőrség és az államosított rendőrségek is a honvédséget tekintették a követendő példának.

A kiegyezést követően sajátságosan alakult a honvédség egyenruházata. Felállításakor felvetődött az 1848—49-es hagyományokhoz való visszatérés a ruházat terén, azaz a piros zsinórú barna atilla és a domború keménykalap rendszeresítése. Az osztrák vezetés ezt azonban mereven elutasította. Végül is döntő többségében lényegében az osztrák hagyományoknak megfelelő egyenruházati szabás érvényesült a honvédségnél is, bár a díszítő elemek megőrizték magyaros jellegüket.

A XX. század elején, a csendőrség is átvette az új ruhadarab, a zubbony alkalmazását a honvédségtől. A csendőrség az új egyenruhát azonban úgy vette át, hogy csak az egyik jellemzőjét, a dísztelenséget tartotta meg. A másik jellemzőt, a terepszínt, már nem alkalmazta. A csendőrség harcokban nem vett részt, nem volt szüksége terepszínű ruhára. A pénzügyőrség is a csendőrség mintájára rendszeresítette a zubbonyt, azaz a terepszín nélkül.⁴⁶

A zubbony rendszeresítésével kezdődött el a hadsereg és a rendfenntartó erők egyenruházatának különválása. Bármennyire is hasonlított szabásában a csendőrség és a pénzügyőrség zubbonya a cs. és kir. hadsereg, illetve a m. kir. honvédség zubbonyához, a rendfenntartó erők ruházati anyagának színezése nem arra törekedett, hogy a háttérbe olvadjon, hanem ellenkezőleg, a gyors felismerhetőség volt a követelmény. A pénzügyőrséget és a csendőrséget az egyenruha színe — melyet a díszítések minimális jellege erőteljesen hangsúlyozott — megkülönböztette a Monarchia katonáitól.

A századfordulón a pénzügyőrség egyenruházatának modernizálásakor már a honvédség és a csendőrség új egyenruházatát tekintették mintának. Ennek során a pénzügyőröket új sapkával, zubbonnyal, pantallóval és félcipővel, illetve csizmanadrággal és csizmával látták el. A köpenyen csupán minimális változtatásokat eszközöltek.⁴⁷

A pénzügyőrség egyenruhája díszítettségében a honvédségé és a darabont testőrségé, illetve a képviselőházi őrségé között állt. A legénységi állomány ruházata díszesebb volt a honvédekénél és jóval szerényebb a darabont testőrségé, de még a képviselőházi őrség tagjaiénál is. A pénzügyőr egyenruha díszítésének határt szabott a testőrséghez viszonyított nagy létszám, illetve az abból adódó tetemes többletköltség, valamint az a tény, hogy a pénzügyőr szolgálatát rendszerint szabadban, az időjárás és a terep viszontagságainak kitéve látta el.⁴⁸

A pénzügyőrség formaruha változásait nem csak a nemzeti egyenruhahagyományok tiszteletben tartása, a korabeli uniformisdivat, valamint a szolgálati feladatokhoz igazodó célszerűség befolyásolta. Az egyenruhát meghatározta a termelési praktikum is. A magyarországi hadiipar egyenruházati ágazatát a honvédség megrendeléseiből hozták létre és tartották fenn. A honvédség öltözékétől lényegesen eltérő egyenruha létrehozásának hiányoztak a termelési feltételei, illetve csak tetemes többletköltséggel lehetett volna az ilyen eltérő típusú egyenruhát előállítani. A magyarországi helyzet nem az volt — különösen a dualizmus elején — hogy szabad termelőkapacitás

45 *Endrődy Géza*: Magyarország rendőrsége az államosítás előtt. Gyula, 1908. 219. o.

46 *PSzSz* melléklete. Egyenruházati és felszerelési szabályzat a m. kir. pénzügyőrség részére. 337—331. o.

47 *Uo.*

48 *Öltözeti és felszerelési szabályok a m. kir. darabont testőrség számára. Bp., 1908.*

keresett megrendelőt, hanem az, hogy ki kellett alakítani az ország fegyveres ereje ruházattal való ellátásának biztos ipari hátterét. E folyamatban nyújthattak hathatós támogatást a pénzügyőrség megrendelése is.

A pénzügyőrség ruházatával a felszerelése és a fegyverzete is fejlődött. A pénzügyőrség szolgálati felszerelése tulajdonképpen rendkívül egyszerű volt. Karabélyból, kardból és járőrtáskából állt, mely a lovasoknál nyereggel és lószerszámmal egészült ki. A tisztí állomány karabély helyett pisztolyt kapott. A haditechnika fejlődésével a fegyverzetet is több ízben módosították. 1870-ig hátultöltő puskával szerelték fel, ezt azonban 1879-ig ismétlő karabéllyal cserélték fel. 1887-ben ismét modernebb karabélyt rendszeresítettek, melyet 1906-ban a Mannlicher-karabéllyal váltották fel. A pénzügyőrségi tisztikar részére lőfegyverként rendszeresített forgópisztolyokat 1912-ben cserélték fel a Frommer-féle önműködő pisztolyokra.⁴⁹

A pénzügyőrség fegyverzetének modernizálása a magyar fegyveres erők és testületek fegyverfejlesztési folyamatának részét képezte. Az új fegyvereket először a honvédség kapta meg. Ha a honvédség már rendelkezett a szükséges készletekkel, akkor tértek át a társ fegyveres testületek fegyverzetének felújítására.

Fegyverzet tekintetében a dualizmus időszakában a pénzügyőrség sokkal jobb helyzetben volt mint a rendőrségek. Az államosított rendőrségek legénységi állománya sem rendelkezett karabéllyal, bár fegyverzetük egységes volt és a kor színvonalán állt. A provinciális rendőrségek fegyverzete siralmas állapotában volt. A rendőröknek maguknak kellett fegyverzetüket beszerezni. Ez oda vezetett, hogy — a tisztí állomány kivételével — a legolcsóbb, a használhatatlanság határát súroló, elavult fegyvereket vásárolta meg a legénység.⁵⁰

A pénzügyőrség fegyverzete a csendőrségével állt azonos szinten. Természetesen kisebb eltérések jelentkeztek, ezek azonban nem jelentettek minőségi különbséget, csupán a szolgálat eltérő jellegét tükrözték. Ilyen különbség volt például, hogy a csendőrség számára speciális szuronyfajtát, az úgynevezett csendőrségi szuronyt fejlesztettek ki és rendszeresítettek.

További eltérést jelentett, hogy a pénzügyőrség a Monarchia teljes időszakában az úgynevezett béketöltényeket használta, míg a csendőrség 1913-ban áttért a haditöltények használatára. A béketöltényeket még füstös lőporral töltötték, a haditöltényeket már — a maihoz hasonló — füst nélkülivel. A XX. század elején a fegyvergyárak átálltak a haditöltények gyártására. A fegyveres erők és testületek azonban elhasználták a meglévő béketöltény-készleteiket, és csak ezután állították rendszerbe a haditöltényeket.⁵¹

A pénzügyőrség felszereltsége fokozatos fejlődésen ment át a dualizmus időszakában. A szolgálat ellátását közvetlenül segítő technikai eszközöket a pénzügyőrség — a társ fegyveres testületekhez viszonyítva — viszonylag gyorsan rendszerbe állította. A XIX. sz. végén rendszeresítette a kerékpárt, a fegyveres erők és testületek közül elsőnek. A századfordulóra a teljes szerbiai vízi határszakaszt gyorsjáratú és sekélymerülésű motoros bárkákkal ellenőrizte. A Császári és Királyi Hadsereget is csak az 1910-es évek elején szerelték fel ezen a területen motoros bárkákkal.⁵²

A pénzügyőrség élen járt az olyan fejlesztési programok megvalósításában is, melyek több fegyveres testületet érintettek. Ilyen program keretében kezdtek meg az 1910-es években a pénzügyőri szakaszok ellátását telefonnal és géptáviróval.

A pénzügyőrség átvett a társ fegyveres testületektől olyan kezdeményezéseket, melyek saját viszonyai közt jól alkalmazhatóak voltak. Ide sorolható a pénzügyőri szakaszok elhelyezésének fejlesztési terve is. A tervezet gondolatát a csendőrségtől

49 PSzSz melléklete: i. m: 382—389. o.

50 *Tisza Miksa*: Magyarország rendőrségének története a legrégibb időktől 1912-ig. Igló, 1913. 78—83. o.

51 *Preisly Loránd*: A csendőrség úttörői. Bp., 1924. 65—79. o.

52 OL BM Ált. 1912.226 sz. A szegedi csendőrkerület-parancsnok jelentése a V. b. osztálynak, hogy Zimonytól Orsováig a fegyveres erők és testületek határmenti képviselői járőrnaszádon megtekintették a határt.

vették át. Az 1881-es évtől folyamatosan kiépülő csendőrség objektumai döntő többségükben — különösen az őrsők — nem a csendőrség számára készültek. Az újonnan felállított csendőrség megvette, vagy kibérelte azokat az épületeket, melyek igényeinek a legjobban megfeleltek. Az épületek többségén a használatba vétel előtt kisebb-nagyobb átalakításokat kellett végrehajtani. Összességében a csendőrségi objektumok rendkívül eltérő külleműek voltak.

Az 1890-es évek elején a képviselőházban az ellenzék szóvá tette, hogy a csendőrség objektumai külalakjukban nem a magyar építészet hirdetői, a nemzeti jelleg az épületek stílusán nem jelentkezik. Ezt követően készített a belügyminisztérium csendőrségi főosztálya olyan javaslatot, mely a felújítások és az új épületek létrehozásakor az építészet nemzeti stílusjegyeit kívánta figyelembe venni. A határszéli csendőrség fejlesztése során a felállítandó határszéli csendőrségi objektumokra pályázatot hirdettek. A pályázaton a székely építészet elemeit hasznosító pályamunkát fogadták el típus-tervnek. A pénzügyőrség a határ menti szakaszok részére az objektumok felújítása, illetve építése során a csendőrségnél bevált tervezetet alkalmazta.⁵³

A pénzügyőrség jó anyagi ellátása ellenére is a csempészet elharapódzására utalnak a határ mentén működő hatóságoknak, például a vesztegintézeteknek az illetékes minisztériumok részére írt jelentései is, melyek nagymérvű csempészésekről számolnak be mind a szerb-magyar, mind a román-magyar határon. Érdekes színtöltje volt szerbiai viszonylatban a határőrizetnek, hogy az illetékes szerb hatóságok úgynevezett „vámkémekeket” küldtek át Magyarországnak Szerbiával közvetlen szomszédos területeire. Ezek a „vámkémekek” a piacokon az eladókat és a vevőket figyelték, esetenként fenyegetésekkel zaklatták. Sőt arra is sor került, hogy magyar területen az állítólagosan elmulasztott vámdíj befizetése miatt úgynevezett pótvámot szedtek. A „vámkémekek” ellen a pénzügyőrség a határszéli csendőrséggel és a határrendőrséggel közösen lépett fel.⁵⁴

A vámhivatalok

A vámhivatalok — mint a pénzügyminisztériumnak alárendelt szervek, a pénzügyőrséghez hasonlóan — a kiegyezéstől az Osztrák-Magyar Monarchia széthullásáig végezték munkájukat a határon. Őrködtek a vámszabályok betartása felett, küzdöttek a csempészet ellen.

A vámhivatalok működését az Osztrák-Magyar Monarchia vámtörvényei és vámszabályai határozták meg, mert a kiegyezés utáni Magyarország az őszirózsás forradalomig az osztrák örökös tartományokkal vámuniót alkotott. Magyar részről a vámuniót 1867-ben iktatták be, mely azonban 10 év után lejárt; kisebb módosításokkal 1878-ban és 1888-ban meghosszabbították a vámszövetséget. 1897-ben a vámunió lejárt anélkül, hogy meghosszabbították volna. Az osztrák és a magyar kormány megállapodott abban, hogy a vámszövetség ideiglenesen érvényben marad. 1899-ben újították fel a vámszövetséget, lejártakor 1907-ben 1917-ig szóló vámszerződést szavaztak meg a parlamentek. 1917-ben két évre — parlamenti eljárás nélkül — hosszabbították meg a gazdasági kiegyezést.⁵⁵

A Monarchia csaknem minden szomszédos állammal kötött kedvezményes határszéli vámegegyezményt. Ezen egyezmények tükrözték a határ mentén kialakult személy- és áruforgalmat, egyben megszabták fejlődésének irányát is. A Monarchia határszéli forgalmát egyezményekben szabályozták a Német-Birodalommal, Olaszországgal, Romániával, Svájjal és Szerbiával. A Német-Birodalommal és Romániával fennálló határforgalmi kedvezmények csak a szomszédos állam határ menti lako-

53 OKN 1908. március 17-i bejegyzés.

54 OL BM R. 1906. 1928. sz. A zimonyi rendőrkapitány jelentése a BM rendőri osztály vezetőjének; 55 1867./XVI. tc.

sainak áruforgalmára vonatkoztak, míg az Olaszországgal, Svájjal és Szerbiával fennálló határforgalmi kedvezmények nem csak a határ menti áruforgalmat ölelték fel, hanem — az adott ország teljes vámterületére kiterjedően — több árucikk kedvezményes forgalmát állapították meg. Az államközi szerződésben foglaltak mellett a határforgalmat a vámtarifa-törvények is szabályozták.⁵⁶

A kiegyezést követően az új magyar pénzügyminisztérium — a pénzügy más szerveihez hasonlóan — a vámhivatalokat is az osztrák birodalmi pénzügyminisztériumtól vette át. Kezdetben — az osztrák gyakorlatnak megfelelően — a vámhivatalok az adóhivatalokkal voltak egyesítve, azokat csak fokozatosan választották szét. Először Pozsonyban, 1868 végén vált ketté az adó- és vámhivatal. E szervezeti módosítást követte 1872-ben Temesvárott, Debrecenben, Kassán, Győrött, Sopronban, Újvidéken, Kolozsvárott, Brassóban és Nagyszébenben az önálló vámhivatalok létrehozása.

A forgalom kiterjedése szükségessé tette új vámhivatalok felállítását is Eszéken és Erdély keleti határszélén, az Úz völgyében. Emellett a forgalom növekedéséből adódóan egyes vámhivatalok hatáskörét kiterjesztették. Az 1880-as években kialakult a dualista Magyarország vámhivatalainak rendszere, melyen a későbbiek során alapvető változtatásokat már nem hajtottak végre.⁵⁷

A vámhivatalok fő- és mellékvámhivatalokra oszlottak. Mindkét kategóriában megkülönböztettek első és másodosztályú vámhivatalokat. A mellékvámhivatalok csak a határvonalon, a fővámhivatalok pedig a vámvonalon és a vámterületen, azaz az ország belsejében is felállíthatók voltak.

A szomszédos országokkal Magyarországnak csupán egy közös vámhivatala volt, a predeáli. Az örökös tartományokkal szomszédos államok területén több osztrák vámhivatal működött, az illetékes állam vámszaki szerveivel közösen. Ilyen volt a német birodalom területén Zittau, Görlitz, Passau, Simbach; Svájcban Basch és St. Margareten. Osztrák területen a szomszédos állam által kiküldött vámközegek az osztrák vámhivatalokban működtek, mint pl. Badenbachban, Oberbergenben.

A fő- és mellékvámhivatalok, ezen belül az első és másodosztályú vámhivatalok áruelvámolási hatáskörükben különböztek egymástól. Legkiterjedtebb hatáskörrel az elsőosztályú fővámhivatal rendelkezett.⁵⁸

A vámhivatalok alárendeltségében működtek az úgynevezett bemondóőrök. Bemondóőröket ott létesítettek, ahol a vámhivatalok nem közvetlenül a határ mellett működtek. Ezen őrsöket értesítő, vagy bemondóállomás néven is nevezték. Feladatuk az volt, hogy a határon beérkező árut számba vegyék és az illetékes vámhivatalhoz irányítsák, illetve a hivatalt az áru érkezéséről értesítsék. Így vámkezelésre csak azok jelentkeztek a vámhivataloknál, akiknek áruja vámköteles volt.⁵⁹

Vámkezelés alól az uralkodóház tagjai, államfők, külföldi országok uralkodói és családjai mentesültek, valamint a kíséretük. A katonai futárok és diplomaták csomagjai is vámmentességet élveztek.⁶⁰

Azok az utasok, akik valamilyen kiváltságos kategóriába nem tartoztak, bürokratikus vámkezelés alá estek. Attól függően, hogy hol léptek át a határt, a határvonal közvetlen közelébe telepített első, vagy másodosztályú mellékvámhivatalnak, vagy pedig a fővámhivatal bemondóőrsének a hivatalnokai fogadták. Ha olyan jellegű áruja volt, hogy a mellékvámhivatal is elvámolhatta, aránylag gyorsan végzett, ha azonban más jellegű árut szállított, a fővámhivatalhoz irányították, mely több tíz kilométerre is lehetett a határátkelőhelytől. Ezt az utat megszakítás nélkül kellett megtennie. A fővámhivatalnál az árukat újból megvizsgálták, kirótták az előírt illetéket, elkészítették a szükséges okmányokat és csak ezután folytathatta útját az

56 HT 125—131. o.

57 *Wittingheit*: i. m. 92—96. o.

58 H. T. 145—149. o.

59 *Dr. Huszár*: i. m. 62. o.

60 H. T. 156. o.

áru rendeltetési helyére. A vámeljárás során tizenkét féle hivatalos okmányt használtak.⁶¹

Sem a bemondóórsők, sem a különböző rangú vámhivatalok külön fegyveres őrszemélyzettel nem rendelkeztek. A területileg illetékes pénzügyigazgatóság valamely pénzügyőr-biztosi területéről rendelték ki pénzügyőröket a vámhivatalokhoz. A ki-rendelés időtartama alatt a pénzügyőrök a vámhivatalnokok alárendeltségébe kerültek.⁶²

A vámhivatalok annak a pénzügyigazgatóságnak voltak alárendelve, melynek a működési területén volt az állomáshelyük. Szakmailag azonban az országos fővámigazgató alárendeltségébe tartoztak. A fővámigazgatót a pénzügyminiszter miniszteri tanácsosi címmel ruházta fel.⁶³

Vámügyekben országos szintű tanács is működött, az úgynevezett Vámügyi Tanács, melyet az 1890. április 11-i minisztertanácsi határozat alapján hoztak létre. A Vámügyi Tanács vám- és tarifauügyekben véleményezési jogkörrel bírt azon esetekben, amikor a kereskedelmi miniszter az illetékes miniszterekkel egyetértőleg valamely ügyet hozzájuk utalt. A Vámügyi Tanács elnöke tisztséget a kereskedelmi miniszter töltötte be. Helyettesét a tanácsban az elnök jelölte ki. A tanács tagjainak száma az elnökön és helyettesén kívül 21 fő volt. A tanács tagjait a pénzügy, a kereskedelem-ügy és a földművelésügy miniszterei nevezték ki. A belügyminisztérium is képviseltette magát a tanácsban, általában a rendőri osztály vezetőjével. A minisztériumok által delegált tagokon kívül a kereskedő, iparos és más gazdasági testületek köréből is jelöltek a tanácsba tagokat, a kereskedelemügyi és földművelésügyi miniszterek.⁶⁴

A szerbiai és romániai határvonalon a vámhivatalok speciális feladata volt a határszéli kedvezményes áruforgalom ellenőrzése. A kedvezmény azonban csak a határmenti lakosokra vonatkozott. Román viszonylatban a kedvezmények kiterjedtek a határ túloldalán elterülő, magyar tulajdonban levő birtokok terméneire is. A kishatárforgalomban általában vámmentességet élveztek azok az áruk, melyekre a vám az öt krajcárt nem haladta meg, ezen kívül a takarmányok, a méhek és a méz, tej és tejtermékek, igásállatok, mezőgazdasági szerszámok és felszerelések, a legeltetésre áthajtott jószág, az őrlésre vitt termék és a személyes jellegű poggyász.⁶⁵

A vámvizsgálatot vámhivatalnokok végezték. Vámhivatalnok az lehetett, aki érettségivel rendelkezett. Ennek birtokában vették fel az illetőt gyakornokjelöltnek, majd ha a gyakornoki vizsgát letette, segédtsízt lehetett belőle. A vámhivataloknál több vámtiszti rang is létezett. A legalacsonyabb a gyakornok volt, ezt követte a segédtsízi rang. Ennek eléréséhez újabb szakvizsgát kellett letenni a fővámhivataloknál, vagy a pénzügyigazgatóságoknál. A magasabb vámtiszti rangra történő ki-nevezésnek újabb szakmai vizsga volt az előfeltétele. E vizsga birtokában mellék-vámhivatali vezető lehetett a vámtiszt. Fővámhivatali vezető beosztásba újabb szakmai vizsga letétele után kerülhetett valaki, melyet már csak a budapesti, zágrábi és fiumei vámhivataloknál lehetett letenni. E vizsgákba szakértőket is bevontak, például gyógyszerészeket, tanárokat, nagy áruismerettel rendelkező kereskedőket stb. A vámhivataloknál a tisztviselők gyakornoki, segédtsízi és fővámtiszti rangban vámszedői, ellenőri, pénztárosi, raktárgondnoki és vámhivatalvezetői beosztásokat töltöttek be.⁶⁶

A dualista Magyarország határain 19 pénzügyigazgatóság alárendeltségében 24 fő-

61 V. Sz. 73. o. A határvámhivatalok vámeljárás során használt okmányai: 1. bemondójegy; 2. bevállási jegy; 3. vámnyugta; 4. engedély határvizseken közlekedő hajók szállítmányának ki- és berakására; 5. kísérőjegy; 6. tanúsítvány kísérőjegy átadásáról; 7. előjegyzési jegy; 8. igazolási jegy; 9. nyilatkozat égetett szeszes folyadékokról; 10. nyilatkozat alkoholt tartalmazó folyadékokról; 11. nyilatkozat sörküldeményekről; 12. nyilatkozat cukorküldeményekről.

62 1889./723. sz. PM rendelet.

63 1889./XXVIII. sz. tc.

64 OL MT i. 1890. 40—49. sz. Vámügyi Tanácsról szóló határozat.

65 V. Sz. 78—82. o.

66 H. T. 189—197. o.

és 28 mellékvámhivatal működött. A budapesti fővámhivatal a fővámigazgató személyén keresztül közvetlenül a pénzügyminisztériumnak volt alárendelve. Az 52 vámhivatalban közel 300 hivatalnok végezte munkáját. A hivatalnokok megközelítőleg kétharmada a fővámhivatalokban, egyharmada pedig a mellékvámhivatalokban dolgozott.⁶⁷

A határ menti pénzügyi szervek viszonya a társ határőrizeti szervekhez

A pénzügyi szervek határ melléki csapatai voltak az egyedüli szervek, melyek a dualizmus teljes időszakában végeztek határőrizeti feladatokat. A pénzügyi szervek határőrizeti feladatai a kiegyezéstől az első világháborúig nem változtak. Feladatuk a vámhatárok őrzete volt. A dinamikus kapitalista fejlődés nyomán azonban a határforgalom, a határrend és ezzel a határőrizet is módosult. A határőrizet fejlődése során új határőrizeti szervek jöttek létre. A fejlődő határőrizetben a határ menti pénzügyi szervek szolgálata veszített jelentőségéből.

A határőrizetben résztvevők létszámát vizsgálva az 1870-es években a határ melléki pénzügyi szervek személyi állománya alkotta a határőrizeti szolgálatot ellátók közel 95%-át. Ezzel szemben az 1910-es évek elejére a csendőrség 10,8%-a, 1357 fő végzett kifejezetten határőrizeti feladatokat. Esetenként bevonhatóak voltak még a határőrizetbe a határrendőrség működési területén állomásozó csendőr-csapatok, 3397 fővel. Jelentős létszámot alkottak a határőrizetben résztvevő rendőri erők is. A határrendőrség 430 fős személyi állománya folyamatosan határőrizeti feladatokat látott el. E mellett azonban, meghatározott esetekben és formában, bevonhatóak voltak a határőrizeti teendők ellátásába határrendőrség működési területén állomásozó városi rendőrségek is, 1377 fős létszámmal. Századunk elejére — a határőrizetben résztvevő társ fegyveres testületek létszámához viszonyítva — a határőrizetben résztvevő 549 fő pénzügyőr és közel 300 fő vámhivatalnok még jelentős létszámnak tekinthető ugyan, de már semmiképpen sem meghatározónak. Különösen akkor nem, ha figyelembe vesszük, hogy a vámhivatalnokok nem voltak felfegyverezve.⁶⁸

A határőrizetben résztvevő szervek feladatát, jogkörét vizsgálva megállapítható, hogy a pénzügyi szervek jogköre nem csökkent, szerepük mégis mérséklődött. Ennek oka az volt, hogy a gazdasági, társadalmi fejlődés hatása nyomán az államhatárokon előtérbe kerültek olyan feladatok, melyek megvalósítása meghaladta a határ menti pénzügyi szervek lehetőségeit. Ellátásukra új szervezeteket hoztak létre, a Magyar

67 MTN 1867—1914-ig. Vámhivatali fejezetek. Határvámhivatalok: A) M. kir. Pénzügyminisztérium közvetlen alárendeltségében: I. Budapesti Fővámhivatal (országos hatáskörrel). B) Fiumei Pénzügyigazgatóság alárendeltségében: II. Fiumei Fővámhivatal: 1. ponzáli, 2. plassei, 3. belvederi mellékhivatal. C) Kassai Pénzügyigazgatóság alárendeltségében: III. Kassai Fővámhivatal. D) Kolozsvári Pénzügyigazgatóság alárendeltségében: IV. Kolozsvári Fővámhivatal. E) Székelyudvarhelyi Pénzügyigazgatóság alárendeltségében: 4. almásmezői, 5. csik-gyimesi, 6. tölgyesi, 7. úzvölgyi mellékvámhivatal. F) Brassói Pénzügyigazgatóság alárendeltségében: V. Brassói Fővámhivatal: 8. predeáli, 9. alsótörösvári, 10. brázai, 11. felsőtörösvári, 12. 6-sánci mellékvámhivatal. VI. Felsőtömösi Fővámhivatal. G) Nagyszébeni Pénzügyigazgatóság alárendeltségében: VII. Nagyszébeni Fővámhivatal, VIII. Vöröstoronyi Fővámhivatal: 13. dusi mellékvámhivatal. H) Sepsiszentgyörgyi Pénzügyigazgatóság alárendeltségében: 14. sósmezői, 15. bodzai mellékvámhivatal. I) Dévai Pénzügyigazgatóság alárendeltségében: 16. vulkáni mellékvámhivatal. J) Pozsonyi Pénzügyigazgatóság alárendeltségében: IX. Pozsonyi Fővámhivatal. K) Soproni Pénzügyigazgatóság alárendeltségében: X. Soproni Fővámhivatal. L) Győri Pénzügyigazgatóság alárendeltségében: XI. Győri Fővámhivatal. M) Nagybeckerei Pénzügyigazgatóság alárendeltségében: XII. Pancsovai Fővámhivatal. N) Szegedi Pénzügyigazgatóság alárendeltségében: XIII. Szegedi Fővámhivatal. O) Zombori Pénzügyigazgatóság alárendeltségében: XIV. Újvidéki Fővámhivatal. P) Aradi Pénzügyigazgatóság alárendeltségében: XV. Aradi Fővámhivatal. Q) Lugosi Pénzügyigazgatóság alárendeltségében: XVI. Bázsi Fővámhivatal, XVII. Orsovai Fővámhivatal: 17. bellobreskai, 18. 6-moldovai mellékvámhivatal. R) Temesvári Pénzügyigazgatóság alárendeltségében: XVIII. Temesvári Fővámhivatal: 19. újjalánkai, 20. kubini mellékvámhivatal. S) Zágrábi Pénzügyigazgatóság alárendeltségében: XIX. Szi-szki Fővámhivatal, XX. Zágrábi Fővámhivatal. Sz) Vukovári Pénzügyigazgatóság alárendeltségében: XXI. Zimonyi Fővámhivatal: 21. klenaki, 22. mitrovicai mellékvámhivatal. T) Eszéki Pénzügyigazgatóság alárendeltségében: XXII. Eszéki Fővámhivatal, XXIII. Bródi Fővámhivatal. Ty) Gospcii Pénzügyigazgatóság alárendeltségében: XXIV. Zengi Fővámhivatal: 23. karlopágói, 24. szentgyörgyi mellékvámhivatal. U) Ogulini Pénzügyigazgatóság alárendeltségében: 25. buccari-i, 26. novi-i, 27. selcei, 28. porto-réi mellékhivatal.

68 MTN 1868—1914-ig csendőri, rendőri és pénzügyőri fejezetek.

Királyi Csendőrség Határszéli Részlegét 1891-ben⁶⁹ és a Magyar Királyi Határrendőrséget 1906-ban.⁷⁰

A hangsúly a vámhatárok őrizetéről a politikai határok őrizetére helyeződött át. Ennek oka egyrészt a peremterületeken lakó nemzetiségi lakosságnak a határokon túl élő nyelvtestvéreivel való egymásra találása, másrészt pedig az egyre feszültebb nemzetközi politikai helyzet volt.⁷¹

Az új határőrizeti szervek felállítása egyben azt is jelentette, hogy a pénzügyminisztérium elvesztette a korábbi, határőrizetet irányító funkcióját és azt a belügyminisztérium vette át.⁷²

A pénzügyi szervek szerepe a határőrizetben az őrzendő határszakaszt vizsgálva is csökkent. A pénzügyőrség a vámhatárokat őrizte csupán, azaz a csaknem 750 km hosszú román—magyar és a közel 225 km hosszú szerb—magyar határt. A két határszakasz hossza a történelmi Magyarország csaknem 3146 km hosszú határszakaszának megközelítőleg 31%-át tette ki.

Az új határőrizeti szervek feladata, jogköre, kiterjedtebb volt a határőrizeti szolgálatot ellátó pénzügyi szervekéénél. A határrendőrség hatásköre már kiterjedt a határ melléki pénzügyi szervek határőrizeti tevékenységének felügyeletére is. A területileg illetékes határrendőr-kapitánynak, vagy megbízottjának a feladata volt, hogy negyedévente ellenőrizze a pénzügyőrszakaszok és vámhivatalok határőrizeti tevékenységét. Az ellenőrzés tapasztalatairól félévente jelentést kellett küldenie a belügyminisztériumnak, illetve tájékoztatni a kellett arról a pénzügyminisztériumot is.⁷³

A határőrizetben résztvevő pénzügyi szerveknek nem volt hatáskörüik a hatósági területükön működő fegyveres erők és testületek csapatainak igénybe vételére határőrizeti feladatok ellátása érdekében. Ezzel szemben a határszéli csendőrség és a határrendőrség ilyen felhatalmazással már rendelkezett.

A pénzügyi szakapparátuson belül a határőrizeti feladatokat is ellátó szervezeti egységek nem különültek el az ország belsejében szolgálatot ellátókéitól. Szervezetükben nem jelentkeztek még speciális elemek, melyek a sajátos határőrizeti szolgálat eredményes végrehajtását elősegíthették volna.⁷⁴ Ezzel szemben a határszéli csendőrség struktúrájában fokozatosan kialakultak a határőrizeti sajátosságokat tükröző szervezeti formák.⁷⁵ A határrendőrség szervezete pedig már teljes egészében a határőrizeti feladatok színvonalas végrehajtását célozta.⁷⁶

A határ menti pénzügyi szerveknek csupán egyik, bár lényeges feladata volt a vámhatárok őrzete.⁷⁷ A határszéli csendőrségnek már elsődleges szolgálati feladata volt a rábízott államhatár őrzete, bár emellett más feladatokat is ellátott.⁷⁸ A határrendőrség szolgálati feladatai között már nem találhatóak a határőrizettől eltérő tevékenységi körök.⁷⁹

A pénzügyi szervek határ menti csapatainak csökkent ugyan a súlya a határőrizetben, de együttműködésük a társ fegyveres határőrizeti szervekkel a dualizmus időszakában erősödött. A határ közelében elhelyezkedő pénzügyőr csapatok bevonhatóak voltak — a határőrizet vezető apparátusa, a határrendőrség felszólítása alapján is — különböző határőrizeti feladatok végrehajtásába. Erre azonban csak ritkán került sor, mert a pénzügyőrség viszonylag csekély létszámmal őrizte Magyar-

69 MRT 1891. Határőrizeti Utasítás 897—898. o.

70 1905/5692. sz. min. eln. rendelet.

71 *Galántai József*: A Habsburg Monarchia alkonya. Bp., 1985. 262—272. o.

72 BM 1905/91.000. sz. rendelet.

73 Uo.

74 PSzSz 103. o.

75 MTN 1891—1914-ig, csendőri fejezetek.

76 1903/VIII. tc.

77 Pénzügyi évkönyv a m. kir. pénzügyőrség számára. Bp., 1913. 93. o.

78 Csendőrségi zsebkönyv. Bp., 1913. 78. o.

79 Határrendőrségi zsebkönyv. (Szerk.: *Pavlik F.*) Bp., 1913. 22. o.

ország vámhatárait, és a határőrizeti társ fegyveres testületekhez viszonyítva a pénzügyőr csapatok intézkedési jogköre mérsékeltebb volt.⁸⁰

A csendőrség és a pénzügyőrség határ menti csapatainak már szorosabb kapcsolatuk volt. A határszéli csendőrőrs-parancsnokok a határ széli pénzügyőrszakasz-parancsnokkal — a mindenkori határhelyzet figyelembe vételével — a szolgálatszervezés kérdésében rendszeresen konzultáltak.

A közösen végrehajtott szolgálatok esetében is a pénzügyőrség személyi állományának minden körülmények között a pénzügyőrség szolgálati szabályzata szerint kellett szolgálatát ellátnia.

*A határőrizetben résztvevő pénzügyi szervek feladatai
a háborús körülmények között végrehajtásra kerülő
határőrizetre történő felkészülésben*

1890-ig a pénzügyőrség tagjai mentesültek a katonai szolgálat alól. A XIX. sz. végétől azonban a hadvezetés mint népfölkelő önkéntesekkel számolt a határőrizetben résztvevő pénzügyőrökkel.⁸¹

A vámhivatalok munkatársai fegyveres konfliktus esetén is szolgálati helyükön maradtak. Amennyiben a vámhivatalok a hadműveleti zónába kerültek, a polgári közigazgatási szervekre érvényes utasítások vonatkoztak rájuk is. A konkrét harcselekmények időszakát leszámítva — amikor a csapatmozgások kivételével mindenfajta határforgalom kizárt volt — tovább végezték munkájukat, a háborús időszak sajátos határforgalmának vámvizsgálatát.⁸²

A határőrizetben résztvevő pénzügyőrség személyi állománya kiválasztásának, kiképzésének és felszerelésének egyik döntő szempontjává vált, hogy mozgósítás esetén azonnal hadrafoghatóak legyenek.

A szerb—magyar és a román—magyar határ menti pénzügyőröket már békeidőben úgy válogatták össze, hogy a fiatalabb korosztályhoz tartozzanak és erős fizikai felépítésűek legyenek. A pénzügyőrséghez csak azokat vették fel, akik már teljesítették kötelező sorkatonai szolgálatukat, katonai kiképzésben részesültek. Akiket a pénzügyőrséghez felvettek, általában katonai rendfokozatot is elértek a hadseregben. A pénzügyőr tisztek válogathattak a jelentkezők között, hiszen a pénzügyőr legénység teljes ellátást kapott, jó fizetésben részesült és nyugdíjra is jogosult volt.⁸³

A honvédségi, csendőrségi és a rendőrségi altisztekhez hasonlóan a pénzügyőri legénységre is vonatkozott az a lehetőség, hogy a szolgálatellátással kapcsolatosan egészségkárosodást szenvedettek az államigazgatás területén altisztként helyezték el.⁸⁴ Súlyos esetben rokkantsági nyugdíjra voltak jogosultak.

A háborús határőrizetre történő áttérés esetén az azonnali igénybevételre tervezett pénzügyőröknek kötelező volt részt venniük a területileg illetékes honvéd egység soros fegyvergyakorlatain.⁸⁵ A cs. és kir. hadsereg területileg illetékes hadtestparancsnokságai, így a temesvári és nagyszebeni parancsnokságok, fegyveres konfliktus időszakára a határ menti fegyveres erők és testületek alkalmazására tervezetet készítettek. A szervezeteket a magyar kormány elvi hozzájárulása nyomán egyeztetették az illetékes minisztériumokkal és részletesen ismertették a szervek megbízottaival, majd

⁸⁰ PSzSz 158—159. o.

⁸¹ 1889/VI. tc.

⁸² Utasítás a Katonai Határőrizet tárgyában. Bp., 1909. 27—31. o.

⁸³ PSzSz 128. o.

⁸⁴ P. 1908/VI. sz.

⁸⁵ Ö. 1911/3. sz.

a helyszínen még pontosították azokat az érintett szervek helyi képviselőivel történő terepszemrevételezés során.⁸⁶

Mozgósítás esetén a tervekben kijelölt pénzügyőri őrsök személyi állományának — személyi felszerelésével együtt — haladéktalanul be kellett vonulnia a kijelölt határszéli csendőrőrsre. A parancsnokságot a csendőrőrs-parancsnok vette át. A mozgósítás kezdetétől a katonaságnak a határon történő felvonulásáig a határvédelem bázisai a határszéli csendőrőrsök objektumai voltak. A nagyobb létszám befogadása és a jobb védhetőség kialakítása érdekében az érintett őrsök felújítását már békeidőben megkezdték.⁸⁷

A pénzügyőrök háborús határőrizetben történő részvételének jelentőségét elsősorban nem létszámuk biztosította, bár az sem volt elhanyagolható. A pénzügyőrök jelentősége egyrészt abból fakadt, hogy szinte néhány óra leforgása alatt aktívan bevonhatóak voltak a határőrizetnek a mozgósítás időszakában végrehajtott formájába, a megerősített járőr csapatok tevékenységébe. Alkalmazásuk jelentősége másrészt abban rejlett, hogy kiválóan ismerték a helyi viszonyokat. Döntő többségük hosszú évek óta azon a területen teljesített szolgálatot, ahol a határ védelmét biztosítani kellett a reguláris csapatok felvonulásáig. A pénzügyőrök minden év- és napszakban és időjárási körülmények között kitűnően tájékozódtak a terepen. Kiválóan ismerték a terep adta előnyöket és hátrányokat, számtalanszor bejárták a legrejtettebb csempészősvényeket is. A lakosságot is ismerték, tudták, hogy honnan várhatnak segítséget, és kik azok, akik ellenszenvvel viseltetnek a Monarchia fegyveres képviselőivel szemben. Ennek a kitűnő helyismeretnek természetesen a határra felvonuló katonai erők is hasznát vehették. A katonák megérkezéséig azonban talán még nagyobb jelentősége volt ismereteiknek, hiszen viszonylag kis létszámmal kellett a határt megvédeniük. Igaz, ebben az időszakban jelentősebb támadástól sem lehetett tartani, hiszen a mozgósítás időszakában a határ túloldalán is az ország haderejének a megindulási terepszakaszra történő felvonultatása volt a fő feladat.

A határ menti pénzügyőr csapatoknak a cs. és kir. hadsereggel, illetve a honvédséggel történő rendszeres és szoros kapcsolatba lépése felvetette a pénzügyőri rangoknak a katonai rendfokozatokhoz való viszonyát. A pénzügyminisztérium, a honvédelmi minisztérium és a hadsereg képviselői megállapodtak abban, hogy a pénzügyőr vigyázók tizedesi, a fővigyázók szakaszvezetői, a pénzügyőr szemlézsek pedig őrmesteri rangnak felelnek meg a hadseregben. A kérdést a XX. század elején megjelenő új szabályzatban, a Katonai Határőrizeti Utasításban rendezték. A pénzügyőr tiszti rendfokozatnak a katonai rendfokozatokkal való egyeztetése nem vált szükségessé, mert a katonai határőrizetben csak a szerb—magyar és a román—magyar határmenti szakaszok legénysége vett részt.⁸⁸

A határőrizetben résztvevő pénzügyőrségeknek a háborús körülmények között végrehajtásra kerülő határőrizet első szakaszában volt lényeges szerepük, azaz a mozgósítás kezdetétől a hadseregnek a határon történő felvonulásáig terjedő időszakban. A jelentkező feladatokra az érintett személyi állományt már békeidőben felkészítették. Feladataik ellátásához korszerű felszerelést biztosítottak. Tevékenységükre a társ együttműködő szervekkel egyeztetett tervet dolgoztak ki. A katonai határőrizetben résztvevő pénzügyi erők ily módon teljesen elvesztették önállóságukat. Nem egyszerűen arról volt szó, hogy a pénzügyőr erők a határszéli csendőrséghez hasonlóan katonai felügyelet alá kerülnek, de feladataikat önállóan hajtják végre. A határszéli csendőrség a katonai határőrizetre történő átállás során is megtartotta viszonylagos függetlenségét. Az érintett csendőri csapatok a reguláris katonaságtól

86 OL BM Ált. 1912. 226. sz. A szegedi csendőrkerületparancsnok jelentése az V. b. osztálynak arról, hogy Zimonytól Orsováig a határ menti fegyveres erők és testületek képviselői járőrnszádon megtekintették a határt.

87 Utasítás a Katonai Határőrizet tárgyában. I. m. 72—74. o.

88 OL BM Ein. 1908. 451. sz. A pénzügyminiszter átirata a belügyminiszternek.

különváltak, speciális feladatokat hajtottak végre, azaz vasútbiztosítást és forgalomellenőrzést. A pénzügyőr csapatok teljes egészükben beolvadtak a határra felvonuló alakulatokba. Ugyanazokat a feladatokat látták el, mint az alakulat többi katonája, szervezetileg sem alkottak különálló sajátos elemet a határra felvonuló hadsereg hadrendjében.⁸⁹

RÖVIDÍTÉSEK

Levéltári anyag

OL MT i.	Országos Levéltár, minisztertanácsi iratok
OL PM Eln.	Országos Levéltár, pénzügyminisztérium, elnöki iratok
OL BM Ált.	Országos Levéltár, belügyminisztérium, általános iratok
OL BM Eln.	Országos Levéltár, belügyminisztérium, elnöki iratok
OL BM R.	Országos Levéltár, belügyminisztérium, rezervált iratok

Országgyűlési anyag

Jogszabálygyűjtemények, hivatalos lapok, szabályzatok

OKN	Országgyűlés Képviselőházi Naplója.
MTN	Magyarország Tiszti Cím és Névtára.
MRT	Magyarországi Rendeletek Tára (Szerk.: <i>Ráth M.</i>) Bp. 1915.
PTSZ	Pénzügyi törvények és szabályok hivatalos összeállítása. Buda, 1868.
PSZSZ	A m. kir. pénzügyőrség szervezetére és szolgálatára vonatkozó szabályok, utasítások és rendeletek gyűjteménye. (Szerk.: <i>Wenczel Gusztáv</i>) Bp., 1898.
H.T.	A magyar korona területén érvényes határvám-törvények és szabályok. (Szerk.: <i>Turoczy Adolf</i>) Bp., 1896.
V.SZ.	A magyar határvámigazgatás és vámkezelés szabályai. (Szerk.: <i>dr. Márffy Ede</i>) Bp., 1910.
P.	Pénzügyigazgatás (M. Kir. Pénzügyminisztérium)
Ö.	Őrszem (M. Kir. Honvédelmi Minisztérium)

⁸⁹ Utasítás a Katonai Határőrizet tárgyában. I. m. 79—81. o.

Йозеф Паради

ЗАДАЧИ ВЕНГЕРСКОГО КОРОЛЕВСКОГО МИНИСТЕРСТВА ФИНАНСОВ
ПО ОХРАНЕ ГРАНИЦ НА ТАМОЖЕННОЙ ГРАНИЦЕ АВСТРО-ВЕНГЕРСКОЙ
МОНАРХИИ
(1867—1914)

Резюме

В период компромисного соглашения 1867 года до первой мировой войны задачами охраны границ в финансовом аспекте занимались во всех существенных звеньях иерархии министерства финансов. Этот круг деятельности в первую очередь был характерен для тех частей венгерских королевских финансовых дирекций, которые располагали таможенным и пограничным участком. Круг задач вооруженного охранного корпуса в составе венгерского королевского финансового министерства — венгерской королевской финансовой инспекции отчасти, а другого, правда, невооруженного органа — венгерских королевских таможенных ведомств полностью связывался с охраной границ. В истории охраны границ Венгерского Королевства в период дуализма прекращается непосредственное участие императорской и королевской армии в охране границ. Только в период, непосредственно перед первой мировой войной получают вновь большее место вооруженные силы в этой деятельности.

József Parádi

DIE AUFGABEN DES UNGARISCHEN KÖNIGLICHEN
FINANZMINISTERIUMS BEI DER GRENZBEWACHUNG
(1867—1914)

Resümee

Die Studie behandelt aus dem Problemkreis der Grenzbewachung die Aufgaben der Finanzbehörden zur Zeit des Dualismus bei der Grenzbewachung, der Kontrolle des Grenzverkehrs und der Beaufsichtigung der Grenzordnung. In der Periode der Geschichte der ungarischen Grenzbewachung vom Ausgleich bis zum Ersten Weltkrieg beschäftigte man sich auf allen wichtigen Führungsebenen in der Hierarchie des Finanzministeriums mit den Aufgaben der Grenzbewachung, die von finanzieller Beziehung waren. Diesen Tätigkeitsbereich hatten vor allem die Teile der ung. königl. Finanzdirektionen, die über Zollgrenzstrecken verfügten. Die Aufgaben der ung. Königl. Finanzwache, der bewaffneten Bewachungskörperschaft des ung. königl. Finanzministeriums, knüpften sich zum Teil, die einer anderen, wenngleich unbewaffneten Körperschaft des Ministeriums, der ung. königl. Zollämter, zur Gänze an die Grenzbewachung. In der Geschichte der Grenzbewachung des Ungarischen Königreiches wurde die direkte Teilnahme der k. u. k. Armee an der Grenzbewachung zur Zeit des Dualismus abgeschafft. Erst in der Zeit unmittelbar vor dem Ersten Weltkrieg bekamen die militärischen Kräfte wieder eine größere Rolle in dieser Tätigkeit.

KÖZLEMÉNYEK

MAKAI ÁGNES

AZ ERDÉLYI HADSEREG KITÜNTETÉSÉNEK TERVE 1849 ÁPRILISÁBAN

Az Országos Levéltár 1848—49-es gyűjteményében a Honvédelmi Bizottmány 1849 áprilisi iratai az efféle akták között szokatlan, kézzel színezett rajzocskákat rejtenek. A fél rajzlap, három kitüntetés tervével, Mészáros Lázár Kossuthhoz intézett levelének melléklete, egyszersmind egy 140 évvel ezelőtt meg nem valósult kezdeményezés dokumentuma.

A kitüntetésekre háborúk idején mindig különösen nagy figyelem irányult. Az 1848-as független felelős magyar minisztérium hadügyminisztere, Mészáros Lázár is akképp nyilatkozott már 1848 nyarán, hogy „...a katona naponkinti kenyerét, s a becsületre és dicsőségre való kilátást megérdemli...”¹

A Honvédelmi Bizottmány létre is hozta 1849 tavaszán a Magyar Katonai Érdemrendet, amelynek alapító rendelete a Közlöny 1849. március 1-i számában jelent meg. Az alapítás ténye igen jó fogadtatásban részesült, ez is szükségességét igazolta.

E kitüntetés I. osztályát elsőként Bem tábornoknak ítélte oda az országgyűlés és a kormány, egyhangú lelkesedéssel, Nagyszeben március 11-i bevételének hírére. Ez az esemény gyakorlatilag Erdély felszabadításával volt egyenlő. Erdély bírása pedig, az akkori helyzetben, a keleti országrésznek, a szabadságharc bázisának s a kormány zavartalan működésének biztosítását jelentette, tehát létfontosságú volt.

Bemet egyúttal altábornaggyá is kinevezték. Néhány nappal később jogot kapott arra is, hogy a Katonai Érdemrend II. és III. osztályával serege legkiválóbb katonáit kitüntesse.

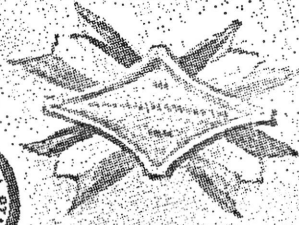
Az a gondolat, hogy Kossuth még valamilyen külön kitüntetést szánna az erdélyi hadseregnek, egy Csányi László országos biztoshoz küldendő, Nagykátán, 1849. ápr. 5-én keltezett levele utóiratában olvasható először:

„Bem altábornagy urat értesítem, hogy a hadseregébeni kitüntetésekre, értem az érdemjel 2-ik s 3-ik osztályait, fel van jogosítva, adja Ön ezt a vitéz hadseregnek nevemben tudtára, azon hozzátétellel, hogy Erdély megszabadításának valamely mindnyájokra kiterjedő jeléről gondoskodandom, mint szinte szent ügyünk győzelmének esetére, szent kötelességemnek ismerendem, eszköze lenni annak, hogy a megmentett haza jutalmazza megmentőit; hogy a vitéz székely nép java, boldogsága, és dicsősége gondjaim legfőbbjei közé tartozandik, éppúgy a mint most a status erejének minden megfeszítésével teljesíteni óhajtom azt, amire segítségül van szükségük, hogy véderejüket kifejtve megtarthassák e szabad hazát, melyet meg menteni segítettek.”²

¹ Szokolay Viktor: Mészáros Lázár életrajza, külföldi levelezései és emlékiratai. I. k., Pest, 1866., 284. o.

² Országos Levéltár. Az 1848/49. évi minisztérium levéltára. Az Országos Honvédelmi Bizottmány iratai (a továbbiakban: OL OHB), 1849 : 5189. Közli Barta István (szerk.): Kossuth Lajos Összes Munkái (a továbbiakban: KLÖM), XIV. k. Budapest, 1953., 822. o.

MARTIN
KÖSSUTH LEVÉLTÁRA

A következő napon, április 6-án Kossuth a Honvédelmi Bizottmánnal is tudatta ezt az óhaját:

„Az erdélyi hadsereget illetően kívánnám, hogy a ministerium valamely jelképről gondoskodnék, melyet azon seregnek minden tagja viselne, öntvénynek kellene lenni, talán illy felírással »Erdély megszabadítása 1849«. A katonai érdemjelekből sem történt még Erdélyben kiosztás, pedig e sereg megérdemli.”³

Kossuth levelét a Honvédelmi Bizottmány a Hadügyminiszterhez továbbította, ahonnan néhány nap múlva megérkezett Mészáros Lázár „Érdemrendek az erdélyi hadsereg számára” feliratú válasza.

„A királyhágón túli hadseregre nézve tervezett emlék-díszjelt illetőleg a hadügyminiszterium következő észrevételeit kéri fontolóra vétetni: Erdély ezentúl már nem elkülönözött rész — ez Magyar országhoz tartozik úgy mint akár melly más része a széles országnak. A hadsereg, melly Erdélyt megszabadítja, nem tett többet, mint mennyit hazánk többi harcosai tellyesítettek s tellyesíteni készek, ugyanis harcolt a haza egységéért és szabadságáért.

Midőn a szabadság kivívatott, midőn hazánk egész kiterjedésében szabad, és e szabadság békekötés által biztosítva leend; akkor lenne tán egy emlékdíszjel mindazon harcosoknak kiosztandó, kik szabadságunk harcában részt vettek, ha csak akkorra még tán azon helyzetben nem éreznők magunkat, mi szerint azzal minden magyarnak mellböltjét ékesíteni kellene.

Mindaddig tehát egy illy külön jelnek kiszolgáltatása időelőttinek látszik, és ez szabad hazánk nemű szét választására mutatna, mit bizonyára elnök úrnál senki kevésbé nem helyeselné.

Végül egyéni nézetből kiindulva meg kell jegyezmem, mikép a harcosoknak szánt járuléknélküli díszjeleket helyeselnem még mindig nem lehet; ezen rendszer igen közeledik az oroszoknál divatozó illy nemű szabályokhoz.

³ OL OHB 1849 : 5359. Közli KLÖM XIV. k., 828. o.

Hogy azonban mégis tisztelt elnök úrnak kívánsága teljesíttessék, van szerencsém illetően emlékjelnek tervét ide mellékelve áttenni. Mészáros Lázár⁴

Ennek az iratnak a melléklete a már említett három rajz. Világosbarna színezésükből ítélve mindhárom kitüntetés bronzból készült volna. Az első terv vízszintes nemzetiszínű szalagra tűzött, két keresztbe tett kardra helyezett, enyhén domború, fekvő ovál alakú pajzs, háromsoros felirattal. A második terv két, X alakban keresztbe tett nemzetiszínű szalagra tűzött, enyhén homorú szegélyű, sarkára állított rombusz alakú jelvény, középmezéjében szintén háromsoros felirat. A harmadik terv a III. osztályú Katonai Érdemrendhez nagyon hasonló kivitelű babérkoszorú. Különbsége, hogy a babérágak hosszabbra hagyott szárai alul keresztelik egymást és a koszorúban vízszintes fém pánt szolgál a kétsoros fölirat számára. Ezt a koszorút is vízszintes nemzetiszínű szalagon ábrázolja a rajz.

Ilyenfajta emlékjelek adására több XIX. századi, de korábbi példát is idézhetünk. Angliában I. Erzsébet királynő már 1588-ban adományozott emlékérmeket a spanyol Armada feletti angol győzelem kivívóinak.⁵

Mivel Mészáros éppen az oroszokra hivatkozott, ott első ízben Nagy Péter cár adományozott a poltavai csatában részt vett tisztjei számára, saját képével vert, arany és ezüst „győzelmi rubeleket”.⁶ 1770-ben a török flotta fölött aratott győzelem emlékére II. Katalin cárnő olyan érmekeket osztott ki, amelyekben az „Én is ott voltam” felirat ékeskedett.⁷

A Habsburg Birodalomban a napóleoni háborúkban részt vett katonák számára készítettett Ágyúkereszt volt hasonló célú kitüntetés.

A szokás tehát létezett, igaz, a magyarországi helyzet 1849-ben merőben más volt, mint a felsorolt példák országaiban az adott időkben.

Mészáros Lázár józan ellenérveivel s javaslataival tulajdonképpen egyet lehet érteni, a pénzjárulék szorgalmazását kivéve. Az erdélyi hadseregnek szánt kitüntetések ugyanis jellegüket tekintve, „emlékjelek” lettek volna csak, a már meglévő, s pénzjuttatással is járó Katonai Érdemrend mellett.

A Katonai Érdemrenddel való kitüntetések egyébként Bem — felhatalmazásánál fogva — már március 8-án megkezdte, s Csányi László április 19-i, Kolozsvárról küldött levelében már arról tudósította Kossuthot, hogy a panaszokból ítélve, „...az érdem jelek itt minden tekintet nélkül osztatnak...”⁸

Az erdélyi hadsereg számára készült tervek további sorsáról, arról, hogy Kossuth mégis megcsináltatta-e valamelyiket vagy sem, nincsenek adataink. Valószínűleg nem készültek el, mert sem szakirodalomban, sem gyűjteményekben nem bukkantak föl hasonló darabok.

A tervek külalakja viszont kitudódhatott. Így volna ugyanis magyarázható, hogy egyes leírások, illetve ábrázolások a Katonai Érdemrend III. osztályának úgynevezett Bem-féle és gyakran a Perczel-féle változatát is, az alapszabály szerinti vörös helyett, nemzetiszínű szalagra tűzve mutatják be, sőt Bemnek és más Erdélyben harcolt tiszteknek az ábrázolásain a mellükre tűzött II. vagy III. osztályú érdemrendet gyakran nemzetiszínű szalagon látjuk.

⁴ OL OHB 1849 : 5476. A levél Debrecenben, április 11-én kelt.

⁵ *Studenitz, Karl-Gustav: Vom Zauber alter Orden und Ehrenzeichen.* Freiburg, 1981., 42. o.

⁶ *Militärische Zeitschrift,* Wien, 1899. XL. II. k. 35. o.

⁷ Uo. 36. o.

⁸ OL OHB 1849: 6062.

RÁKÓCZY ROZÁLIA

VOLT-E A HADI LAPNAK TÜZÉRSÉGI MELLÉKLAPJA 1849-BEN?

„A sajtó minden közösség történetének alakítója és egyúttal tükrözője” — állapítja meg a négy kötetre tervezett magyar sajtótörténet bevezetőjében Szabolcsi Miklós¹. A nagyszabású és hézagpótló munkának most azonban csak a második kötetével kívánunk foglalkozni². Ebből a kötetből is csak a címben jelzett hadi lapokkal, illetőleg a Hadi Lappal³.

A magyar sajtótörténet egészében igen kicsiny részt foglal el a katonai sajtó, sem terjedelmében, sem hatásában nem oly jelentős, de talán 7 oldalnál többet érdemelt volna, s mindenképpen pontosabb információkat adhatna egy olyan történeti mű, amelyet hosszú idő múlva sem követ újabb, nem lesz kiegyesíthető, javított kiadása. A rövid tanulmány szerzője, Kosáry Domonkos, nem ellenőrizte a hivatkozott irodalom pontosságát. Igaz, oka sem lehetett, hogy kételkedjék benne. Sajtóbibliográfusok tévedését vette át (s a pontatlanság a bibliográfus részéről nem éppen bocsánatos bűn).

A legegyszerűbb, ha idézzük a kifogás alá eső részeket a sajtótörténetből: „Bem láthatólag tisztában volt azzal, hogy az adott erdélyi viszonyok között saját központi honvédlapja sem juthat el mindenhová. Hogy tehát egyes seregrészek, vidékek ne maradjanak tájékoztatás és biztató szó nélkül, más, kisebb, mindössze 2—300 példányban megjelenő, helyi hadi újságok létrejöttét is elősegítette... Ilyen helyi orgánus volt... Csíkszeredán a Hadi Lap, amely Bíró Sándor honvéd százados szerkesztésében 1849. május 27-én indult. Címe alatt e közlemény volt olvasható: „megjelenik minden héten egyszer fél íven hétfőn, és ha a szabadság lelkes harcosai előfizetésük által oly részvétet tanúsítanak lapunk iránt, hogy a költség fedezve lesz, megjelenik hetenkint kétszer, hétfőn és csütörtökön.” E heti kétszeri megjelenésre azonban, egy rövid, június közepi periódust kivéve, nem került sor. A lap egyébként már 9 szám után, július 2-án megszűnt. Ennek mellékleteként látott 1849. június 4—június 14. között hetenként napvilágot a Csíki Gyutacs, Bíró Sándor és Simó Móza szerkesztésében, Csíksomlyón, a ferences kolostor öreg, két évszázados nyomdagépén és betűivel, nyolcadrét alakban. Biztató hadi hírekkel igyekezett olvasóiban a lelkesedést ébren tartani. Mindössze vagy három szám jelent meg belőle és ma már a ritkaságok közé tartozik”⁴ (Kiemelések tőlem — R. R.) Igaz, hogy a ritkaságok közé tartozik, de nem volt benne hadi hír, s biztató még kevésbé.

¹ A magyar sajtó története. (Főszerk. Szabolcsi Miklós.) (Közread. a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézete, a Magyar Újságírók Országos Szövetsége. Bp., 1979. 25 cm. Id. rész: 1. k. 11. o.

² Uo. 2/1. k. 1848—1867 (szerk. Kosáry Domonkos és Németh G. Béla) 1985. 676. o., 48 t., ill. Bibliogr. a fejezetek végén.

³ Uo. 280—287. o.

⁴ Uo. 280—281. o. Bem központi lapjaként az Ocsvay Ferenc szerkesztette, Kolozsvárott megjelent Honvéd c. lapot említi a sajtótörténet.

Kosáry Domokos forrása elsősorban Lukács József magyar királyi honvéd tiszt-helyettes és lelkes amatőr kutató volt⁵. Lukács ismerte a korábbi hírlapbibliográfiákat és feldolgozásokat, fő érdeme nem az ezek alapján feldolgozott katonai hírlap-irodalom, hanem a buzgó kutatás az egyes példányok után. 1941-ben még csak ezt írhatta: „A jellegzetes Hadi Lapnak volt egy még jellegzetesebb melléklapja, a Csíki Gyutacs. Ebből a »Tüzéri szaklap«-ból sajnos egyetlen példány sem ismeretes... Bíró Sándor és Simó Mózsa szerkesztésében, a főlap mellett, hetenként egyszer jelent meg, 1849. június 4-től élt és a 3. számmal megszűnt.” Lukács a Magyar Könyvszemlében megjelent cikkében Szalády Antalra hivatkozik, hivatkozásának alapjára később visszatérünk⁶.

Lukács nem egészen egy év múlva azonban már tényként közli a „Tüzéri szaklap” melléklap voltát, ugyancsak a Magyar Könyvszemlében, az Előkerült a „Csíki Gyutacs” című közleményben. Ismerteti is részletesen az általa kézbe vett nyomdatermeket, a Hadilevéltárban előkerült 1. és 2. számot. Tartalmát pontosan, méretét néhány milliméter eltéréssel közli.

Lukács mellett a sajtótörténet még Kristóf Györgyöt idézi, aki röviden szintén írt, ugyancsak a Magyar Könyvszemlében, pontosítva a megjelenés adatait. Kristóf csak a Hadi Lap leírását adja, a melléklapra nem tér ki. Hivatkozik a fentebb már említett Szalády Antalra is, megállapítva, hogy a magyar hírlapirodalmat feldolgozó munkájában a Hadi Lapról csak Apor Károly írásbeli információi alapján közölte az adatokat, nem látta az általa leírt újságokat. (Apor Károly személyére később visszatérünk)

Ezekkel az adatokkal jelent meg a minden későbbi forrás alapjául szolgáló Lukács-bibliográfia; a Hadi Lapról mindezt a legújabb magyar sajtótörténet is átvette.⁷

Mi lehet a sorozatos tévedések forrása? Ehhez a Hadi Lap történetét kell röviden áttekintenünk. Valóban Bem tudtával, vagy egyenesen utasítására jelent meg, bár az 1849. április 22-én megjelent előfizetési felhívás így ír: „székely tábori fő parancsnok, csíki ezredes Gál Sándor utasítására szerkeszti Bíró Sándor százados, nyomatik a Csík Somlyói Zárda betűivel”⁸. A ferences kolostorban ezt követően már csak néhány hónapig működött a majd kétszáz éves nyomda, a hadihelyzet alakulása döntően beleszólt sorsába. Már 1849. június 19-én megindult az orosz támadás, július 31-én Segesvár mellett, augusztus 6-án Nagycsúrnél eldőlt Bem erdélyi hadseregének sorsa is. A hadak elvonulása után Erdély és Csíkszék területén hamar berendezkedett az osztrák közigazgatás s első dolgai közé tartozott a „szörnyű forradalmi írások és izgatató újságok” összeszedése, a nyomdák leszerelése. Ez utóbbi igen érzékenyen érintette a kis híján feloszlott csíksomlyói ferences rendet és a hatalmi szóval bezárt

5 Uo. 286—287. o. A hadi lapokra vonatkozó rész: *Lukács József: Katonai hírlapok a Magyar honvédség felállításaig*. Bp. 1942. Kiny. Magyar Katonai Szemle (MKSz) 1941. — *Uő.*: A magyar katonai hírlapok és folyóiratok bibliográfiája II. Rákóczi Ferenctől napjainkig 1705—1941. Bp., (1942). — *Uő.*: Előkerült a „Csíki Gyutacs” két száma. MKSz 1942. 50—52. o. — *Kristóf György*: Az 1849-iki Hadi Lap történetéhez. MKSz 1942. 301—304. o. — *Lukács József*: Keeskeméthy Aurél 1849-es katonai lapjáról. MKSz 1942. 429—430. o. — *Dezsényi Béla*: Tábori nyomdák és nyomdászok 1848-ban és 1849-ben. MKSz 1944. 57—61. o. — *Lukács József*: Csíki Gyutacs. *Élet és Tudomány*, 1849. III. 14. (sic!) Ez utóbbit nem találtam.

6 A magyar hírlapirodalom statisztikája 1780—1880-ig (*Szalády Antal*). Bp., 1884. XIX. 248. 6. p., 23 cm. Id. rész: 27. o.

7 A magyar katonai hírlapok és folyóiratok bibliográfiája II. Rákóczi Ferenctől napjainkig (1705—1941). Bibliographie deutscher Kriegszeitungen und Zeitschriften 1914—1918. Auffindungsort in Ungarn. (Összeállította *Lukács József*). Bp., Lukács Sándor Kvk., [1942] — 189. [3] p.; 2 t. ill.: 20 cm. Id. rész: 49. o.: „CSÍKI GYUTACS. Csík-szereda. Hadászati és tüzéri szaklap. A »HADILAP« melléklapja. 1849. június 4—19. Csak három szám jelent meg. K. és szerk.: Bíró Sándor honvédszázados és Simó Mózsa. Megj.: hetenként egyszer a főlap mellett 8°, kis negyedív. A főlappal együtt júniustól decemberig 2 frt. Csíksomlyói zárda könyvnyomdája. Szalády stat. Irodalom: Szalády, Kereszty—Kristóf. E könyv már nyomdában volt, amikor a Csíki Gyutacs első két számát a Hadilevéltárban felfedezték. A szerencsésen megtalált első számot műmellékletként, e könyv elején közreadjuk. Részletes feldolgozása folyik.”

8 A Hadi Lap előfizetési felhívása a Hadtörténeti Levéltárban: 1848—49. 52/a/174.

iskolát. Olyannyira, hogy még harminc év múlva is elkerülték az iskola történetében annak részletes leírását⁹.

A Csíksomlyón megjelent röplapokból, újságokból gyűjtött, aki tudott, vagy aki mert. Közéjük tartozott Apor Károly báró (1815—1885), jogász, később királyi táblai elnök, a marosvásárhelyi Kemény Zsigmond Társaság alapítója és első elnöke. Híres könyv- és nyomtatványgyűjteményét az Erdélyi Múzeumra hagyta. Minden bizonnal szívesen adott tájékoztatást gyűjteményéről az érdeklődőknek, így Szinyeyi József bibliográfusnak is, aki először írta le ezek alapján a Hadi Lap adatait. Szinyeyi József 1877-ben írta a Magyar Könyvszemle számára Hírlapirodalomunk 1848—49-ben című cikkét, amelyben a 11. sorszám alatt a következőket közölte: „Csíki Gyutacs, a Hadi Lap melléklapja 1—3. szám”.

A lap a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárában (az Országos Széchényi Könyvtár jogelődje) akkor nem volt meg, az adatok közlését Apor Károlynak köszönte meg lábjegyzetben.

A 28-as sorszámú tétel a Hadi Lap, leírása szintén Apor Károlytól származik, akinek a birtokában — és/vagy az Erdélyi Múzeum gyűjteményében — volt található az 1—6. szám¹⁰.

Az alapvetően kézikönyvek közé tartozó Szalády-mű, A magyar hírlap-irodalom statisztikája változtatás nélkül vette át a Szinyeyi által közölt adatokat¹¹.

Ugyanekkor jelenik meg Glosz Miksa összeállítása a csíksomlyói nyomdatermékekről, de csak a Hadi Lapot említi az 1849-es évből¹². Meglehet, hogy nem ismerte sem Szinyeyit, sem Szaládyt, sem Apor Károlyt, sem a báró gyűjteményét, kizárólag csak a Csíksomlyón megtalálható anyagból dolgozott. Így előfordulhat, hogy a teljes Hadi Lap volt a kezében, s eszébe sem jutott külön kezelni a gyutacsról szóló írást.

Sem a Hadi Lapról, sem kérdéses mellékletéről, avagy cikkéről nem történik említés egészen 1939-ig, akkor jelent meg Kristóf György cikke az Erdélyi Múzeumban és érdekes adatokat tartalmazott.¹³ Ujat nem, csak újabb csoportosításban. Ismertette a régi információkat, s mai ismereteink alapján kétséges, hogy látta-e egyáltalán azokat a lapokat amelyekről írt, vagy bármilyen forrást megnézett-e pontosan. A Hadi Lapról kijelentette, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárában nincs meg, holott a Hírlap-könyvtár növedéki naplója szerint 1894-ben vettek példányt állományba¹⁴, ez természetesen csak az állománybavétel éve, sem a forrás, sem a szerzeményezés pontos ideje ebből nem tudható meg. Az Erdélyi Múzeum Egyesület példányát már csonkának írja le, csak a 3. számot találva, holott egy emberöltővel korábban még az 1—6. szám létezett¹⁵.

A továbbiakban közli: „Még rosszabbul állunk a Hadi Lap melléklapjával, a Csíki Gyutacs-csal. Ez tisztán tüzéségi vagy vegyészeti szaklap lehetett. Lehetett — mondok — mert egyetlen példánya sem ismeretes. Szinyeyi¹⁶ többször idézett forrása¹⁷ nyomán írja, hogy a Csíki Gyutacs a Hadi Lap melléklapjaként 8 r. nagyságban, negyedív terjedelemben jelent meg, összesen három számban 1849 júliusában Simó Mózsza szerkesztésében és szintén a csíksomlyói zárda betűivel. Tüzér dolgokkal foglalkozott — mondja tovább Szinyeyi — különösen a puskapor készítését tárgyalta. Lehetséges, hogy így van. De bizonyossággá csak akkor erősödik ez az állí-

⁹ A csík-somlyói róm. kath. főgymnasium értesítője az ... tanévről. (Közli *Imets Fülöp Jákó*) Csík-Szeredában nyomtatott Szabó Albert könyvnyomdájában. Az átnézett évfolyamok: 1882—1890. Imets Fülöp Jákó atya a gimnázium igazgatója volt, könyv- és nyomtatványgyűjtő, gyűjteményében volt példány a Hadi Lapból is.

¹⁰ Hírlapirodalomunk 1848—49-ben. (Újabb adalékok.) (*Szinyeyi József*) Bp., 1877. *Magyar Könyvszemle*, 2. k. 105—127. o. A Hadi Lapról: 112., 113. o.

¹¹ L. a 6. sz. jegyzetét!

¹² A csík-somlyói Szent Ferenc rendi szerzetesek nyomdájában 1662—1884-ig megjelent könyvek és egyéb nyomtatványok teljes címűtára. (Összeáll.: *Glosz Miksa*) Csíksomlyó, Zárda ny., 1884. 5., 42., 45. o. Hadi Lap: 34. o., 101. sz. Imets-féle gyűjteményben.

¹³ Az erdélyi magyar vidéki hírlapirodalom története a kiegyezésig (*Kristóf György*) Cluj — Kolozsvár, Minerva 1939. Erdélyi Múzeum. — Az Erdélyi Múzeum Egyesület közlönye XLIV. k. 1939. 3. füzet 249—275. o.

¹⁴ Hadi Lap. 1849. Magyar Nemzeti Múzeum Hírlap-könyvtár növedéki napló 1894. 855. tétel.

¹⁵ L. a 10. sz. jegyzetét.

¹⁶ Uo.

¹⁷ Uo.

tás, ha majd előkerül valahonnan bár egyetlen példányszáma ennek az érdekes lapnak. Addig minden csak másodkézből származó állítás.” Így Kristóf György, s jegyzetben még hozzáteszi, hogy megkereste a sepsiszentgyörgyi Székely Múzeumot és a nagy-sebeni Bruckenthal könyvtárat, de nemleges választ kapott a lapot illetően¹⁸.

A ma olvasójában felmerül a kérdés: hol, merre lehetett ez idő tájt Apor Károly példánya, amelyet az Erdélyi Múzeumra hagyományozott s amelyről az Erdélyi Múzeum Egyesület lapjában író Kristóf nem tud?

Ekkor jelentkezett a nagy felfedezéssel Lukács József, aki eddig a Magyar Könyvsemlében csak a korábbi források alapján írt a Hadi Lapról és részegységeiről. Ismert hírlapbibliográfiája már nyomdában volt, amikor megtalálta a Hadilevéltárban (a mai Hadtörténelmi Levéltár jogelődje) a korábban Szalády, Szinnyeai és Kristóf által leírt lapokat, a felfedezést közreadta a Magyar Katonaujság 1942. február számában¹⁹. S mivel ez az első közlés a már látott darabról, érdemes teljes terjedelmében ide másolni.

„Érdekes ritkasággal gyarapodott a katonai sajtó története. Érdekes, és a katonai művelődéstörténet szempontjából jelentős felfedezésről adhatunk hírt olvasóinknak: a Hadilevéltárban az 1848/48-es iratok egy eddig rendezetlen csomagjából napvilágra került a »Csíki Gyutacs« című tüzérségi szaklap 1. és 2. száma. Ahhoz, hogy e felfedezést értékelhessük, ismernünk kell e ritka lappéldányok életét is.

Amikor 1848. március 15-én megszületett a magyar sajtószabadság, azok, akik tollal is szolgálták a hazát, arra törekedtek, hogy *mielőbb lapja legyen a magyar honvédnek is*. E törekvések eredményeként indult meg *Kolozsváron* 1848 decemberében a »Honvéd« című napilap, *Komáromban* 1849 januárjában a »Komáromi Értesítő«, továbbá *Csíkyszeredán* 1849 májusában a »Hadi Lap«. Ez utóbbi júniusban már *mellékletet* is adott, mégpedig egy igen jellegzetes sajtóterméket, amelynek jelentőségére az akkori hadi viszonyok is éles fényt vetnek. A *melléklet* címe »Csíki Gyutacs«, *jellege pedig »tüzéri szaklap« volt*. Ha *Gábor Áronra*, a híres székely ágyúöntőre és annak hősi munkájára gondolunk, elképzelhetjük, *milyen jelentős lehetett akkor egy tüzérségi szaklap*. S ezt a megtalált lappéldányok is élénken bizonyítják, amennyiben *mindkettőben a löporgyártás akkori lehetőségeiről kapunk érdekes leírást*.

A világsi fegyverletételt követő üldöztetések idején a Habsburg-önkényuralom mindent megtett, hogy a magyarságot testileg-lelkileg béklyóba verje. *Élég volt, ha csak egy példányt megtaláltak a katonai lapokból valakinél, azonnal hadi törvényszék elé állították, s hónapokra fogságba vetették*.

Ez a magyarázata, hogy a későbbi kor sajtótörténészei a 48-as szabadságharc katonai lapjai közül *oly keveset találtak meg épségben* — ha ugyan találtak. A »Csíki Gyutacs«-ból *napjainkig egyetlen példányt sem ismertünk*. Adatait ugyan Szalády Antal hírlapstatistikája megőrizte számunkra, de hogy ő honnan vette adatait, azt még a későbbi kutatásnak kell megállapítania.

A magyar katonai sajtó történelmi tárháza, amelyet 236 esztendővel ezelőtt *II. Rákóczi Ferenc* kezdett építeni, *ismét gazdagodott egy értékkel, egy páratlan ritkasággal*. Ezzel közelebb kerültünk a múlt dicső hagyományaihoz, amelyekből sok erőt meríthetünk harcainkhoz.”

Az ugyanezen évben megjelent hírlapbibliográfia előszavában is leírta röviden a megtalálás tényét, s két oldalról fényképet is közölt, amint a Magyar Katonaujságban is megtalálhatjuk az első oldal képét. A bibliográfiában melléklapnak írta le a Csíki Gyutacs példányait, de hozzátette, hogy feldolgozása folyik. Ez 1948-ig nem történt meg, mert Fitz József A magyar nyomdászat 1848—1849 c. munkájában még ezeket írja: „Bem közlőnye a Hadilap is, melyet 200 éves betűkkel a csíksom-

¹⁸ L. a 13. sz. jegyzetét, *Kristóf*: i. m. 261. o., lábjegyzet.

¹⁹ Megtalálták a Hadilevéltárban a Csíki Gyutacs című szaklap első és második számát (*Lukács József*) Bp., 1942. *Magyar Katonaujság*, 5. évf. 8. sz., febr. 21. 7. o.

lyói ferenerendi barátok nyomtattak, tüzérségi melléklapjával, a Csiki Gyutaccsal együtt. Mindkettőt Bíró Sándor szerkesztette²⁰ Lukács József azonban nem tartotta a kisnyomtatvány alapos elolvasása után megfelelőnek a meghatározást, mert az *Élet* és *Tudomány* hasábjain módosított valamelyest korábbi álláspontján. Ezek szerint a kiadvány „1849 vegyészeinek, lópor- és gyutacskészítőinek harca a nemzeti közöny, az osztrákok és szabotálók ellen... És az ország minden részében kísérlet folyt a minél jobb gyutacs és lópor készítésére. Nemcsak »hivatalosan«, de ezen kívül is. Így vetődtek fel az ismeretlenségből akkoriban a később oly híressé vált erdélyi nevek. Gábor Áron, Bodor Péter, Szacsvai és Gábriányi, s nem utoljára Simó Mózsá, aki annyira ment, hogy nemcsak lóport, gyutacsot készített, hanem kinyomtatta »Csíki Gyutacs« címmel összes vegytani ismereteit, s ezzel egyrészt megteremtette az első magyar tüzérségi aprónyomtatványt, másrészt megvetett alapjait a magyar tüzérségi szakajtónak is²¹».

Végezetül rátérünk a Kosáry Domokos által is említett Kemény G. Gábor-monográfiára, illetve annak Busa Margit által összeállított sajtóbibliográfiájára²². Szükségét azért láttuk, mert a két álláspont — a sajtótörténeté, miszerint melléklet és e sorok írójaé, miszerint újságcikk — közül a harmadikat képviseli: a Csíki Gyutacs melléklet. Ez az álláspont is csak részben tekinthető következetesen képviseltnek, a monográfia szerzője és bibliográfusa ellentmondásba kerültek. A sajtótörténet írójának, szerkesztőjének és lektorának azonban mindez elkerülte a figyelmét.

Kemény, Bemről írva, említi a Csíki Gyutacsot: „Ha időrendbe állítjuk az általa kezdeményezett erdélyi hadi sajtó egyes lapjait, a következő képet kapjuk. Az 1848. december 28-án induló kolozsvári Honvéd-et 1849. április 16. körül Brassóban kiadott Brassói Lap követi. Ezt a Pünköst első napján (máj. 27.) Csíkszeredában kiadott 1849. július 2-ig bezárólag megjelent Hadi Lap, s ennek *nem hírlap jellegű melléklete*, az 1849 júniusának első felében napvilágot látott *Csíki Gyutacs*.”²³ (kiemelés tőlem — R. R.). Ezt ismétli meg Kemény monográfiájának 28. sz. lábjegyzetében is: „...csak hat honvéd és tábori lap volt: Honvéd, Brassói Lap, Székely Hírmondó, Hadi Lap, Komáromi Értesítő és Komáromi Lapok. A Csíkszeredában 1849 júniusában *nyomda, szerkesztő, megjelenési hely és időszakiaság feltüntetése nélkül* megjelent »Csíki Gyutacs«-ot a Hadi Lap mellékletének tekintjük²⁴».

A Csíki Gyutacs önálló tüzérségi szaklapként, melléklapként való szerepeltetése valószínű vitákra adhatott okot, ezért látja jónak Kemény G. Gábor tanulmányában újra és újra leszögezni: „Csíki Gyutacsról... említettük már, hogy nem önálló lap, vagy melléklet, csupán alkalmi melléklete a Hadi Lapnak, amint ezt a Hadi Lap jún. 4-i 2. számának utalása, valamint a melléklet bevezető sorai is bizonyítják. A »Csíki Gyutacs« újbóli felfedezője (Lukács József: *Előkerült a Csíki Gyutacs két száma. Magyar Katonai Szemle*, 1942. 50—52. o.) maga is ennek a véleményének ad hangot, amikor későbbi cikkében (Csíki Gyutacs. *Élet és Tudomány*, 1949. aug. 14. 33. sz.) »tüzérségi aprónyomtatvány«-nak mondja a Hadi Lap mellékletét²⁵».

Az eddigiekkel ellentétben áll a könyv függeléke, ebben ugyanis, bár mellékletnek mondja a Csíki Gyutacsot, teljes címleírást ad mégis, Lukács bibliográfiájának az alapján.

A Hadi Laphoz különösebb hozzáfűzni valónk nincsen. Előfizetési felhívása két-

²⁰ A magyar nyomdászat 1848—1849 (Fitz József) Bp., 1948. 212. o. : 25 cm. (Hungária Könyvek) 13. Id. rész: 155. o., ill. 139. o.

²¹ Csíki Gyutacs (Lukács József) Bp., 1949. (*Élet és Tudomány*, 4. évf. 33. sz., aug. 14. 182—184. o.) Valószínű ez a bizonyos *Élet és Tudomány*-cikk, amelyet a sajtótörténet is idéz. L. az 5. sz. jegyzetet.

²² Társadalom és nemzetiség a szabadságharc hadi lapjaiban. (Írta Kemény G. Gábor.) — A sajtóbibliográfiát összeállította Busa Margit. — Bp., Hadtörténelmi Intézet, 1957. — 171. o. : 2 térk. mell. : 20 cm. — Sajtóbiibl. 113—146. o.

²³ A 2. sz. térképmellékleten az erdélyi hadjárat útvonalai és az erdélyi hadilapok megjelenési helyei szerepelnek. Kiigazításul ehhez: Csíksomlyó nem tekinthető megjelenési helynek, csak nyomdászékhely.

²⁴ Uo. 11—12. o.

²⁵ Uo. 17. o.

²⁶ Uo. 78. o. A felfedezésről l. a 19. sz. jegyzetet.

séget kizáróan közli, hogy a kiadás „székely tábori fő parancsnok, csíki ezredes Gál Sándor utasítására, szerkeszti Bíró Sándor százados, nyomatik a Csík Somlyói Zárda betűivel”.²⁶ Gál Sándort, aki már 1848-ban lefordította a német nyelvű katonai szabványokat magyarra (neve olyannyira összeforrott ezekkel, hogy közönségesen szerzőként tartják számon), Bem tábornok 1849 januárjában nevezte ki a 14. (I. székely)határőrezred parancsnokává. A lap szerkesztője Bíró Sándor, rétyi református lelkész volt, korábban is írt már Kánonfi, illetve Többen név alatt igen radikális cikkeket. De ők ketten a Hadi Lap felelősei és szerkesztői voltak, melléklap kiadása nem fűződik nevükhöz. Mert a Csíki Gyutacs nem melléklap és nem tüzéségi szaklap. Apor Károly után az első, aki kézbevétele alapján írta le, Lukács József, nem egészen figyelmesen olvasta a lapokat, következtetése egyértelműen helytelen — még későbbi, „tüzéségi aprónyomatvány”-helyesbítését is figyelembe véve. Már Lukács is, és utána ha volt még, aki kézbe vette, elmulasztotta a Csíki Gyutacs első mondatát ellenőrizni: „Minthogy e lap neve Hadi Lap ...”!

A Hadtörténelmi Levéltárban (a Hadilevéltár jogutódja) őrzött példányokból egyértelműen megállapítható, hogy a Csíki Gyutacs (Zünder) egyszerűen Simo Mózsa cikke a gyutacsról, a készítés technológiájáról és saját, a gyutacskészítés- és forgalmazás körüli kálváriájáról.²⁷

Ismét a cikk kezdete: „Minthogy e lap neve Hadi Lap, célszerűnek láttam azon tárgyakról értekezni, meljék nélkül had semmi esetre sem folyhat”. A cikk első része négy oldalas, utolsó mondatai: „...a nagy természetben 56 elem létezik, s ezen elemek közül emlékeztem kettőre, melyek közül egyik hamannyal (kálium) vegyülve valami fehér sót ad, s ha ezen só egy más elemmel vegyül bizonyos arányban csekély illesztésre is szörnyű durranással vet lángot, ezen két elem a halvány (Chlor) és dárdany (antimonium), a só pedig mely a halványból és hamanyból alakul a jegecedés törvényje szerint: halvsavas haméleg (Chloras Kalii). Ezen két testből találtam jónak és minden vegyítékek között leg oltsóbbnak vegyíthetni a gyutacs port: de mint hogy e kettőből vegyített por könnyen von vizet a földközi légből, s így a por meg nedvesedvén be nem sül: jónak láttam egy más oly testtel is vegyíteni, mely saját természeténél fogva a vizet be nem bocsátja: ezen test a hígkéneg (Léegend Cinabaris factitia) Fojtatása következik, Simo Mózsa” — és szintén négy oldalas az így kezdődő folytatás: „2 Csíki gyutacs (folytatás) s hogy ezen három testből vegyíték annál tartósabb lánggal hasson bé a lehető nyirkas lőporra ...” A cikk befejezése hasonló, második részének utolsó, csonka mondata: „Az a szent irigység, mely az embernek minden egyéb jeles tulajdonságait be szokta motskolni, az a tisztelt parantsnokságnál sem hiányzik. És az az önzéssel párosult egyedárusság, mely a ma-” — és itt vége, egy sorral lejjebb kurzívval szedve a biztatás: „Fojtatása következik” — ez sajnos még ma sincs meg a Hadtörténelmi Levéltár állományában.

Simo Mózsa Csíki Gyutacs című cikke megjelenésének sürgősségét — és a gyorsaság miatt részletekben történt megjelenését — az 1849 januárjában Nagyváradra telepített Országos Fegyvergyár működésének hiányosságai indokolták. A termelés a kitelepítést követően akadozva indult, az innen kikerült lőpor nem bizonyult jónak, s még egy hamisított szállítmány is súlyosbította a helyzetet. Bár a vizsgálat kiderítette, hogy nem Váradról került a hamisított lőpor a harcoló csapatokhoz, a lőpor és gyutacs körüli vihar hullámai nem ültek el.

²⁶ A Hadi Lap előfizetési felhívása. L. a 8. sz. jegyzetet.

²⁷ Csíki gyutacs 1. és 2. folytatás. Hadtörténelmi Levéltár 55. doboz 2. pallium, Hírlapok. — A Csíki gyutacs alapján a cikkről neve Simo, ékezet nélkül.

A Csíki gyutacs c. cikkről megjelent: Történelmi katonai lapok. (Rákóczy Rozália) *Honvédségi Szemle*, 1983. 12. sz. 68—69. o. — A történelem nyomtatott betűje: Válogatott hírlapjaink = Programfüzet 1983—84. Hadtörténelmi Múzeum, Bp., 1983. 9—11. o. Sajtóviszonyok és katonai sajtó a polgári demokratikus forradalom és a Magyar Tanácsköztársaság idején: Bölcsészdoktori értekezés (Bosznayné Rákóczy Rozália) Bp., 1981. 110—112. o. + Függelék II. A Csíki gyutacs eddig ismert 8 oldala. A disszertáció az ELTE Bölcsészettudományi Kar Könyvtártudományi tanszékén.

Gyakran fenyegette a honvédséget a lőszerhiány, s kellő mennyiségű lőport sem tudtak gyártani, mert nem volt elegendő salétrom. Elrendelték tehát a salétrom-és kénygyártás fokozását, valamint újabb lőpormalmok felállítását is.

Ekkor jelent meg Simo Mózsa cikke saját készítésű gyutacsáról és lőporáról, amelyet a nagyváradi tüzérparancsnokság jónak, de használhatatlannak minősített, mert rontja a fegyver csövét és a „puska ércére emésztőleg hat”. „A nagy váradi tüzér főparancsnokság bírálatát helyesnek ítélem” — írja tovább cikkét Simo — „de a körülményekhez képest hasznosnak nem vélhetem, a tisztelt tüzeri parancsnokság is elismeri, hogy a leg nagyobb szükségben használható az én gyutacsom, s magam is csak annak örvendek, hogy uto szükségben mégis használható”. Cikke utolsó harmadában keserűen jegyzi meg a félreállított feltaláló: „Tudom én mi a baj és a Parancsnokság úr. Az a szent irigység, mely az emberek minden egyéb jeles tulajdonságait beszokta motskolni, ez s tisztelt parancsnokságnál sem hiányzik ...”.

A Csíki Gyutacs *cikk* — és nem önálló tüzérési szaklap — voltát támasztja alá maga a Hadi Lap is. Az 1849. június 4-én megjelent 2. számának utolsó lapján hírül adja: „Lőpor és gyutacs készítéséről jövő számunkban”. A következő szám június 11-én jelent meg, majd a 4. június 18-án, valószínű a csíki gyutacsról szóló értekezéssel, de az íveket nem fűzték össze, így kezdhette meg önálló életét Simo Mózsa cikke. Ha Simo Mózsa gyutacsa nem is bizonyult jónak és időtállóknak, mégis köszönet érte, hogy ezt az érdekes kis tanulmányt az utókorra hagyta, a bibliográfus szakma nagy örömeire ilyen precíz bevezetéssel: „Minthogy e lap neve Hadi Lap ...”

Simo Mózsa cikke függetlenül, kalandos utat járt be mai őrzési helyéig, feltételezésünk szerint a következőt: a szabadságharc bukása után összegyűjtött iratokat, nyomtatványokat és minden felforgató irományt szekerekkel Bécsbe szállítottak, s ott egy időn túl időrendbe tették és elhelyezték a megfelelő „állományilletékes” levéltárba. A csíksomlyói nyomtatványokkal sokat kezdeni nem tudtak, így amikor lehetett, a Kriegsarchiv meg is szabadult ezektől. Erre az első világháborút követően nyílt alkalom, amikor a magyar és magyar vonatkozású anyagot Ausztria átadta — részben, vagy egészben — a magyar levéltárnak. Így került a Hadilevéltárba több más 1849-es nyomtatvánnyal együtt a Csíki Gyutacs.²⁸ Lukács felfedezése után a Hadimúzeum 1942-ben kérte a Csíki Gyutacs című cikket a Levéltártól, de nem sikerült — még kiállításra sem — megkapnia, kizárólag fotókópiát adott a Levéltár.²⁹ Ezt a fotót 0113/Nyt. szám alatt a Nyomtatványtárban helyezték el, a törzslapra azonban nem írták rá, hogy csak másolat. A felszabadulás után visszaköltözéskor a fotómásolatot — elsődlegesen másolat voltát tekintve — elhelyezték a Fotóarchívumban, ezt a tényt azonban nem vezették rá a nyomtatványtörzslapra, így a kisnyomtatványtár rendbetétele során háborús kárrá nyilvánították³⁰ A Fotóarchívumban azonban, ahol a másolatokat 50.412—50.421 számon nyilvántartásba vették, utaltak a korábbi (nyomtatvány) törzslapszámra. Minderre 1978-ban derült fény, amikor a szerző „Katonai sajtó” jelisével pályázati munkát készített, amelyben rövid áttekintés található a katonai sajtó előzményeiről is.³¹

Végezetül ide kívánczik még egy észrevétel — A magyar sajtó története 2. kötetének nyomdába kerülésekor még nem kézbevehető — sajtóbibliográfiáról. Részletekben már közlésre került Busa Margit munkája, erre korábban hivatkoztunk is.³²

²⁸ Übereinkommen zwischen der königlichen ungarischen Regierung und der österreichischen Bundesregierung betreffend des ehemals K. u. K. Heeresmuseum. Baden bei Wien, 23. Mai 1926.

²⁹ Hadimúzeum 383 sgt/1942. és 444 sgt/1942. ügyiratok.

³⁰ Hadtörténeti Múzeum, 282/1961. ügyirat.

³¹ Adalékok a Magyar Tanácsköztársaság katonai sajtójához. (Rákóczy Rozália.) Bp., 1979. 117. o. és 118. jegyzet.

— Kézirat.

³² L. a 22. sz. jegyzetet.

Most azonban az Országos Széchényi Könyvtár kiadásában már használhatjuk a teljes művet.³³

Sajnálattal kell idéznünk a nem kellő körültekintéssel átnézett, de idézett források alapján továbbélő téves címleírást:

Csíki Gyutacs. Alcíme: Zünder.

Csik Szereda. 1849. jún. 4—1849. jún. 14.

Megj. hetenként, 1849. jún. 14.: hetenként kétszer.

Szerk, Biró Sándor és Simó Mózsa. Kiadó Biró Sándor.

Ny. „Csik Somlyói Zárda betűivel” 8 r.

Lelőhely Budapest HtL 1—2. sz. — ts.

Cluj-Napoca EK Apor—Gyűjt. ts.³⁴ (A Cs. Gy. p. sz. t. sz.)

A téves címleíráshoz újabb hozzáfűzni valónk nincsen. A leelőhelyhez is csak annyit: a bibliográfia feloldása szerint a HtL a Hadtudományi Intézet, Hadtudományi Könyvtár Levéltára, Bp., Kapisztrán tér 2. A cím helyes, de ilyen nevű intézet nincs, a Hadtudományi Könyvtárnak pedig nincs levéltára. Létezik a fenti címen az egykori Hadilevéltár — ahol megtalálták Simó Mózsa cikkét — jogutóda, a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum keretén belül működő Hadtörténelmi Levéltár, ahol a kérdéses újságcikk már a korábbi források szerint is hiányos volt és sajnos, azóta sem teljes, márpedig a sajtóbibliográfia feloldási kulcsa szerint a „ts” jelentése teljes.

A másik — a kolozsvári — leelőhely esetében csak a reményünk marad, bár lenne az Apor Gyűjtemény a kolozsvári egyetemen, s benne a Simó Mózsa cikk úgy, ahogyan Apor Károly Szinnyei József kérésére leírta, három, vagy akárhány, de kettőnél több folytatásban. Félt azonban, hogy Busa Margit, amint a budai példányt, nem látta a kolozsvárit sem.

³³ Magyar sajtóbibliográfia: 1705—1849.: A Magyarországon magyar és idegen nyelven megjelent, valamint a külföldi hungarika hírlapok és folyóiratok bibliográfiája. (Az adatokat gyűjtötte, a bibliográfiát összeállította és a szöveget gondozta V. Busa Margit.) — Bp., OSzK, 1986. 2 db. — Kézirat.

³⁴ Uo. Csíki gyutacs, 1. k. 42. o., 65. tétel: Hadi Lap, 1. k. 85. o. 139. tétel. „Társlap: Csíki Gyutacs”.

IVÁN DEZSŐ

**A MAGYAR NÉPHADSEREG LÉGIEREJE
1956 OKTÓBERÉBEN—NOVEMBERÉBEN**

Egy cikk kritikája

Sok víz lefolyt már a Dunán a magyar nemzeti tragédia, 1956 óta. Rengeteg könyv memoár, értékelés jelent meg az elmúlt 32 év alatt mind a hazai, mind pedig a nyugati szak- és szépirodalomban. Az értékelések alaphangját e cikkekben, tanulmányokban az író politikai állásfoglalása határozza meg és ez teljesen érthető.

Azonban nem mindegy, hogy a történekről adott tájékoztatás mennyiben felel meg a valós történéseknek, vagy — tudatosan — tudatlanul — mennyiben „átpolitizálva” tájékoztatták az eseményekről a gyanútlan hazai, vagy külföldi olvasót.

Ma már nyugaton is elismerik a józanul gondolkodó publicisták, hadtörténészek, hogy az 1956-os magyarországi eseményekről nyugaton megjelent cikkek, értékelések egy része propagandisztikus céllal, erősen ferdítetten tájékoztatta a nyugati országok társadalmát, nem minden esetben ragaszkodtak az objektív, valóságos helyzet ismertetéséhez.¹

A nyugaton megjelent értékelések, tanulmányok értelemszerűen az 1956-ot követő néhány évben érték el számszerűleg a legnagyobb mennyiségi értéket, majd a kérdés fokozatosan lekerült a napirendről. Ugyanakkor Magyarországon az első évek politikai jellegű sajtóanyagai után a 70-es években indult meg erőteljesebben a szépirodalomban, de főleg a történész szakirodalomban az események higgadt feldolgozása. Nem szándékozunk felsorolni ezeket a műveket, csak annyiban foglalkozunk velük, amennyiben a Magyar Néphadsereg légierejének tevékenységéről adtak jó, vagy kevésbé jó képet.

A nyugati sajtó, irodalom is gyakran értékelte ezt a tevékenységet a maga szempontjából. Egyik kedvelt témájuk volt a Magyar Néphadsereg légierejének tevékenységét elferdítve bemutatni.

A probléma csak az, hogy e tudatos elferdítéseket hadtörténészek, publicisták történelmi forrásnak tekintik, írnak róluk, és ezzel hiteles történelmi tényvé változtatják a propagandacélból beállított ferde, vagy nem valós eseményeket. Csak csodálkozik az olvasó, aki részt vett az eseményekben, amikor azt tapasztalja, hogy az immár történészi piederasztálra emelt eseményeket a magyar szépirodalom egyik jeles képviselője is átveszi és — 1956-ról szóló — egyébként érdekes, izgalmas és tartalmas tanulmányában felhasználja, hivatkozik rájuk. Nem ellenőrzi a „másik oldalról” az írottakat, pedig az illetékes katonai repülőszakemberek itt, Budapesten tar-

¹ Gyurkó László: „1956.” 1987. 66—67. o.

tózkodnak, nem úgy, mint Nyirádi Szabó Imre, aki az USA-ban, Kaliforniában, Santa Monica városában lakik.

A Magyar Néphadsereg légierőjének 1956-os tevékenységéről legrészletesebben Nyirádi Szabó Imre volt őrnagy (?) írt a „Hadak útján” című magyar emigráns folyóirat 1957 őszi két számában „A magyar légierő az októberi forradalomban” címmel, amelyet két részben közöltek. Nemrégiben került a kezünkbe ez a cikk és csodálkoztunk: mivel is traktálta a szerző a gyanútlan nyugati magyar emigráns társadalmat!

Nyirádi Szabó Imre nem lehetett dilettáns a repülő szakkérdésekben, hiszen hosszú időn keresztül a katonai és polgári repülés területén mint repülőgépezető tevékenykedett.²

Annál nagyobb a csodálkozásunk, hogy egy repülő szakember hogyan írhatott le — laikus újságíróra valló — repülő szakmai abszurdumokat. A cikk állításai és tendenciája cáfolásánál igyekeztünk olyan alapvető tárgyi tényekre szorítkozni, amelyek vitathatatlanok.

Természetesen, hogy egy nyilvánvalóan ellenséges beállítottságú folyóirat mit és miért közöl, mérhet alkalmaz nyilvánvaló ferdtételeket, arra lehet magyarázatot találni. Azonban érthetetlen, hogy a közelmúlt néhány évben kiadott hazai történelmi és politikai elemzések — megbízhatatlan, vagy tudatosan ferdtített alapadatokra, cikkekre támaszkodva — valótlan képet festenek az MN légierőjének 1956-os tevékenységéről.

Például Gyurkó László „1956” című, 1987-ben a Magvető Kiadónál megjelent könyve 242. oldalán a fent említett Nyirádi-cikk állításait olvashatjuk, ugyancsak kétértelműen fogalmazva.

Idézzük az ominózus részt: „Bizonyos, hogy így nem történt meg, de jellemző a tiszti klán 1956-os pszichózisára Nyirádi Szabó Imre egykori őrnagy beszámolója, akit David Irving amerikai történész és publicista idéz. Nyirádi Szabó szerint a légierők parancsnoka, aki a Horthy-hadsereg tisztje volt, október 29-én reggel összehívott tucatnyi volt repülőőtisztet, s javasolta nekik, hogy bombázzák a szovjetek utánpótlási vonalait. A tisztek húzódoztak, mondván, ha őket vetik be, akkor a magyarországi eseményeket ellenforradalomnak minősítik. A légierők parancsnoka ismertette tervét: ha a záhonyi hidat, a tököli repülőteret, a tiszai átkelőhelyeket gemsemisítik, s ejtőernyősök elfoglalják a komáromi hidat, a szovjetek nem közelíthetik meg Budapestet. Ezalatt Király Béla és ő Münchenbe repül; Nyugat-Németországban az amerikai légierőt készültségbe helyezték. Ha a NATO nem hajlandó beavatkozni, továbbrepülnek Spanyolországba, s Franco segítségét kérik. Ha ez sem sikerül, bombáznak, amíg van bomba, aztán zárt kötelékben az egész magyar légierő Münchenbe repül. Az értekezlet után a parancsnok a Honvédelmi Minisztériumba ment, s 17 óra 30-kor tért vissza azzal, hogy Király Béla szerint várjanak még; külföldön a bombázást fasiszta provokációnak tekintenek. A parancsnok elrendelte, hogy a légierő legyen kész a bombázásra.

1956-ban egyetlen magyar repülő egyetlen bombát sem dobott le. Tény, hogy egyetlen magyar repülőgép nem hagyta el az országot, pedig feltehetően lett volna rá lehetőség. Ez az elmeszülemény azért mégis érzékeltet valamit a légkörből.”

Nagyon kétértelmű állásfoglalás ez Gyurkó László részéről: „Bizonyos, hogy így nem történt meg, de jellemző a tiszti klán 1956-os pszichózisára”, vagy a passzus

² MN Központi Irattár, Nyirádi Szabó Imre személyi anyaga. Megjegyzendő, hogy Nyirádi Szabó Imre sohasem volt őrnagy. A Magyar Királyi Honvéd Légierőben szolgált a 30-as évek második felében Szombathelyen JU-86 K2 bombázó és egyéb más rendeltetésű gépeken, majd a haderőn kívüli repülő kiképzésben vett részt mint oktató. Főhadnaggyá 1944. szeptember 28-án léptették elő, majd nyugatra távozva amerikai fogságba esett. A háború befejezése után, 1945 végén visszatért Magyarországra, s azt OMRÉ-nál (Országos Magyar Repülő Egyesület), majd a Postás repülőknél is alapfokú repülőgépezető-oktatóként tevékenykedett. Nyirádi Szabó Imre a Magyar Néphadsereg légierőjében sohasem szolgált; bár 1950-ben kérte reaktiválását, nem vonultatták be. 1956. október 30-án jelentkezett Budapesten a Légierő Parancsnokságon, és a 3—4 nap alatt ott hallott adatokból, valamint más nyugatra távozott repülőőtisztek elbeszéléseiből állította össze tárgyi tévedésekkel megírt cikkét.

végén: „Ez az elmeszülemény azért mégis érzékeltet valamit a légkörből” — írja az író. Hogy mit érzékeltet Nyirádi Szabó cikke, arra majd a következőkben megadjuk a választ.

Hasonló „félretájékoztatás” áldozataivá váltak történéseink is. Így például Hollós Ervin—Lajtai Vera: „Drámai napok” című, a Kossuth Kiadónál 1986-ban megjelent műve 393. oldalán ugyancsak a fenti Nyirádi-cikkből találhatók — hivatkozás nélküli — adatok: „A szovjet parancsnokságnak már október 28-án repülőgépről szórt röpcédulákkal adták hírül, hogy bombázni fogják a szovjet egységeket. A következő napon megkezdték az egykori horthysta repülőtisztok toborzását, hogy az ő segítségüket is igénybe vegyék a Magyarországon tartózkodó szovjet egységek bombázására. Félték ugyanis attól, hogy a néphadsereg repülőtisztjei erre a feladatra nem kaphatók”. Az olvasó úgy érezheti, hogy ezek a közlések valamilyen vizsgálat megállapításai, pedig valójában egy ellenséges beállítottságú újságból átvett, tudatos ferdtetés.

Sajnos az írók nem vették észre, hogy torzítással, valótlanságok állításával, a tények figyelmen kívül hagyásával a legjobb ügynek is ártani lehet.

A Nyirádi-cikkben, de a hivatkozott magyar kiadványokban is állandóan visszatérő téma a „régisajtó” komplexus. 1956 októberében a légierő parancsnokság állományában 2 fő, a Killián Repülő Hajózó Tiszti Iskola állományában 4 fő olyan tiszt volt parancsnoki, vagy hajózó állományban, akinek tiszti rendfokozata volt a Magyar Királyi Honvéd Légierőben. *A harci alakulatok állományában már egyetlen „régisajtó” sem volt!*

1955. december 1-jei adat szerint a légierőben 613 fő hajózó tiszt szolgált. Ehhez a számhoz 1956 októberéig még hozzászámítandó a Killián iskolán MIG—15 átképzést végző 96 fő. Így 1956 októberében a légierőben mintegy 719 fővel — lemorzsolódásokkal kerekén 700 fővel — számolhatunk.³

Ne is vegyük figyelembe, hogy hogyan tud nem egészen 0.1% abszolút negatívan befolyásolni 99,9%-ot, hanem induljunk ki az alábbiakból: Tegyük fel, hogy ha egy ember 18—22 éves kora között a Magyar Királyi Repülő Akadémián erősen technikacentrikus kiképzésben részesül, akkor politikailag elmaradottabb lesz, mint más kortársa. Furcsa következtetés ez, mert aki technikai tudományok alapján áll, az általában egészségesen reagál minden megalapozatlan propagandára. De mégis, fogadjuk el. Hogyan lehet azonban elfogadni és a magyar irodalomban több helyen idézni olyan állítások sorozatát, hogy egy Repülőakadémiát végzett régi tiszt — akinek szakképzettségét mindenki elismerte és a rendszer légierőparancsnokot csinált belőle — pusztán ingatag politikai szemlélete miatt a saját jól megtanult szakmájában a *technikai lehetetlenségek tömegét tervezi* és ilyenekre utasítást ad?

Az 1956-os eseményekkel foglalkozó hazai és külföldi irodalomban — beleértve a Nyirádi-cikket is — *utalásokat találhatunk a légierőnél szolgált magasabb és alacsonyabb beosztású tisztok politikai nézetkülönbségére is*. Ha azonban a rideg tényeket nézzük, egyértelművé válik, hogy 1956-ban a légierőnél a parancsnoki és hajózó állomány homogén volt. A légierő parancsnokának helyettesei, a repüléstechnikai szemlélők, a hadosztály- és ezredparancsnokok legfeljebb 2—4 évvel voltak idősebbek a századparancsnoki és beosztott hajózó állománynál. Egészséges tekintélyüket az biztosította, hogy a kiképzés akkori rendszere és több repült órájuk miatt maguk végezték a századparancsnokok és a beosztott repülőgépvezető állomány repüléstechnikai és harci alkalmazási kiképzését. Éppen ezért igen jó és egységes légkör uralkodott. Ebben a légkörben a politikai szemléletkülönbség feltételezése a különböző parancsnoki szinteken — mint ahogyan a fenti cikkek állítják — erős túlzásnak

³ Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban: HL) 501/00613. A Magyar Néphadsereg Repülőcsapatainak története I: k., 218., 219. o.

vehető. Ami egyes helyeken magatartási problémákat okozott, az a társadalmunk akkori problémáira vezethető vissza.⁴

A fenti kérdésekkel azért foglalkoztunk, mert meggyőződésünk: egy komplexebb problémát nem lehet addig megoldani, amíg nem történik meg a problémát előidéző részjelenségek tárgyilagos elemzése.

I.

Az Országos Légvédelmi és Légierő Parancsnokság (OLLEP) és azon belül a Légierő Parancsnokság és alárendelt repülő alakulatai 1956. október 23. és november 4. közötti tevékenységét, a parancsnoki állomány ezzel kapcsolatos személyes felelősségét az arra illetékes szervek kivizsgálták. Nem áll módunkban jelen cikkben a ténylegesen történeteket részletesen közölni, azonban a Nyirádi-cikk kritikája során a szükséges mértékben mindenütt hivatkozunk az okmányok által bizonyított és általunk ismert tényanyagokra. Az alábbiakban tehát lássunk hozzá a „Hadak Útján” című emigráns újság 1957 őszi két számában megjelent „A magyar légierő az októberi forradalomban” című cikkben állítottak megcáfolásához.

A cikk bevezető részében a szerző a légierő korábbi években kezdődött korszerűsítését, illetve az 1956 októberében érvényes szervezetét és felszereltségét vázolja pontatlanul, illetve torzításokkal. Mivel a cikkbeli további fejezetekben is téves, vagy hibás szervezeti, felszereltségi és diszlokációs adatokat közöl, célszerűnek látjuk összefoglalni azokat az egyértelmű információkat, amelyek — a továbbiakban részletezett elemzésektől függetlenül — alapjaiban cáfolják a cikk állításait, következtetéseit.

A cikk különböző fejezeteiben a szerző felsorolja az 1956-os események alatt — állítása szerint — a légierőben használt repülő technikát, mint „harci bevetésekre tervezett” repülőgéptípusokat. Ezekkel kapcsolatban mit bizonyítanak a vitathatatlan tények?

Jak—9P típusú vadászipülőgép: 1956. október 23-án a Légierő csapatainál egyetlen darab repülhető állapotban lévő Jak—9P repülőgép nem volt, ugyanis 1954-ben selejttítésre kerültek. A Jak—9 típus az MN Légierőben sohasem használták vadász-bombázó feladatokra, a gépek bombaélesítő és leoldó berendezéssel, célzókészülékkel nem voltak felszerelve.

IL—10 típusú csatarepülőgép: 1956. október 23-án a repülő csapatoknál és az iskolán már nem volt egyetlen repülhető IL—10 csatarepülőgép sem. A csatarepülő magasabbegység MIG—15-re történő tervezett átfegyverzése érdekében már 1955 ősztől megkezdődött a hajózó és műszaki állomány egy részének átképzése. 1956 szeptemberére a hadosztály mindhárom ezredének hajózó és műszaki állománya átképzés alatt állt MIG—15-re a Killián, illetve a Vasvári iskolákon. Az IL—10 repülőgépeket Tapolcáról és Börgöndről is Székesfehérvár repülőtérré repülték át, ahol 1956 szeptemberében a kijelölt műszaki állomány a kiselejtített gépeket szétszedte és „kitermelte”. Az átszerzés alatt álló csatarepülő hadosztály repülőtereit (Székesfehérvár, Börgönd, Tapolca) kiszolgáló önálló repülő műszaki zászlóalj (ÖREMŰZ-ök) raktáraiból a bombaellátmányt 1956 nyara folyamán szeptemberig a központi lőszerraktárba szállították el.⁵

IL—28 típusú sugárhajtású bombázó repülőgép: ezt a típust nem említi a cikk. Ebből a típusból 1955 februárjában egy kétkormányos és két „harci” változat érke-

⁴ HL 483/0182 MN L.é. Re. Pság 1. sz. melléklet 10—11. o. és 2. sz. melléklet, 11—12. o. Zalka András és Nádor Ferenc ny. ezredek, volt légierő parancsnokok visszaemlékezései.

⁵ Uo. 501/00613. A Magyar Néphadsereg Repülőcsapatának története. I. k. 216. és 223. o.

zett a légierőhöz. A két harci gépet célzsákfontatásra alakították át, bombafelfüggesztésre nem voltak alkalmasak, bombát hozzájuk nem is szereztünk be.

IL—II. típusú repülőgép. A cikk így írja, tévesen, valójában a szerző a LI—2 típusról akart beszélni. Ez a repülőgéptípus a C—47 amerikai katonai szállítórepülőgép licence alapján készült szovjet szállító repülőgép volt. Semmiféle fegyverzettel nem rendelkezett és technikailag alkalmatlan volt bombák felfüggesztésére illetve ledobására. A cikk minden állításával szemben ennek a gépnek bombavetésre történő átalakítása még a gyártó cégnél sem lett volna megoldható, több éves munkával sem.

Jak—18 típusú iskola-repülőgép. Ez a típus egy kis teljesítményű, alapfokú iskola-gép volt. A cikk állításával szemben harci alkalmazásra teljesen alkalmatlan volt, sem fegyverzettel, sem bombafelfüggesztő berendezéssel nem rendelkezett. A gép motorjának teljesítménye az oktató és növendék súlyán kívül további túlsúlyt nem bírt el.

Jak—11 típusú vadász-gyakorló gép. A cikk erről a típusról sem tesz említést, azonban mi ezzel kapcsolatban az alábbiakat rögzítjük: a vadászrepülő ezredek állományában és a Killián iskola egyik ezredének állományában volt rendszeresítve ez a típus. 1956 októberében a vadászrepülő ezredeknel 1—2 db, a Killián iskola állományában pedig 35 db volt. Ezeket a gépeket a vadászrepülő ezredeknel műszerrepülés oktatására, a Killián iskolán pedig gyakorló vadászgépnek és műszerrepülés-oktató gépnek használták. Ezért a gépen rendszeresített egyetlen 12,7 mm-es UBSZ géppuskát központi rendelkezésre kiserelték 1955 folyamán és helyette ARK—5 típusú rádiókompaszt építettek be. A gépen bombák felfüggesztésére, kioldására, célzására semmiféle berendezés nem volt.

MIG—15, MIG—15BISZ, MIG—17F, MIG—17PF vadászrepülőgépek. Ezek a vadászrepülőgép-típusok 3 db (a MIG—17PF 2 db) gépágyúval felszerelt vadászrepülőgépek voltak. Elvileg megvolt annak a lehetősége, hogy a pótüzemanyagtartályok helyére 2 db megfelelő szerkezetű 100, vagy 250 kg-os bombát függeszsenek, de a Magyarországon rendszeresített MIG repülőgépek nem voltak felszerelve a bombák kioldáskori élesítéséhez szükséges elektromechanikai berendezésekkel és bombacélzó készülékekkel sem. Ilyen készülékek létezéséről a Légierő Parancsnokságon tudtak, de Magyarországon ilyen készülék sohasem volt. Ezért a magyar vadászrepülőök oktatásából a bombavetés teljesen hiányzott és Magyarországon MIG típusú géppel 1956. október 23-ig még gyakorló (cement) bombával sem szállt fel senki. Ezért a MIG—15, MIG—17 gépekkel felszerelt alakulatok ÖREMŰZ-einél (Kecskemét, Kiskunlacháza, Kalocsa, Taszár, Sármellék, Kunmadaras) bombajavadalmazás sohasem volt, ezekhez a gépekhez bombákat nem szereztünk be. A MIG gépek kétüléses iskola változata volt az UTI—MIG—15 egy db 12,7 mm-es géppuskával.

A légierőben még további repülőgéptípusokat is alkalmaztak (Aero—45, PO-2, Jak—12, stb.) ezek azonban fegyvertelen, alapfokú repülőgépek voltak.

A cikkben szereplő számos diszlokációs tévedéssel kapcsolatban leszögezhetjük, hogy Székesfehérvár, Börgönd, Tapolca, Miskolc repülőterek, talajuk és méreteik miatt, sugárhajtású MIG gépek fogadására alkalmatlanok voltak. Ezeket a repülőtereken — Miskolcot leszámítva — iskolagépeken kívül csak IL—10 típusú csatarepülőgépeket üzemeltettek selejtezésük időpontjáig, 1956 szeptemberéig. Az is figyelemre méltó, hogy ezeken a repülőtereken — Székesfehérvár kivételével — Jak—9P típusú vadászrepülőgép sem szállt le még a típus selejtítése előtt sem.

Megjegyzendő és fontos tény, hogy a légierő központi lőszerraktárát és központi üzemanyagtelepeit 1956. október 24-től szovjet páncélos alakulatok őrizték.

Összefoglalva megállapíthatjuk:

— okmányokkal bizonyított, hogy a Magyar Néphadsereg légieroje 1956 októberében nem rendelkezett éles bomba ledobására alkalmas repülőgéppel és ezért a harci alakulatok ellátó egységei raktáraiban nem is volt bombajavadalmazás;

— a Nyirádi-cikkben (valamint ennek citálása eredményeként Gyurkó László: „1956” című könyve 242. oldalán és Hollósi Ervin — Lajtai Vera: „Drámai napok” című könyve 393. oldalán) tárgyalt *bombavetéssel, vadászbombázással kapcsolatos mindennemű elképzelés és közlés technikai abszurdum.*

1. *Megjegyzéseink „A Légierők Parancsnoksága a szabadságharcosok oldalán” című fejezethez*

A Nyirádi-cikk ezen fejezetének alap gondolata az, hogy a magyar Légierő Parancsnokság már az események első napjaiban — mint írja, „valószínűleg október 27-én” — röpcédulákon keresztül, majd a szovjet hadsereg magyarországi főparancsnokságához intézett ultimátumában kijelentette, hogy amennyiben a szovjet páncélosok október 29-ig nem hagyják el az országot, a magyar légierő kötelékei bombázní fogják összes alakulataikat.

A továbbiakban a fejezetben azt állítja a szerző, hogy a tervezett harci alkalmazáshoz régi hadseregbeli volt repülőtisztakat hívtak be a Légierő Parancsnokságra, továbbá hogy proklamációval és ultimátummal uszítani akarták az ország lakosságát valamint a földi fegyvernemeket a „forradalom” támogatására.

Fentebb már kifejtettük, hogy a légierő nem rendelkezett 1956 októberében bombázásra alkalmas repülőgéppel. A fejezet további állításaival szemben a következő tényeket ütköztetjük:

A Légierő Parancsnokság már 1956. október 24-én kérte a repülőterei körkörös védelméhez összefegyvernemi alakulatok biztosítását. Mivel az ezzel kapcsolatos magyar intézkedések késtek és a repülőterek közelében aggasztó jelenségek mutatkoztak, a légierő parancsnoka a tököli szovjet harcállásponttól kérte: küldjenek szovjet harcokcsialakulatokat a magyar légierő repülőterei védelmének biztosítására. A szükséges intézkedések már október 25-én megkezdődtek és 27-én fejeződtek be. Ezen belül megfelelő erőket biztosítottak a légierő központi lőszerraktárai, illetve a nagyobb üzemanyagtárolók védelmére is.

Ezzel az intézkedéssel egyidejűleg a Légierő Parancsnokság és a tököli szovjet repülő harcálláspont megerősítette az addig is érvényes eljárást, azaz hogy minden magyar gép felszállását és feladatát előre közölni kell a szovjet repülő harcállásponttal. A tököli harcállásponttól adtak további tájékoztatást a tervezett felszállásokról a Magyarországon állomásozó szovjet vadászrepülő alakulatokhoz és a magyar repülőtereket védő szovjet páncélosokhoz is. Az ilyen repülésbejelentések során kapta meg a Légierő Parancsnokság a szovjet repülő harcállásponttól az aznapra érvényes repülőgép azonosító jelzéseket. (A gépekbe szerelt ismertető jeladó napi kódja, a kiegészítő jelző rakéták és egyéb látjelek).

E külön megállapodás mellett *változatlanul érvényben voltak* a vadász légvédelemre és az „Utasítás a Magyar Népköztársaság területe feletti repülések végrehajtására és ellenőrzésére” című szabályzatban foglalt előírások. Ezek lényege abban foglalható össze, hogy mind a magyar, mind a szovjet vadászrepülő harcálláspontokon radarértékelés állt rendelkezésre a magyar légtérben mozgó minden repülőgépről. Így azonnal látható volt a saját gép jelzése, illetve elkülöníthető volt az engedély nélkül repülő gépek jele.

A fenti szabályzatban pontosan rögzítették a nemzetközi légifolyosókat és meghatározták mind a szovjet, mind pedig a magyar repülő alakulatok védelmi légtereit.

A fenti együttműködési formák logikailag és technikailag is kizárják annak a lehetőségét, hogy a magyar Légierő Parancsnokságon a helyzetet ismerő parancsnoki állomány a légierő bevetését tervezte volna a szovjet csapatok ellen. Alapvetően téves a cikk idézett fejezetében a technikai lehetőségeken túl az erőviszonyok mérlegelése is.

A volt tisztek jelentkezése a Légierő Parancsnokságon — ugyanúgy, mint tudomásunk szerint a Honvédelmi Minisztériumban is — nem felhívásra, hanem spontán történt. A jelentkezők — akiknek a nevét rögzítették és így a későbbi vizsgálatok folyamán kihallgathatók voltak — elsősorban rehabilitálásukat sürgették, vagy állományba vételüket kérték. A jelentkező régi tiszteket udvariasan, de határozottan elküldték, megígérve nekik, hogy ügyüket a rend helyreállása után kivizsgálják.

Tárgyalás velük a légierő harci alkalmazásával kapcsolatban semmilyen formában nem történt.

A Nyirádi-cikk tárgyalt fejezetében és az említett hazai kiadványokban található olyan utalás, amely szerint a régi hadseregbeli repülőtiszteket behívták azért, hogy részt vegyenek a légierő harci bevetéseiben a szovjet csapatok ellen. Ez nevetséges és abszurd állítás. Laikusnak sem nehéz megérteni, hogy olyan repülőtsiszt, aki a második világháborúban repült utoljára dugattyús motoros harci gépen, vagy a néphadseregben 1951-ig, 5—10 éves kihagyás után aligha ülhet be sugárhajtású vadászrepülőgépre, főleg harci alkalmazás végrehajtására, megfelelő előképzés, átképzés nélkül! Ugyanakkor figyelembe kell venni, hogy bármilyen gyakorlott, de csak dugattyús motorral felszerelt repülőgépen kiképzett repülőgépvezető átképzése sugárhajtású repülőgépre több hetet vesz igénybe!

A fejezet állításával szemben október 29-én déltől a késő esti órákig nem a jelentkező régi tisztekkel volt értekezlet, hanem a Légierő Parancsnokság vezető állománya a Budapestről kivonuló egyik szovjet magasabbegység parancsnoki állományával pontosította — a tököli szovjet repülő harcálláspont telefonon történő bevonásával — a további együttműködési formákat. E megbeszéléseken Vas Zoltán fia, Vas Márton is részt vett.

A Nyirádi cikk vizsgált fejezetének állításaival szemben részletes vizsgálati anyag bizonyítja, hogy október 30-án délutánig a Légierő Parancsnokság minden intézkedése az ellenforradalmi tevékenységek ellen irányult. Ezen intézkedések jellege — földi karhatalmi tevékenység, repülőgépek emelése — a rend helyreállítására való törekvést bizonyította. Ez a magatartás még október 30-án — a Köztársaság téri párház ostroma alatt is — töretlen volt. A párház ostromáról a légierő parancsnoka úgy értesült, hogy Hazai Jenő vezérőrnagy, politikai főcsoportfőnök telefonon felhívta és a segítségét kérte. Ekkor a légierő parancsnoka egyik helyettesét küldte Jak—18 fegyvertelen iskolagéppel a párház fölé felderítés céljából, amelyre több lövést adtak le. A felderítés eredményét továbbították a HM-nek is, bár a HM a párház további ostromáról a légierőt nem tájékoztatta. A légi felderítő nem tudta behatárolni, hogy a téren tartózkodók közül kik a támadók és kik a báméskodók. A környező háztetőkön azonban fegyvereket észlelt. MIG—15, MIG—17 típusú repülőgépek bevetése a fedélzeti gépágyú nagy tűzereje miatt nem volt lehetséges, a környező házakat és a bentlakókat veszélyeztette volna. Ezért a légierő parancsnoka utasította a szolnoki Killián iskola parancsnokát, hogy néhány Jak—11 motoros gépbe építsék vissza a 12,7 mm-es géppuskát és azzal próbálják riasztani a háztetőkön látható fegyvereket. Ezen intézkedés végrehajtása, a felgyorsuló események miatt, már elkésett.

Kétségtelen azonban, hogy a kormány és a Honvédelmi Minisztérium tétlensége, a rend helyreállítását célzó fegyveres akciók megakadályozása, a sajtóban megjelenő közlemények, az utcán gyülekező tömeg hangulata megzavarta az Országos Légvédelmi és Légierő Parancsnokság személyi állományának egy részét is. Ehhez hoz-

zárult az, hogy a légiő parancsnokát október 30-án kora délutánra berendelték a HM-be. Az ezzel kapcsolatos telefonbeszélgetésből az volt kivehető, hogy elmarasztalják a légiő akcióit a felkelők ellen. Ugyanis 1956. október 27-én, a kecskeméti 3. hadtest körzetében, Gyurkó Lajos vezérőrnagy kérésére — Galgóczy Károly ezredes, OLLEP törzsfőnök jóváhagyásával — a fegyveres ellenforradalmárok ellen a szárazföldi csapatok mellett a légiő is tűzcsapásokat hajtott végre egy-egy MIG—15 géppár fedélzeti fegyvereivel Kecskeméten, Kiskőrösön és Tiszakécskén.

A kecskeméti cigánytelep környékén főleg sorozatlövő fegyverekkel felszerelt szökött bűnözők az általuk létrehozott tűzfészekből nyugtalanították a lakosságot. A szárazföldi csapatok kérésére egy MIG—15 BISZ géppár szállt fel és a földről kapott irányítás alapján a tűzfészek környékére tűzcsapást hajtott végre. Az ott tartózkodók megadták magukat.

A kiskőrösi laktanyából ugyancsak segélykérés érkezett, mert a tömeg a laktanyához vonult és a szélsőséges elemek fegyvert követeltek. Ide is egy MIG—15 BISZ géppár érkezett s gépágyúikból sorozatokat lőtték a tömeg mellé, amely megijedt és szétfutott.

Tiszakécskén — ahol a szárazföldi csapatoktól jött jelentés szerint a szélsőséges elemek felakarták akasztani a párttitkárt és a tanácselnököt — ugyancsak fegyveres beavatkozást hajtott végre egy MIG—15 BISZ. Érdekes módon Nyirádi Szabó Imrének ezekről a tevékenységekről nincs tudomása, cikkében ezekről hallgat. Pedig ezek az események is a Magyar Légierő 1956-os tevékenységéhez tartoznak.⁶

Október 30-án délután 16 órakor — és nem a cikkben állított október 27-én — az OLLEP személyi állományának egy része a légiő parancsnoka és törzsfőnöke távollétében Madarász Ferenc vezérőrnagy, az OLLEP parancsnoka elnökletével tiszti gyűlést tartott, amelyen — *a Honvédelmi Minisztériumból érkezett rendeletre* — megválasztották a „Forradalmi Katonai Tanácsot”. A 21 tagú tanácsba kevés kivétellel olyanokat választottak be, akik népszerűek voltak az állomány körében és politikai nézeteikben elhatárolódtak a szektás nézetektől. Távollétében választották be a tanácsba és elnökké is megválasztották Nádor Ferenc ezredeset, a légiő parancsnokát⁷. Ezen a gyűlésen az OLLEP személyi állományával elfogadtatták egy felhívást, röplapot is. Ez a röplap tartalmában azonban eltér a Nyirádi-cikkben idézettől. A röplap fegyveres tevékenységre vonatkozó része, mint követelés, így hangzott: „3., A Magyar Kormány rádióban leadott nyilatkozatát követően azonnal olvassák be a szovjet nagykövet és katonai attasé nyilatkozatát a szovjet csapatok azonnali kivonásáról.

Amennyiben ez nem történik meg, a Néphadsereg légvédelme és légiereje fegyveresen áll ki az egész magyar dolgozó nép követelése mellé”⁸.

Hát ez az a röplap, ez az a kifejezés. De hogyan lett ebből bombázás? Meg olyan kifejezés, hogy: „bombáznak, amíg van bomba”?

A röplapot 16 órakor adták ki, 19 óra körül kezdték terjeszteni a sokszorosított

⁶ Uo. 233. o.

⁷ MN Központi Irattár, Nádor Ferenc személyügyi anyaggyűjtője 7692. Nádor Ferencet 1944. augusztus 20-án avatták repülőhadnaggyá. 1945 márciusától szolgált a demokratikus hadseregben. November 4-én családijával a jugoszláv katonai attaséhelyettes lakására menekült, mivel attól félt, hogy az eseményekben való részvétele tisztázása nélkül azonnali megtorlásban lesz része. Néhány nap múlva önként elhagyta a jugoszláv területet, és az illetékes szervek rendelkezésére állt. Ténykedésének tisztázásáig beosztásából felfüggesztették. Úgytét az illetékes szervek több hónapig vizsgálták, mivel az események alatti tevékenységéről sok szóbeszéd, pletyka folyt. Az arra illetékes előjárók és szervek a kivizsgálás eredményeként katonai vonalon végső soron nem marasztalták el. 1937. június 10-ével a KPM állományába adták át nyugállományú ezredesként, mint 67%-os rokkantant — előzőleg súlyos betegségben esett át —, ahol a Légügyi Főigazgatóság repülési és híradási osztályának vezetőjeként, illetve később a MALÉV vezérigazgatójának első helyetteseként dolgozott tovább. Tevékenységével nagymértékben hozzájárult a magyar polgári közforgalmi repülés 1960-as években végbement látványos fejlődéséhez. 1965 októberétől 1974 szeptemberéig kül-szolgálaton (Prága, Szófia) MALÉV képviselő. 1974 szeptemberétől a SITA magyarországi igazgatója. [SOCIÉTÉ INTERNATIONALE DE TELECOMMUNICATIONS AERONAUTIQUES = Légiközlekedési Távközlési és Adat-átviteli Egyesülés.] (A világ légiközlekedési vállalatainak szervezete az ENSZ [ICAO] égisze alatt.) Ezt a beosztást nyugállományba menetelig, 1984 novemberig látta el. Jelentős tevékenységet fejtett ki a polgári közlekedési ágazatok társadalmi informatikai koncepciójának kialakításában.

⁸ Uo. 68/016/427/1964. HM Titk. 342. o.

példányokat. A 19 óra körül visszatérő Nádor ezredes nyilvánosan elítélte a röplapot. Közvetlen munkatársaival megpróbálta megakadályozni a röplap terjesztését, de ez már nem állt módjában.

A légierő parancsnoka ekkor felhívta a tököli harcálláspontot, elmondta a történeteket és megerősítette, hogy az addig érvényes együttműködés továbbra is fennáll. *Tehát a Légierő Parancsnokság nem ultimátumot küldött a szovjet csapatoknak, hanem magyarázatot és az együttműködés folytatását kérte, ami meg is történt.* Mindezt a szovjet hatóságok vizsgálata is tisztázta.

A röplapon kiadott nyilatkozat lekerült a vidéki csapatokhoz és ott nagy morális kárt okozott, dezorganizálta a rendet és a vezetést. A vidéki repülő alakulatok parancsnokainak józanságát bizonyítja, hogy — két kivétellel — komolytalannak és elítélendőnek tekintették a felhívást, tevékenységük során nem fordítottak figyelmet rá. Október 30-án este, illetve 31-e folyamán — felsőbb utasításra — a vidéki repülő alakulatoknál is megalakultak a Forradalmi Katonai Tanácsok.

2: Megjegyzéseink „A légierők harci egységeinek csatlakozása” című fejezethez

Ebben a fejezetben a cikkíró az alárendelt egységektől előírászerűen naponta beérkező harcértékjelentéseket úgy tünteti fel, mintha ezek a „szabadságharchoz” való csatlakozást deklarálnák. Mielőtt az idézett jelentések abszurd adatainak cáfolására rátérnénk, fel kell hívni a figyelmet a következőkre:

Az 1956 októberében rendszeresített és használatban lévő földi távközlési berendezés a Légierő Parancsnokság számára közvetlen összeköttetést csak a magasabbegységek harcálláspontjához biztosított. Ezredékhez és századokhoz csak a magasabbegységek központján keresztül volt összeköttetés.

A levegőben lévő vadászrepülőgépek irányítására magasabbegységenként külön rádiócsatornát rendszeresítettek és a vadászgépek irányítását a magasabbegység védelmi körzetében a helyi harcálláspont végezte a saját rádiócsatornán. Egy külön rádiócsatorna volt rendszeresítve az OLLEP központi vadászirányító harcálláspontja részére. Erre a csatornára a levegőben lévő vadászgépek a magasabbegység harcálláspont utasítására térhettek át.

Mindezt azért foglaltuk össze, hogy érthető legyen: a Légierő Parancsnokság nem kommunikált közvetlenül ezredekkel, vagy századokkal. A napi harcértékjelentéseket is a magasabbegység-parancsnokságok gyűjtötték össze és megfelelő kiegészítéssel ők továbbították a Légierő Parancsnokságra.

Térjünk rá a cikkfejezetben idézett harcértékjelentések elemzésére, habár így ismétlésekbe bocsátkozunk. Az ott közltekkel szemben a valóságos adatok a következők voltak:

— a kunmadarasi tanezred: ténylegesen a Killián György Repülő Hajózó Tiszti Iskolához tartozott, 8 db UTI—MIG—15 és 15 db MIG—15 géppel rendelkezett. Jak—9 típusú gépe sohasem volt. A gépfeltöltés 50%-os volt;

— a szolnoki két tanezred: ezek is a Killián iskolához tartoztak, az egyik 24 db Jak—18, a másik 35 db Jak—11 géppel rendelkezett. Jak—9 gépek nem voltak az alakulatoknál, két évvel azelőtt kiselejtették őket;

— a kecskeméti repülőtéren a 66. vadászrepülőhadosztály-parancsnokság és alárendelt egyik ezrede (a 62-es) állomásozott. Az ezred első százada 6 db MIG—17PF, második százada 19 db MIG—17F típusal, harmadik százada pedig 2 db UTI—MIG—15 és 2 db MIG—15 BISZ típusal rendelkezett. A hadosztályparancsnoki rajnak is volt 4 db MIG—15 BISZ gépe. A gépfeltöltés mintegy 66%-os volt. A Jak—9 típus ekkor már selejtítve volt;

— a kalocsai repülőtéren a 66. vadászrepülő hadosztály 31. ezrede állomásozott.

Az egység 8 db MIG—15 BISZ-szel, 19 db MIG—15-tel és 3 db UTI—MIG—15-tel rendelkezett. A gépfeltöltés mintegy 68%-os volt. A Jak—9 típus már selejtítve volt. Hogyan lehetett a cikk szerint itt 70 db bevethető Jak—9?

— a székesfehérvári repülőtéren a 28. csatarepülőhadosztály-parancsnokság és egyik ezrede, a 30-as állomásozott, amely IL—10 csatarepülőgépekkel volt felszerelve. Második és harmadik ezrede ugyanilyen típusú gépekkel Börgöndön, illetve Tapolcán települt. Az utóbbi két repülőtéren sohasem volt Jak—9 típusú repülőgép, az IL—10-eket pedig 1956 szeptemberében már kiselejtítették. Ezeken a repülőtereken már csak minimális repülőtorzs és földi hadtápszemélyzet tartózkodott. Ezek a repülőterek méreteik és talajuk miatt alkalmatlanok voltak MIG—15 sugárhajtóműves gép fogadására. A Nyirádi-cikkben Tapolcán szerepeltetett 40 db MIG—15 enyhén szólva nem fedi a valóságot;

— a kiskunlacházi repülőtéren két alakulat állomásozott. A 66. vadászipülőhadosztály 47. ezrede 6 db MIG—15 BISZ-szel, 19 db MIG—15-tel és 3 db UTI—MIG—15-tel rendelkezett. Jak—9 típusa nem volt, hiszen régen kiselejtítették. Az ezred feltöltése 66%-os volt. Itt állomásozott az önálló felderítő és célvontató század is célzásákvontatásra átalakított 3 db IL—28 típusú repülőgéppel és néhány fegyvertelen iskolagéppel;

— a cikkfejezetben idézett 8 db IL—II — a valóságban LI—2 — szállítógéptípus fegyvertelen volt, bombázásra nem lehetett átalakítani. Ez a gép csak a budaörsi 16. vegyes repülő ezrednél volt rendszeresítve (8 db), valamint a Killián iskolán (2 db). Ebből a típusból további 6 db nagyjavításban volt;

— a taszári repülőtéren valójában a másik, 25. vadászipülőhadosztály-parancsnokság két ezrede, az 50. és 35. települt. Ezek az alakulatok harci gépekből összesen 6 db MIG—17PF, 32 db MIG—15 BISZ, 17 db MIG—15 és 5 db UTI—MIG—15 géppel rendelkeztek. Feltöltésük mintegy 66%-os volt. Jak—9 gépeik nem voltak. (Egy ezred szervezetszerű harci géplétszáma 40 volt, de a tényleges feltöltés sohasem volt maximális.) Ennek a hadosztálynak a harmadik ezrede Sármelléken települt és 8 db MIG—15 BISZ-szel, 14 db MIG—15-tel és 3 db UTI—MIG—15-tel rendelkezett. Gépfeltöltése 60%-os volt;

— a Nyirádi-cikk szerint egy kecskeméti parancsnok át akart telepíteni 25 db MIG—15 gépet a taszári repülőtérré. Ilyen jelentésnek semmiféle nyoma nincs, de értelme sem lett volna a már ismertetett okok miatt;

— ugyancsak teljesen irreális a „kunmadarasi századparancsnok” jelentése, hiszen említettük már: ezen a repülőtéren sohasem volt 50 db bevethető MIG—15 repülőgép, a harci géplétszám mindössze 15 db volt. Jak—9P gép ennél az alakulatnál sohasem volt, hiszen mikor 1954 őszen létrehozták, a Jak—9P típus már selejtítve volt;

— a cikkfejezet utalása ejtőernyősök bevetéséhez szállítógépek igénylésére teljesen érthetetlen. A légierő alárendeltségében ejtőernyős alakulat nem volt, és az egész országban nem létezett 25—35 szállítógép, amennyire a cikk hivatkozik;

— a századparancsnokok sohasem jelentettek közvetlenül a Légierő Parancsnokságnak. A cikkfejezetben állított 320 és ebből azonnal bevethető 250 vadászgép abszurd túlzás. A két felfegyverzett vadászipülő hadosztály teljes szervezeti harci géplétszáma 248 volt, a valóságos feltöltés október végén — a Killián iskola kunmadarasi taneszeredét is beszámítva — 12 db MIG—17PF, 19 db MIG—17F, 60 db MIG—15 BISZ és 84 MIG—15 volt, azaz összesen: 175 harci gép. Ebből a számból le kell vonni 15—20%-ot legalább, mint üzemképtelent a soron következő műszaki ápolások miatt (mondjuk 25 db), marad tehát 150 db az állított 250-el szemben. Ez a tény! Szerencsére rendelkezésünkre áll a légierő akkori főmérnökének a géplétszámkimutatása, ahonnan az adatokat vettük! Láthatjuk, hogy a táblázatban már sem Jak—9, sem IL—10 típus nincs. (L. a mellékelt táblázatot a 218. oldalon!)

gép-össz.	MIG-17 PF	MIG-17 F	MIG-15 B	MIG-15	UTI-MIG	JAK-11	JAK-18	JAK-12	IL-28	L1-2	PO-2	MI-4	AN-2	AERO-5	Alakulat
6															62. K. 40
31	10	2	2	2	2										62. K. rep.
33	-	-	8	19	3	2							P-2		31. K. rep.
34	-	-	6	19	2	1		2/1		2			P-3		47. K. rep.
5			4					1							25. K. rep.
27	-	-	8	4	5	1	1						P-3		24. K. rep.
35	8	2	4	1	2	1	1								50. K. rep.
25	-	-	4	10	5	1	1								35. K. rep.
92			15	8	15	28	1		2	6					Kill. isk.
18								12	8	13	2	4	2		16. Szék.
22			1	4	13	1									Pestis 16
16						10			0						SZ. MIA
21							18	2		4					S.A.V.
6						5									Remi.
271	12	20	6	97	3	58	18	7	5	16	12	2	1	3	Le. Össz.

A légierő főmérnökének géplétszámkimutatása

Az első négy típus alkalmas harcbevételre. Az UTI—MIG—15 csak szükségsele-
rűen;

— a cikkfejezet említi a „bombatiszt” jelentését, ami teljesen lehetetlen. Nemcsak azért, mert ilyen beosztás a Légierő Parancsnokságon nem volt, hanem azért is, mert már kijelentettük: a légierő állományában bombázásra alkalmas repülőgép nem volt, a harci alakulatok ÖREMŰZ-einél bombát már nem tároltak! Egyébként fedélzeti lőszerrel a harci alakulatok ÖREMŰZ-ei 3 javadalmazással voltak ellátva. Mindenemű további lőszer és még nem selejtített bomba a repülőterektől nagy távolságra, a központi lőszerraktárban volt tárolva, amelyet szovjet páncélosok őriztek.

3. Megjegyzéseink a „Vélemények és megfontolások” című fejezethez

Az e fejezetben foglaltakkal kapcsolatban — az állandó ismétlések elkerülése cél-
jából — csak az alábbiakat foglaljuk össze.

A Légierő Parancsnokság vezető állománya jól képzett tisztekből állt. Ismerték a saját, valamint az itt települő szovjet repülő alakulatok helyzetét, harci lehetősé-
geit. Ezért az az állítás, hogy a Légierő Parancsnokság vezető állománya a magyar légierő bevetését mérlegelte volna a szovjet csapatok ellen, abszurd! A régi hadse-
regbeli tisztek ilyen akcióba való bevonásának technikai lehetetlenségére pedig már utaltunk. A fejezetben olvasható, a térség erőviszonyai mérlegelésére vonatkozó állítások is irreálisak.

4. Megjegyzések a „Bevetési terv” című fejezethez

„Bebetési terv” sohasem készült, de még csak tárgyalási alap sem volt. Ezen — Nyirádi Szabó által kitalált — „bevetési terv” csak álom volt, amelynek pontjait nagyon könnyű megcáfolni.

a) *A záhonyi híd bombázása.* A Kiskunlacházáról tervezett 3 db IL—II gépről már elmondtuk, hogy az valójában Li—2 típusú gép, amely bombavetésre át nem alakítható, fegyvertelen szállító gép volt. A Börgöndről tervezett 3 db Jak—9 vadászbombázó század sohasem létezett és ebben az időben Jak—9 típus már egyáltalán nem üzemelt a légierőben. Az egy MIG—15 századról tudjuk, hogy Börgöndön reaktív gép sosem szállt le.

b) *Támadás a tiszántúli térségben.* A Kunmadarasról tervezett 3 MIG—15 századról tudjuk, hogy az ott lévő gépállomány jelentős része oktatásra szolgáló kétüléses UTI—MIG volt és az egész rendelkezésre álló gépállomány nem tett ki két századot. Az innen tervezett 3 Jak—9 vadászszázad sem itt, sem máshol nem létezett.

c) *Budapest védelmének alátámasztása.* A Börgöndről és Székesfehérvárról tervezett 2—2 Jak—9 század sehol sem létezett, a Kiskunlacházáról tervezett 3 db IL—II azaz Li—2 gép bombavetésre nem volt átalakítható. A Kalocsáról bevetésre tervezett 5 MIG—15 század is irreális, mert ezen a repülőtéren összesen 3 és csak részben feltöltött vadászszázad települt.

d) *Biztosítás a komáromi híd és a cseh határ térségében.* A Székesfehérvárról tervezett 3 Jak—9 század sehol sem létezett, a váltásra készenlétbe tervezett további két század sem. A sportrepülő kötelékekkel kapcsolatban — amelyeket az idézett „bevetési terv” önkéntes ejtőernyősök lebocsátására akart használni — tudni kell, hogy abban az időpontban az MHS állományába tartozó ilyen rendeltetésű gépekkel egyidőben 20 ejtőernyős volt szállítható. A Miskolcra áttelepülésre tervezett két Jak—9 század sehol sem volt.

e) *Szovjet repülőtémaszpontok bombázása.* Nem tartjuk feladatunknak, hogy kitérjünk arra: az idézett szovjet célpontok milyen tényleges védelemmel rendelkeztek, de köztudomású, hogy ezek ugyancsak mérlegelendő erők voltak. Megmaradunk a „bevetésre tervezett” gépállomány elemzésénél:

α) *A szenkirályszabadjai repülőtér.* A Börgöndről és Székesfehérvárról tervezett 2—2 Jak—9 század sehol sem létezett. A Börgöndről tervezett Jak—18 iskolaezred szintén nem, egyébként is a Jak—18 teljesen fegyvertelen típus volt. A Kaposvárról tervezett MIG—15 század bombavetésre alkalmatlan volt. (Kérdés: mivel akartak bombát dobni?)

β) *A tököli repülőtér.* A két Székesfehérvárról tervezett Jak—9 század nem létezett, a Kiskunlacházáról tervezett 2 db IL—II gép — valójában LI—2 — bombavetésre nem volt átalakítható. A Kalocsáról tervezett MIG—15 századok bombavetésre ugyancsak alkalmatlanok voltak.

γ) *Biztosítás a dunántúli térségben.* A vadászlégvédelmi együttműködési terv pontosan kijelölte a védelmi légtereket a magyar és a szovjet repülő alakulatok számára. Azt is tudjuk, hogy mindennemű felszállásról a tököli szovjet repülő harcálláspont előzetesen tudott, és minden levegőbe emelt gép állandó radarkontroll alatt állt. Mindez teljesen irreálissá teszi a bevetési terv bármely pontjának végrehajtását a repülőgéptípusok alkalmazására tett megjegyzésektől függetlenül is.

1. *Megjegyzések a második számban megjelent II. fejezethez*

Ebben a fejezetben alapjaiban helytelen az a mérlegelés, amely szerint az országban az adott pillanatban csak a magyar légierőnél jóval gyengébb erejű szovjet repülőkötelékek voltak, amelyek lefoghathók, különösen akkor, ha kikapcsolásukban a magyar szárazföldi erők is közreműködnek.

A valóságos helyzet — amit a Légierő Parancsnokság vezető állománya a részletesen szabályzott légvédelmi együttműködésből adódóan jól tudott — az volt, hogy Magyarországon és a Lwów-i katonai körzetben — amiről a Nyirádi cikk egyszerűen megfedkezett — erős szovjet repülőegységek voltak készségségen. Ezeket megbízható légvédelmük mellett szovjet földi alakulatok is védtek, így bármilyen támadó erővel csapást mérni a repülőterekre a leghalványabb esély sem volt.

Emellett a magyar légierő repülőtereiről a szovjet repülésirányítás tudta nélkül nem lehetett felszállni. Az engedéllyel levegőben lévő repülőgépek teljes radarfedés alatt voltak, amelyeket mind a magyar, mind pedig a szovjet vadászirányító harcálláspontok állandóan értékelték!

Teljesen légből kapott az október 30-án reggelre tervezett futárgép története is, amely Börgöndről indult volna Király Bélával, Maléter Pállal és a légierő egyik ezredesével nyugatra. Nem volt itt — és máshol sem — Jak-raj, sem MIG kísérő kötelék. Megjegyezzük, hogy egyetlen gép átrepüléséhez is az érintett országok légügyi hatóságainak, illetve légvédelmének előzetes engedélye szükséges. Ilyen engedélykérésnek feltétlenül nyoma maradt volna. Engedély nélküli átrepülési kísérlet először a szovjet vadászvédelemben, azután pedig az érintett országok légvédelmének tevékenységébe ütközött volna. (Ez a feszült időszakban nem volt veszélytelen).

Semmiféle tervezés nem történt a légierő egységei áttelepítésére sem Dunántúlra, sem nyugatra. Ilyen jellegű mozgásokra nem volt meg a tárgyi lehetőség sem. A teljes légierő Ausztriába történő áttelepítésének lehetőségét — az adott helyzetben — csak egy minimális alapismeretekkel sem rendelkező álmódoszó írhatta. Elképesztő a szerző tájékozatlansága például az ilyen kijelentésével kapcsolatban: „végső esetben pedig a légierő valamennyi gépe, pilótája, a gépekre felférő többi repülő személyzet és a legfontosabb műszaki anyag — Ausztria átrepülésével — különböző nyugati repülőterekre települ át”.⁹ Ha teljesen figyelmen kívül hagyjuk azt a körülményt, hogy egy magányos gép felszállása sem volt lehetséges a tőköli repülő harcálláspont tudta nélkül, akkor is elképesztő annak figyelmen kívül hagyása, hogy az idézett „áttelepülés” milyen szállító kapacitást igényelt volna és a valóságban mi állt rendelkezésre. Érthetetlen annak figyelmen kívül hagyása is, hogy mit jelent egy ilyen áttelepülés megszervezése a fogadó oldalon, és megfelelő előkészítés nélkül mit jelentett volna Ausztria légterébe, vagy különösen a Német Szövetségi Köztársaság légterébe történő berepülés. Márpedig átrepüléssel kapcsolatos kérelem sem osztrák, sem német, sem más hatóságokhoz nem érkezett.

2. *Megjegyzések „A légi felderítés eredménye” című fejezethez*

Az idézett felderítési eredményeket produkáló repülésekről torz a Nyirádi-cikk beállítása. A felderítésekkel kapcsolatos vizsgálatok mind a tőköli szovjet repülő harcálláspont, mindpedig a Légierő Parancsnokság okmányaira kiterjedtek. Egy példával illusztráljuk, hogy a felderítő repülésekkel kapcsolatosan milyen hamisak a cikk állításai.

⁹ Hasonlóan nyilatkozik Gyurkó László: „1956.” 1987. 242. o.

Nyirádi azt állítja, hogy „Istenes százados egy Jak—9 géppel Békéscsaba térségéig végzett felderítést. Második útjáról nem tért vissza és jelentették, hogy alacsonyrepülés közben lelőtték, fényképfelvételei megsemmisültek”. Feltételezve, hogy szovjet erők lőtték le, a székesfehérvári repülőtéri részleg az: „Azonnali megtorlást kérünk Istenes szds-ért” kifejezést használja jelentésében a cikk szerint. (Mellesleg a Jak—9 gépekben nem volt fényképezőgép).

A valóságban Istenes Elemér főhadnagy nem a székesfehérvári, hanem a kecskeméti repülőtérről szállt fel 1956. október 27-én előjárói parancsra a csongrádi ellenforradalmi csoportosulás szétzavarására, s nem Jak—9, hanem MIG—15 BISZ géppel. Üres rácsapásokat végzett a városra, amikor gépét valószínűleg találat érte, mert alacsonyan repülve Csongrád mellett, az Oláh -gátórháznál a földre csapódott és katasztrófát szenvedett. Érdemeiért halála után a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány léptette elő századossá!

A légi felderítési tevékenység már 1956. október 24-én megindult. Teljesen természetes jelenség, hogy mikor a rendkívüli helyzetben az országban történekről a felső katonai vezetés részére nem volt kellő információ, a katonai légi felderítést is igénybe vették információszerzésre. De ezek a repülések is az együttműködő tököli repülő harcálláspont tudtával történtek.

A légi felderítések a vadászrepülőök által csak vizuálisan történtek. Légi fényképezéshez csupán a budaörsi vegyes repülőezred 2 db Li—2 szállítógépe volt felszerelve. Például már október 25-én utasítás ment ki a kecskeméti vadászrepülőkhöz, hogy a továbbiakban minden nap egy MIG—15-tel a Budapest—Debrecen útvonalon hajtassanak végre vizuális felderítést, és a látottakat jelentsék. Ezt a feladatot november 1-ig bezárólag végre is hajtották. A további napokban több esetben kapott a taszári vadászrepülő hadosztály és a Killián repülő iskola is felderítési feladatot. A felderítési adatok az általános helyzet jobb megismerését szolgálták. A felderítésen kívül a vadászrepülő csapatok pszichológiai támadást hajtottak végre Kaposvár, Keszthely, Barcs és Nyíregyháza fölött is.¹⁰

A felderítő repülések október 24-től november 2-ig tehát a felső vezetés általános tájékozódása érdekében folytak. Október 30-a után a felderítő repülések eredményeit a saját tájékozódásuk érdekében már a forradalmi tanácsok is felhasználták, ők elsősorban a szovjet csapatok mozgása felől érdeklődtek. A hivatalosan bejelentett, és felső szervek által engedélyezett október 31-i és november 1-jei felderítő repüléseket azonban az alakulatoknál elsősorban a szovjet csapatok mozgásának és diszlokációjának felderítésére használták fel. November 2-ának reggelétől a vadászrepülőök már nem szállhattak fel, a repülőtereket a szovjet páncélosok blokározták.¹¹

A rendelkezésre álló okmányok alapján megállapítható, hogy 1956. október 23-tól november 4-ig:

— a kecskeméti vadászrepülő hadosztály 43 felszállást, a taszári vadászrepülő hadosztály 8 felszállást, a hajózóiskola 6 felszállást, a budaörsi vegyes repülő ezred 198 felszállást hajtott végre. Ebből is érzékelhető, hogy a repülések döntő többségét a vegyes repülőezred légi szállításai (kenyér, pénz, sajtó, stb.) tették ki.¹²

3. *Megjegyzések „A bevetés további részleteinek kidolgozása” című fejezethez*

Mint ahogy nem volt soha bevetési terv, nem történt meg annak az e fejezetben leírt módosítása sem.

A kijelölt célpontoknak a MIG—15 gépek és a Jak kötelékek közötti távolság szerinti elosztásához még egyszer meg kell ismételnünk: nem hogy Jak-kötelékek

10 HL MN 1956-os iratai, 4. csomó 340—356. o., 483—587. o.

11 Uo. 501/00613. A Magyar Néphadsereg Repülőcsapatainak története I. k. 239. o.

12 Uo. MN 1956-os iratai, 4. csomó, 340—356. o., 483—587. o., 1. csomó, 528—550. o.

nem léteztek, de egyetlen bevethető felfegyverzett Jak gép sem volt a Magyar Néphadsereg légierejében.

Az IL—II típusról már elmondtuk, hogy ilyen típus nem volt. A LI—2 gépek fegyvertelen szállítógépek voltak, amelyeket még egy év alatt sem lehetett volna átalakítani bombavetésre, a gyártó cégnél sem.

A 300 fős ejtőernyős alakulat szintén képzelgés. Sem ejtőernyős alakulat, sem ilyen erő szállításához szükséges légiszállító kapacitás nem volt a Magyar Néphadseregben.

Ha semmi mást nem veszünk figyelembe, csak pusztán a többször elmondott technikai indokokat, már bizonyítottuk: *sohasem folyt szovjet csapatok elleni bevetés tervezése a Légierő Parancsnokságon és ezzel kapcsolatosan semmiféle utasítás, értesítés nem ment ki sem a saját repülő csapatokhoz, sem a földi fegyvernemekhez!*

4. Megjegyzések a „A bevetés megakadályozása” című fejezethez

Mivel nem volt „bevetési terv” és technikailag lehetetlen volt minden ilyen jellegű tevékenység, a cikkben idézett X ezredesnek nem volt mihez engedélyt kérnie, sem Király Béla vezérőrnagytól, sem mástól. Tudomásunk és a *lefolytatott vizsgálatok szerint a Légierő Parancsnokság állományából az egész rendkívüli időszak alatt senki nem beszélt sem Királlyal, sem Maléterrel!* Nagy Imrével korábban egyszer beszélt Madarász Ferenc vezérőrnagy, OLLEP parancsnok, de nem a szovjet alakulatok elleni bevetés tervéről, hanem az ellenforradalmi erők elleni bevetés lehetőségéről.

Az is kivizsgált tény, hogy a Légierő Parancsnokság vezető állománya (Le. pk., Le. törzsfőnök, hadműveleti oszt. vez.) határozottan elítélte az OLLEP azon tisztjeit, akik az említett röpcédula megfogalmazásában részt vettek. Volt néhány telefonbeszélgetés az alárendelt parancsnokokkal is a követendő magatartással kapcsolatban, de nem Király Béla vezérőrnagyra, hanem a tényleges helyzetre hivatkozva.

Nyirádi Szabó Imre 1957 nyarán írta meg cikkét a Magyar Néphadsereg légierejének 1956 október—novemberi tevékenységéről. Cikkére — az elmúlt 31 év a tanú rá — nem siettük el a válaszadást, hiszen nem volt tudomásunk róla. Fenti megjegyzéseinket a Hadtörténelmi Levéltárban található iratok, valamint az események alatt a Légierő Parancsnokságon és a hadosztályparancsnokságokon tartózkodó, felelős beosztásokat betöltő személyek visszaemlékezései alapján tesszük közzé. Mint katonai szakembert, egy cél vezérelt a Nyirádi-cikkre adott válasz elkészítésénél: szenvedélymentesen, a rendelkezésre álló okmányok, tények birtokában, a valóságot legjobban megközelítő módon mutassuk meg a légierő tevékenységét.

FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

HERMANN RÓBERT

KIADATLAN KOSSUTH- ÉS OHB-IRATOK 1848-BÓL

Immár több mint három évtizede annak, hogy a Kossuth Lajos Összes Munkái (a továbbiakban: KLÖM) című forráskiadvány utolsó, 1848—49-es kötete is elhagyta a nyomdát. Kossuth pénzügyminiszteri iratait Sinkovits István rendezte sajtó alá, a másik négy kötet (Kossuth az utolsó rendi országgyűlésen, Kossuth az Országos Honvédelmi Bizottmány élén I—II., Kossuth kormányzóelnöki iratai) pedig Barta István fáradságtalan tevékenységét dicséri. Ám e kötetek egyikének anyaga sem volt, nem is lehetett teljes, hiszen mindegyikük megjelenése valamilyen módon az 1952-es Kossuth-évfordulóhoz kapcsolódott. Emiatt több kisebb fővárosi levéltári állagban, illetve a vidéki közgyűjtemények jelentős részében nem folyhatott rendszeres kutatás e tárgyban. Emellett a szerkesztők az idő szorítása miatt nem tudták kellő alapaossággal átnézni a korábbi sajtó- és könyvészeti anyagot; így például jó néhány — főleg a múlt század végén kiadott 1848-as megyei és városi monográfiákban megjelent — Kossuth-irat elkerülte a figyelmüket.

1957 óta több kiadatlan 1848—49-es Kossuth-irat került a különböző fővárosi közgyűjteményekbe. Emellett az egyes levéltárak rendezése során is előkerültek olyan Kossuth-iratok, amelyek korábban elkerülték a szerkesztők figyelmét. Ezeknek az iratoknak az értéke változó; aláíratlan OHB-fogalmazványoktól hosszú, saját kezű levelekig, érdektelennek ható adminisztratív intézkedésektől fontos utasításokig többféle is található közöttük.

Forrásközlésünkben olyan iratokat közlünk, amelyek Kossuth 1848-as működéséhez kapcsolódnak. Az 1. irat Kossuth pénzügyminiszteri tevékenységéhez szolgált adalékokat. A többi pedig Kossuth OHB-elnöki működésének első szakaszához, az OHB megalakulásától a főváros kiürítéséig terjedő időszakhoz kapcsolódik. Ez utóbbi részbe nemcsak Kossuth aláírásával ellátott dokumentumokat vettünk fel, hanem több olyan OHB-iratot és közleményt, amelyek Kossuth távollétében születtek (2—4., 10., 12., 15. irat), vagy nem köthetők egyértelműen az OHB működéséhez (37. irat). Nem vettük fel viszont Madarász Lászlónak, az OHB tagjának azon iratait, amelyek nem az OHB, hanem az Országos Rendőri és Postaosztály működéséhez kapcsolódnak.

Forrásközlésünkbe felvettünk néhány, már 1945 előtt nyomtatásban, illetve facsimile-ben megjelent Kossuth iratot. Ilyen Görgei első tábornoki kinevezése (6. irat) és a Józef Woroniecki megbízására vonatkozó tudósítás (33. irat). Újraközöltünk egy 1945 után megjelent Kossuth-iratot is, mert az eredetivel való összevetéskor kiderült, hogy a közlő átírta a szöveget (17. irat).

A KLÖM szerkesztői által átnézett levéltári állagok közül a Görgey-család levéltárából került elő további három Kossuth-irat; Görgey második tábornoki kinevezése (11. irat), Kossuth egy utasítása (13. irat), és Görgey fővezéri kinevezése (14. irat). Ezek mindegyike a KLÖM XIII. kötetéhez kapcsolódik. Ennek szerkesztésekor Barta István még nem tudott a család levéltárának hollétéről, s a XV. kötetben megjelent pótlások összeállításakor is elkerülte figyelmét ez a három irat. A két utóbbi valószínűleg már akkor erősen rongált állapotban lehetett, mára ugyanis már szinte teljesen

olvashatatlaná váltak. Előkerült néhány további irat az OHB iratanyagából, az 1848—49-es és emigrációs nyomtatványok közül. Ez utóbbiak közül különösen kiemelendő az OHB október 7-i kiáltványa a horvátokhoz és Kossuth október 17-i kiáltványa a lajtai hadsereghez (5. és 9. irat). Kevésbé fontosak az Országos Rendőri és Postaosztály iratai között található Kossuth-utasítások (25., 28-30., 32. és 34. irat).

Az Országos Széchényi Könyvtár anyagából került elő a Blagoević Imréhez intézett saját kezű levél (21. irat).

Valószínűleg további fontos Kossuth- és OHB-iratok találhatóak még más levéltárakban, még az OHB iratai között is. A KLÖM szerkesztésekor ugyanis erősen szelektálni kellett az anyagot, s így több, kevésbé fontosnak ítélt irat eleve kimaradt. Ugyanezt mondhatjuk el a Hadügyminisztérium iratanyagáról is.

Az iratokat jelenlegi helyesírással és központozással közöljük. Általában elhagytuk a dátumot, címzést, és az aláírást, kivéve, ha utóirat is van az iraton. A lelőhely mellett általában igyekeztünk megadni azt az iktatószámot is, amely az iraton található.

1,

Budapest, 1848. szeptember 6.

Kossuth pénzügyminiszter átirata a hadügyminisztériumnak

Báró Neffzern István alszázas¹ aug. 19-én Sz. Tamásnál a haza védelmében elesett, özvegyet hagyott hátra s három neveletlen gyermeket. Testvére az ide rekesztett folyamodással a szerencsétlen család ellátásáért esedezik. Én nem ismerek szentebb kötelességet, mint szűkölködni nem hagyni annak családját, ki a hazának életét adá, s azért személyes felelősségem mellett mindent meg akarok tenni, amit a nemzet halála, a nemzet becülete megkíván. Nem akarok a fennálló szűkkelbű rendszerhez ragaszkodni. Az özvegynek élte fogytáig ellátást, minden gyermeknek 24 éves koráig segélypénzt fogok rendelni, s tájékozásumul csak arra szólítom fel a hadügyminisztériumot, hogy engem rögtön értesítsen, mi volt az elhunytak fizetése, mennyi az özvegyi kaucionális jövedelem, s a szokott rendszer szerint kapna-e az özvegy valamit és mennyit. A választ holnap reggel elvárom, mert ily könnyeket vigasztalás nélkül hagyni egy nap is vétek.²

Másolat. 2022. P.M. szám. OL H. 2. Miniszterelnökség, Országos Honvédelmi Bizottmány és Kormányzóelnökség iratai (a továbbiakban: OHB-iratok). 1848:2882.

2,

Budapest, 1848. október 2.

Az OHB felhatalmazása Lukács Sándor³ és Szabó Kálmán⁴ kormánybiztosoknak

A nyílt erőszakkal és alattomos ármánnyal megtámadott hazának védelme és megmentése rendkívüli eszközöket igényelvén,

Lukács Sándor képviselő és

Szabó Kálmán győri alispán

úgy is, mint már működő országos biztosok, jelenlél felhatalmaztatnak illetőleg köteleztetnek, Győr megyében és Győr városban együtlen vagy külön mindazoknak elrendelésére és eszközzésére mit a közrend megóvása, és a veszélyeztetett hazának érdeke igényel; köteleztetnek jelesen a népfelkelés alkalmazására, ellenséges csapatok megtámadására és megsemmisítésére, gyanús egyének elfogatására; szóval mindazokra, miket a közszabadság kivívására és biztosítására szükségesnek és célszerűnek ítéldenek.

¹ *Neffzern István* (?—1848), báró, cs. kir. alszázas.

² A hadügyminisztérium 1848. szeptember 7-én 4556/h. ü. p. szám alatti válaszában közölte, hogy a fennálló szabályok szerint az özvegynek évente 300, fiúgyermekének 24 éves korig, lányainak 18 éves korig évente 100—100 pengőforint járna. A minisztérium véleménye szerint méltányos lenne az őrnagyi nyugdíj megadása, ebben az esetben az özvegy évente 400 pengőforintot kapna. A százas fizetése havi 50 pengőforint volt, ehhez jött még 30 forint pótlék. Kossuth 1848. november 10-én ismét írt Neffzern özvegyének ügyében a hadügyminisztériumnak. Megrotta a minisztériumot, hogy az még semmit sem tett az özvegyért és az árvákért. (KLÖM XIII. 393. o.) A minisztérium válaszához mellékelte Kossuth szeptember 6-i levelét és a minisztérium akkori válaszát. Az újabb válaszban a minisztérium kifejtette, azért nem intézkedtek eddig, mert Kossuth előbbi levele értelmében azt hitték, hogy ő már megtette a szükséges intézkedéseket. Mivel Kossuth újabb átiratából úgy tűnik, hogy személyesen akar intézkedni az ügyben, várják mielőbbi válaszát. Kossuth november 13-án nyugtázta a minisztérium levelét, megállapította az özvegyi nyugdíj összegét, a kifizetést pedig a minisztériumra bízta. A minisztérium két átiratát és Kossuth válaszát l. az irat mellett.

³ *Lukács Sándor* (1822—1854), a márciusi fiatalok egyike. 1848-ban Győr képviselője, szeptembertől kormánybiztos. 1849-ben Győr megyei kormánybiztos és a magyar hadsereg felszerelési kormánybiztos. Emigrál.

⁴ *Szabó Kálmán*, 1848-ban Győr megyei első alispán, szeptembertől decemberig kormánybiztos.

Ennélfogva Győr megye és Győr város hatósága, az azokban foglalt községek, nemzetőrök és egyének e meghatalmazó levél felmutatása után a fent nevezett országos biztosoknak engedelmesskedni a hazaárulás büntetésének súlya alatt köteleességöknek ismerjék.

Nyomatvány Sembery Imre és Nyári Pál aláírásával. OHB-száma: 1848:823. OL R 32. 1848—49-es nyomtatványok. 9. cs. d. sz.

3.

Budapest, 1848. október 2.

Az OHB felhívása

Hogy az ellenség támadó szerei kevesbítettessenek, a miniszterelnök távollétében a Honvédelmi Bizottmány következőleg határozott.

1. Minden ellenséges ágyúnak elfoglalása kétszáz ezüst forinttal
2. minden mázsa lőszer 50 pft-tal jutalmaztatik meg; a vitézséget illető katonai vagy polgári kitüntetésen felül.
3. Ki ellenséges futárt fog el, vagy bármi hadszereket fedez fel, melyek az ellenség tábora felé szállíthatnak; a felfedezés értékéhez képest hasonlóan meg fog jutalmaztatni.

Nyomatvány Madarász László, Nyári Pál, Pálffy János és Szemere Bertalan aláírásával. OL R 32. 1848—49-es nyomtatványok. 9. cs. d. sz.

4.

Pest, 1848. október 5.

Az OHB utasítása Vukovics Sebő⁵ kormánybiztosnak

Beöthy Ödön kormánybiztos úrnak⁶ a miniszterelnökhöz múlt hó 30-ról írt leveléből értesülvén a Bizottmány, miszerint az aradi oláh népfaj izgatásának fő tényezője a volt főispáni helyettes; — azért meghagyatik kormánybiztos úrnak, hogy kormánybiztosi hatalmánál fogva a kellő vizsgálatot elrendelvé, ha e tény valósága kiderülne, a volt főispányi helyettes irányában a törvény szigorúságához képest járjon el. — Jelentését e tárgyra nézve annak idejében elvárván.

Eredeti tisztázat gróf Esterházy Mihály és Madarász László aláírásával. OHB-száma: 1848:873. OL H 114. Különböző kormánybiztosok (a továbbiakban: KKB) Vukovics Sebő iratai.

5.

Pest, 1848. október 7.

Az OHB kiáltványa a horvátokhoz

Bürger Kroatiens!

Ein hundertjähriger Verband knüpft Kroatien an Ungarn. Durch Jahrhunderte theilte der Ungar mit dem Kroaten gleich die Geschicke des Glückes und des Unglückes.

Am letzten Pressburger Landtage gewannen die Völker Ungarns ausgebreitete Freiheiten, die Frondienste wurden abgeschafft; zum Eigenthume des Bauers ward jenes Feld, welches er früher als blosser Nutzniesser bearbeitete.

Der Adel des Landes übernahm freiwillig die öffentlichen Lasten, wodurch die bisher allein auf dem Volke lastende Steuer bedeutend verringert wird.

Die Bewohner der Gränze sind gebückt durch ausserordentliche militärische Dienstleistung; — der ungarische Landtag befreiet euch von diesen Lasten, weil er die Bewachung des Landes auf jeden Einwohner Ungarns und Kroatiens ohne Unterschied der Geburt gleichmässig vertheilt.

Euere Nationalität und euere kroatische Muttersprache werden nicht angetastet.

Die Religionsfreiheit beruht auf der breitesten Basis.

Und dennoch drang der abtrünnige Joseph Jellačić mit grosser Gewalt ohne Ursache in Ungarn ein.

Der allmächtige Gott verliess die gerechte Sache nicht; — das Lager der abtrünnigen Jellačić wurde gefreuet. Tausende von euch sind unsere Gefangenen geworden.

Glaubt nicht, dass die Ungarn euch als Feinde betrachten, denn sie wissen, dass ihr gezwungenen wurdet zum Einbruch.

⁵ Vukovics Sebő (1811—1872), 1848-ban a kisbeeskereki kerület képviselője, délvidéki teljhatalmú kormánybiztos, majd a főserég mellett kormánybiztos, 1849-ben a Szemere-kormány igazságügyminisztere. Emigrál.

⁶ Beöthy Ödön (1794—1854), 1848-ban Bihar megyei főispán, délvidéki, majd erdélyi főkormánybiztos, honvéd-erzedes. Emigrál.

Darum verfahren wir auch jetzt noch mit euch wie mit unsern Brüder, und lassen euch befreiet nach Hause ziehen zu eueren Familien; denn das grosse Ungarreich will dieses Mal seine Gefangenen begnadigen; wird aber jederzeit der Aufwiegler zu strafen wissen.

Gott leite euch! Lasset euch in Zukunft nicht verführen, das ist der einzige Wunsch und die gerechte Forderung der Landesmacht.

Nur so könnt ihr glücklich und frei sein, wenn der Ungar und der Kroate vereint die errungene Freiheit schützen.

Bürger! Die Grossmuth des ungarischen Mutterlandes kann zur unerbittlichen Rache werden, wenn ihr euch nochmals unterfanget gleich Raubhorden die Gränze Anderer zu überschreiten.⁷

Nyomtatvány. OL R 32. 1848—49-es nyomatványok. 9. cs. d. sz.

Horvátország polgárai!

Egy évszázados kötelék fűzi Horvátországot Magyarországhoz. Évszázadokon át osztotta meg a magyar a horvátal mind a jó-, mind a balsorsot.

Az utolsó pozsonyi országgyűlésen Magyarország népei kiterjedt szabadságokat nyertek; a robot eltöröltetett; a paraszt tulajdonává lett minden szántó föld, melyet ő korábban mint pusztá haszonélvező művelt meg.

A hon nemessége önként vállalta a közterheket, miáltal az eddig csak a népet terhelő adó jelentősen csökkent.

A határőrvidék lakói rendkívüli katonai szolgálat alatt görnyedtek; — a magyar országgyűlés felszabadította őket e terhek alól, mivel a hon védelmét születési különbség nélkül Magyarország és Horvátország minden lakója között egyformán megosztja.

Nemzetiségetek s horvát anyanyelvetek nem veszélyeztetett.

A vallásszabadság a legszélesebb alapon nyugszik. És mégis a hűtlen Josip Jellačić ok nélkül, nagy erővel betört Magyarországra.

A mindenható Isten nem hagyta el az igaz ügyet; a hűtlen Jellačić tábora megsemmisült. Ezek lettek közületek foglyaikká.

Ne higgyétek, hogy a magyarok ellenségként tekintenek rátok; mivel ők tudják, hogy kényszerítve valátok a betörésre.

Azért még most is mint barátainkkal bánunk veletek és hagyjuk, hogy szabadon családotokhoz megtérjete; tehát a nagy Magyarhon ezúttal megkegyelmez foglyainak; de bármikor meg tudja büntetni a lázítót.

Isten vezéreljen benneteket! Ne hagyjátok magatokat a jövőben tévútra vezetetni, ez az ország kormányának egyetlen kívánsága és jogos követelése.

Csak így lehetek boldogok és szabadok, ha a magyar és horvát egyesülve védelmezi a kivívott szabadságot.

Polgárok! A magyar haza nagylelkűsége kérlelhetetlen bosszúállássá változik, ha még egyszer merészelnétek, mint rablóhordák, más határait átlépni.

¶6.

[Budapest, 1848. október 11.

Az OHB tábornokká nevezi ki Görgei Artúr ezredest.⁸

Tekintetbe vévén Önnek a haza eránt tetteleg bebizonyított hűségét, a harcmezőn kitüntetett vitézségét, hadvezetésre megkívántató ügyességét, Önt az Országos Honvédelmi Bizottmány ezennel honvédi tábornokká nevezi ki, teljes bizalommal várván tábornok úrnak szilárd hazafiúságától, hogy hadseregeinket győzelemre vezérelj, s a vezérletet bölcs belátásával erélyesen intézj; — illetőségei f. é. október hó 15-től számítatván.

Eredeti tisztázat Kossuth és Madarász László aláírásával. OL P 295. A Görgey-család levéltára (továbbiakban: Gcs.Lt.) 37. cs. b/14. fasc. 14. f. Facsimile-ben közli: Szilágyi Sándor (szerk.): A magyar nemzet története. Bp., 1898. X. k. 154—155. o.

7 A kiáltvány horvát változata október 8-i dátummal látott napvilágot. L. ugyanott.

8 *Görgei Artúr* őrnagy 1848. szeptember végén a Csepel-sziget és környékének parancsnoka volt. Csapó Vilmostal, a tolnai nemzetőrség parancsnokával együtt ő készítette elő Roth és Philippovich kb. 10 000 fónyi hadosztályának bekerítését. Az OHB 1848. október 7-én utasította Görgeit, hogy a horvát csapatok megsemmisítése után siessen Komáromba, és vegye át egy Nyitra környékén alakítandó önálló dandár parancsnokságát (KLÖM XIII. 102—103. o.). Ugyanezen a napon Kossuth is visszatért alföldi toborzótújáról, s október 9-én magához rendelte Görgeit. (KLÖM XV. 863—864. o.) Görgei október 11-én kereste fel Kossuthot. Kossuth ekkor bízta meg Görgeit a felunaj hadsereg parancsnokának, Móga János altábornagnak szemmel tartásával. Görgei a megbízást azzal a kikötéssel fogadta el, hogy hatalmazza őt fel az esetleges áruslási kísérletek elleni fellépésre is. Kossuth ezt meg is ígérte, s a megbízást hatásosabbá teendő mindjárt ki is állította Görgei tábornoki kinevezését. E kinevezés tehát e találkozó eredményeként született. Ezt a tábornoki oklevelet Kossuth nem adta át Görgeinek, hanem még október 21. előtt elküldte az október 8-án a táborba küldött Pázmány Dénes képviselőházi elnöknek azzal, hogy szükség esetén hozza azt nyilvánosságra. (KLÖM XIII. 256. o.) Pázmány ezt nem tette meg, mert félő volt, hogy a Görgeinél rangban idősebb tiszték megsértődnek a kinevezésen.

Budapest, 1848. október 16.
Az OHB utasítása Mihályi Gábor kormánybiztosra⁹

Királyi biztos úrnak f. h. 12-ről kelt tudósítása nyomán újból is utasított erdélyi kir. biztos báró Vay Miklós úr¹⁰ arra, hogy az oláh lázadás megzabolázása körüli működéseit Önnel egyet értőleg és összhangzólag intézze; mi is Önnek oly hozzáadással íratik meg, hogy segédül kormánybiztosi alakban fölveheti maga mellé kívánsága szerint Eötvös Mihály Szatmár megyei alispánt¹¹, és tudomásait, terveit b. Vay Miklós úrral idejében tudatni ne mellőzze, egymás erejét a közös műben elősegítendők.¹²

Eredeti tisztázat és fogalmazvány. OL H 2. OHB-iratok 66. doboz Vegyes iratok. Valószínű iktatószáma: 1848: 1119.

8.

Budapest, 1848. október 16.
Kossuth, az OHB elnöke őrnaggyá nevezi ki Klapka György századost

Kinevezés
 melynél fogva Klapka György honvédi százados kitüntető szilárd hazafíui jelleme és ügyessége tekintetéből táborkari őrnaggyá — azon hozzáadással, hogy ezen rangjával járó illetményét 1848-iki október elsejétől húzandja, — kineveztetik.

Eredeti tisztázat. OHB-száma: 1848: 1126. OL R. 295. Klapka György iratai (a továbbiakban. Klapka-ír.) I. cs. 2. tétel.

9.

Pest, 1848. október 17.
Kossuth, az OHB elnöke kiáltványra a Lajta mellett állomásozó magyar hadsereghez

Vitézek!

Lelkes bajnokai a Lajta melléki magyar tábornak!

Szegény hazánkat gyalázatosan elárulták a hitszegők. — De Önök, Magyarhon lelkes vitézei, kiknek kebelében a haza iránti szent hűség érzete lángol, felemelik rettenthetlen karjaikat; — s a pártító ellenség szavát szegve fut a magyar vitézek előtt bectelenül.

Neki nem szabad megmenekedni. Neki a magyar vitézek hős karjai alatt semmivé kell tétetni, akárhol áll. Különbön megerősödve tér vissza hazánknak szent földjére; rablással, pusztítással, vérrel és lánggal újra elborítani a magyar hazát és eltiporni szabadságunkat.

Vitézek! Önök ezt nem engedhetik.

Egész Magyarország Önök felé fordul imádságával, s Önöktől hazánk megmentését várja biztosan.

A bécsi nép, a mi hű barátaink, kik október 6-án érettünk annyit véreztek, Önöktől várja a szabadítást a közös ellenségtől.

A magyar haza sorsa most Bécs sorsához van kötve. A magyar nemzet elárult szabadságát Bécs falai alatt lehet csak kivívni. Ha Bécs elesik, annak letiport szabadságán keresztül jövend az ellenség a magyar szabadságot legyilkolni.

Bécsben százezer határozott férfiú, egy derék vezér alatt, áll fegyvert tartva kezében, segíteni a magyar vitézeket, hogy eltiporják a közös ellenséget.

Előre hát vitézek! a haza szent nevében a hazáért.

Én tanúja akarok lenni Önök győzelmének, mellyel a hazát megmentendik.

Holnap indulok Pestről, hogy felköltsem utamban a magyar népet, és vigyem vitéz táborunk felé, hogy semmivé tegye azon ellenséget, melyet Önök vitéz karjai el nem érhetendnek akkorig.

Látni akarom a vitéz magyar hadsereget, felékesítve a magyar nemzet színeivel.¹³ Üdvözölni

9 *Mihályi Gábor* (1797—1865), 1848-ban a felsővisői kerület országgyűlési képviselője, Máramaros megye másod-alispánja és kormánybiztosa, 1849 májusától főispánja. Várfogságot szenved.

10 *Vay Miklós* (1802—1894), báró, 1848-ban erdélyi királyi biztos, szeptemberben kinevezett miniszterelnök. Az év végén visszavonul. Várfogságot szenved.

11 *Eötvös Mihály* (?—1874), 1848—49-ben Szatmár megye alispánja és kormánybiztosa. Emigrált.

12 A fogalmazvány mellett található a Vay Miklósnak küldött utasítás első fogalmazványa. Az ennek alapján készült tisztázatot közli a KLÖM XIII. 228—229. o.

13 Az országgyűlés október 15-én délelőtt tíz órakor tartott ülésében hozott határozatot a hadsereg nemzeti lábra állításáról, a magyar zászló, sapkarózsa, szolgálati öv stb. behozataláról. Közli: *Beér János—Csizmadia Andor* (szerk.): Az 1848—49. évi népképviselői országgyűlés. Bp., 1954. 281—282. o. Az OHB a határozatot másnap küldte meg a táborban tartózkodó kormánybiztosoknak. KLÖM XIII. 214. o.

akarom a nemzet képviselőinek nevében; látni akarom az elszánt lelkesedést, mely vitéz keblöket hevíti, édes hazánk megmentésére.

Hiszek Istenben! hiszek Önök rettenthetlen vitézségében, hogy mikorra odaérek, Önök már akkor győztek, s nekem nem leszen más tennivalóm, mint a haza szent nevében hálát mondani Önöknek, Magyarország szabadítói; s előleges tolmácsa lenni a nemzet köszönetének, mellyel Önök hűségének tartozik.

Előre bátran, vitéz hazafiak! Nemzeti szalaggal díszesített lobogóitokat örök dicsőség sugára veszi körül.

Előre a győzelemre! — Velünk van az Isten és az igazság.

Nyomtatvány. OL R 32. 1848—49-es nyomtatványok. 9. cs. d. sz. Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban: HL) Az 1848—1849. évi forradalom és szabadságharc iratai. 52/153.

10.

Pest, 1848. október 22.

Az OHB utasítása Vidos József kormánybiztosnak¹⁴

Kormánybiztos úrnak folyó hó 18-ról kelt levelében sajnosan olvasta az Országos Honvédelmi Bizottmány roncsolt egészsége tekintetéből nyilvánított leköszönési szándokát, és azon térről, melyen oly erőlyesen működött, visszavonulási akarátát. — Miután az Országos Honvédelmi Bizottmány teljesen meg van győződve, hogy a Vas megyei kormánybiztosnagnak vezetését jobb kezékbe, mint Öné, nem bízhatja, de kivívott népszerűségénél fogva más az elérni kívánt célnak sikeresen nem is felelhet meg, annál fogva az Országos Honvédelmi Bizottmány támaszkodva Ön melegkeblű hazafiságára, kötelességének érzi Önt újólaj felhívni és megkérni, miként a kormánybiztosnagot jelen eldöntő percekben azon erőlyel és buzgósággal, valamint eddig, úgy ezután is vezetni, és magát Gáspár Andor¹⁵ parancsnok, úgy Perczel Mór ezredes urakkal a szükséges egybehangzás végett egyetértésbe tenni szíveskedjék.

Eredeti tisztázat, Nyáry Pál aláírásával. OHB-száma: 1848:1332. OL P 701. Vidos-család levéltára. 10. cs. 1848-as iratok.

11.

Pest, 1848. október 28.

Az OHB tábornokká nevezi ki Görgei Artúr ezredest

KINEVEZÉS

melynél fogva GÖRGEI ARTÚR honvédi ezredes és dandárparancsnok azon hadi szolgálatai méltánylatul, melyek által a haza előtt, különösen a horvátok elleni táborozás alkalmával vitéz bátorsága s tántoríthatlan hazafiságánál fogva magának hervadatlan érdemeket szerzett, az Országos Honvédelmi Bizottmány által ezennel *tábornokká* kineveztetik, azon hozzáadással, hogy új rangjába és ezzel járó illetményei élvezetébe 1848. évi október huszadikán lépend.¹⁶

Eredeti tisztázat, Kossuth, Jósika Miklós, Madarász László és Szemere Bertalan aláírásával. OL P 295. Gcs.Lt. 37. cs. b/14. fasz.

12.

Pest, 1848. október 31. este fél kilenc óra

Az OHB hirdetménye

Simunich¹⁷ pártütő ellenségünk f. h. 29-én délután Trencsin és Vágújhely közti Adamóc helységében állapotott meg.

Addig tovább előre nem haladt.

Lipótvára seregeink által erősen meg van szállva, s háta megett Trencsin városában Benyiczky k. biztos¹⁸ 4000 emberrel megjelent.

¹⁴ Vidos József (1805—1849), Vas megyei alispán, 1848-ban kormánybiztos, nemzetőr őrnagy.

¹⁵ Gáspár András (1804—1884), cs. kir. főszázados, 1848-ban ezredes, 1849-ben tábornok, hadosztály-, majd hadtestparancsnok a VII. hadtestben. Várfogságot szenved.

¹⁶ Görgei második tábornoki kinevezését Kossuth csak annak kiállításá után egy nappal írhatta alá. Kossuth 1848. október 18-án indult el a lajtai táborba; Október 26-án javasolta több honvédezredes tábornoki kinevezését, s e kinevezéseket az OHB október 28-án jóvá is hagyta (KLÖM XIII. 290. o.). A kinevezési okmány azonban csak október 29-én érkezhetett a lajtai táborba.

¹⁷ Simunich, Baltasar von, 1850-től báró (1785—1861), cs. kir. altábornagy, hadosztály-, majd hadtestparancsnok; ¹⁸ Beniczky Lajos (1813—1868), 1848-ban bányavidéki kormánybiztos, honvéd alezredes. Várfogságot szenved.

A Bécs elébe vonuló két táborunk már annyira előrehaladt, hogy Schwechat vize mellett egyesült, s pedig oly hatalommal és elszántsággal, hogy az ellenségnek előfői minduntalan visszavonulnak.

Bécs nemcsak tartja magát folyvást erősen, hanem óránként váratik a tudósítás is, hogy táborunk és a bécsiek közti a nyílt összeköttetés sikerült.

Ma reggel 7 és 8 óra közt¹⁹ Mannswörth előtt a mieink megtámadták az ellenséget. Fél óra múlva Mannswörth lángban volt, és a mieink szuronyt szegezve foglalták el. Az ellenség legyőzve visszavonult.²⁰

Schwechaton túl Windisch-Grätz tábora besáncolva volt. A mieink megkísérelték a támadást rögtön, de azonkívül, hogy a jobbszárnyon a lovasokat huszáraink visszaverték, a további roharral felhagytak.

Ezután előbbi állásukat Schwechatnál a mieink visszafoglalták.

Nyomatvány Nyáry Pál aláírásával. OL R 32. 1848—49-es nyomtatványok 10. cs. d. sz.

13.

Pozsony, 1848. október 31.

Kossuth Lajos, az OHB elnöke utasítása Görgei Artúr tábornokhoz

A Honvédelmi Bizottmány elnökétől

A köpcsenyi tábor parancsnokának.²¹

A kormány nevében kívánom, hogy Németóvár és Hainburg (értvén az elsőre nézve a német-óvári partmagasságot) mindenesetre kezünkben tartassák és biztosíttassék, mert ez inkább kulcsa Pozsonnak mint Köpcsen, s arra is alkalmason fekszik, hogy gőzhajón élelemmel ellátathassék, és a Marchfeldeni mozdulatokat is szemmel tarthatván, szükség esetében a Duna más oldalára is általtétezhessék seregünk. Kérem tehát ehez alkalmazni a szükséges diszpozíciókat annyival inkább minthogy seregünk egész volt jobb szárnya mely azonban aligha felére le nem olvadt, rögtön Simunich ellen leszen fordítandó s a mennyire tudom maga Hainburg város is alig, a deutschaltenburgi²² partok pedig éppen nincsenek megrakva és biztosítva.

Nagyon óhajtanék hadseregünk vezérével, a tábori vezérkar főnökével és brigade kommandánsokkal²³ értekezni ha ez a sereg veszélyeztetése nélkül mi előbb megtörténhetik. Csány k. biztos urat is kérem látogasson meg, Pozsonban a Zöld fánál vagyok található.

Eredeti tisztázat. OL P 295. Gcs.Lt. 37. cs. b/13/a. fasc.

14.

Pozsony, 1848. november 1.

Kossuth, az OHB elnöke értesítése Görgei Artúr tábornoknak

Ezennel tudósítom Tábornok urat, hogy altábornagy Móga²⁴ azon baleset következtében, mely által előbbi betegsége ismét növekedett, Lajta melletti sereg főparancsnokságától felmentetvén, a sereg főparancsnokául Tábornok urat neveztem ki. Ezen kinevezés a seregnek tudtul adatott, s egyszersmind minden csapat- és dandárvezér oda utasított, hogy csapatjának és dandárjának hollétét, a legénység számát és állapotát pontosan jelentse, s Tábornok úr parancsnoksága alá helyezze magát.²⁵

Eredeti tisztázat. OL P 295. Gcs.Lt. 37. cs. b/13/a. fasc. 187—188. f.

19 T. i. október 30-án:

20 A szöveg eddig a pontig teljes egészében megegyezik Újházy László pozsonyi kormánybiztos 1848. október 30-án délután 4 órakor Pozsonyban megjelent hirdetményével. Újházy hirdetményében itt még a következő mondat olvasható: „A mieink pedig előrehaladva Schwechat előtt állnak.” Ezt követően a két szöveg ismét megegyezik.

21 A feldunai hadsereg parancsnoksága október 30-án, a schwechati csata után utasította Görgeit, hogy ne Bruckba, hanem Köpcsenybe vezesse dandárát.

22 Németóvári.

23 Dandárparancsnokokkal.

24 Móga János (1785—1861), cs. kir. altábornagy, 1848 szeptemberétől a Jellačićsal szemben álló magyar hadsereg főparancsnoka. A schwechati csata után lovával felbukva megsérül, és kéri felmentését. 1849 január elején Pesten jelentkezik Windisch-Grätz-nél. A cs. kir. hadbíróság öt év várfogságra ítéli.

25 Görgei november 1-én reggel fel is kereste Kossuthot. A találkozó részletes leírását I. *Görgey Artúr: Életem és működésem Magyarországon 1848-ban és 1849-ben.* (S. a. r. *Katona Tamás.*) Bp., 1988. I. k. 224—229. o.

Pest, 1848. november 2.

Az OHB utasítása Vidos József kormánybiztosnak

Az Országos Honvédelmi Bizottmány f. é. október 19-ről 1299/e. sz. a. kelt rendeletében meghagyta Önnek, hogy magát Perczel Mórral érintkezésbe tévén, vele egyetértőleg iparkodjék hadi operációit intézni.²⁶ Ezen idő óta azonban sem hollétéről, sem hadi operációiról hivatalos tudósításunk nem lévén, ezennel felszólítja Önt az Orsz. Honvédelmi Bizottmány, hogy hadi működéséről, s a parancsnoksága alatt lévő fegyveres erő mibenlétéről és mennyiségéről hova hamarabb jelentést tegyen.²⁷

Eredeti tiszttzat és másolat, Nyáry Pál aláírásával. OHB-száma: 1848:2044. OLP 701. Vidos-család levéltára, 10. cs. 1848-as iratok.

Pozsony, 1848. november 3.

Kossuth Lajos, az OHB elnöke hátirata a Gömör megyei zászlóalj Rimaszombat városi 2. századának beadványán

Mélyen tisztelt Honvédi Bizottmány!

Midőn egy hónap előtt századunk — megértve a haza felhívását — önként fegyvert fogott szeretett honunk védelmére, mindenikünk szemei előtt csak a haza szent érdeke állott, s lelkesedésünk pillanatában nem bírtuk belátni tapasztalatlanságunk mellett a nehézségeket és sanyarúságokat, melyekkel már eddig tetemes erőfogyasztással szembeszállni kellett. Elindultunk rendeltetésünk után s igyekeztünk legyőzni a táborozásnak előre nem sejtett súlyos szenvedéseit, túrtünk a nehéz szolgálatok alatt, nem akarva hátra maradni a közös kötelességek teljesítésében, dacoltunk az idő változó elemeivel, nem is vetve mérlegbe testi elgyengültségünket, mely századunk egy részének elbetegedését, s szolgálatokra alkalmatlanná tételését békövetkezteté. Nem akarjuk elsorolni kiállott szenvedéseinket, csak azt említjük fel, hogy mindnyájan a műveltebb községek sorába tartozó Rimaszombat városának lakosi vagyunk, köztünk többen megyei s városi közhivatalnokok, jellevelek, művészek, s ezeken kívül általában iparúzők s kézművesek, kik családokat s gazdaságokat hagytunk legkétesb bizonytalanságában a jövőnek. Többen szegényebb sorsban helyezve, gyermekeinket s nőinket oly állapotba hagytuk, hogy élelmzésök nehézségei felett a távolban szorongató aggodalmakkal küzdenünk kelletik, s rettegünk családunk állapotá iránt, — s félünk azon véginségtől, melynek elgyengültségünk végső pillanatával családainkra múlhatlanul be kelletik következni. Megfáradva testben s erőben az eddig szenvedett tábori sanyarúságok után, midőn az őszi idő tikkasztó viszontagságai a táborozás folytatásánál egészségünket s ezzel létünket végelzsisbbsztással fenyegetik, önmagunk s szenvedő családunk érdekében, és ezzel szorosan egybefűzőtt kötelességünkéből, kényszerítve érezzük magunkat az iránt emelni esdő szavainkat, hogy a további őszi táborozás szenvedéseitől felmentessünk.

Okaink a már soroltakban rejlenek, csak annyit említünk még; hogy városi körben nyugalmas békétől körülövedve, alkalmunk nem volt megszokni a táborozásnak jelen változó, egészségünkre károsan ható nehézségeit, s így csodálni nem lehet, hogy századunkban már csekély azok száma, kik testi elgyengülés következtében különbféle betegségeket nem szenvedtek, többen már eddig súlyos nyavalyákba esvén, hazavitetettek, számosan orvosi gondoskodás alatt sínlenek a posonyi és nagyszombati kórházakban, s néhányan századunknál, annyira, hogy jelenleg betegeink száma 35 körül jár, s percnként sokan elgyengültségről panaszkodnak; míg honhagyott családaink sok élelemkereső apát, testvért nélkülözve, egy szorongató kétség súlya alatt remegnek.

Nem vonakodtunk mi soha teljesíteni édes hazánk iránti legszentebb kötelességeket; elsőnk valánk áldozatul hozni tehetségünket a szorongatott hon oltárára, telhetett pénzbeli ajánlattal járultunk a közös ügyhöz, számos fiainkat s rokonainkat bocsátók apai áldásunkkal, elébb a honvédi zászlók alá, később toborzás útján az utóbb alakított szabad csapatokhoz, 4000 népszerű városunk egymás után 220 egyént adott a haza szolgálatára; ezeken felül kiállítá a reá vetett rendes újoncokat, sőt megyei zászlóaljunkhoz is 8 havi szolgálatra 26 egyént adott, s öszvesen körülbelül csak néhány hónap alatt 300 egyént szolgáltatott. Ha ez áldozat városunk népességéhez arányoztatik; bátran állíthatjuk; hogy aránylag semmi községe e honnak annyit nem adott közös honunknak. Mindezek városunk ifjú erejét végkép kimeríték, elvége 185 egyénből alakított századunk élemedett s munkában megengült, s a terhebb sanyarúságokat nem bírható tagjai léptek ki, s városunk teljesen kimerítetett. Ily helyzetbe vagyunk mi, s innét ered fő kötelességünk önmagunk s elhagyott családunk irányában, megtartani azokat és mi magunkat. — Nem

²⁶ Az OHB ezzel kapcsolatban Perczelhez intézett levelét l. KLÖM XIII. 248. o.

²⁷ A megrovás nem volt egészen jogos, mert Vidos október 23-án már küldött egy tudósítást az OHB-nak. (OL H 2. Kossuth Polizei Akten 299.) November 4-én újabb jelentést írt. (Uo. OHB-iratok 1848:2370.)

vádoltathatunk hazafíui kötelességmentesüléssel hazabocsátásunk után sem, mert Gömör megye zászlóaljában három nagyobb század 8 havi szolgálatra áll készen, melybe népszerűségünkhez irányzott mennyiséget kiállítottuk, kiállítottuk a kivetett rendes újonczokat, s toborzás útján honvédi csapatokhoz 220 jöreményű fiainkat. Mindent áldoztunk tehát, mi tőlünk csak telhetett, s bátran elmondhatjuk, hogy édes hazánkért tehetségünk megerősítésével is áldoztunk. Most nagy részben családapák, közép- s élemedett korúak, elgyengülten a kiállott táborozás sanyarúságai alatt, esdő szavainkat emeljük a mélyen tisztelt Honvédi Bizottmányhoz, hogy előterjesztett indokainkat figyelembe véve bennünket családaink ápolására s megtartására a zászlóaljtól el- és hazabocsátani méltóztatassék.

Nem fogunk mi elmaradni haza iránti kötelességünk teljesítésében, sőt, mint eddig, mindent, mi tehetségünktől telni fog, készséggel áldozni fogunk imádott honunk s nemzeti alkotmányos szabadságunk érdekében.

Mély tisztelettel lenni nem szűnünk. Köpcsényi táborban Nov. 2. 1848.

mélyen tisztelt Honvédi Bizottmánynak

alázatos szolgálái
a Gömör megyei zászlóalj Rimaszombat városi
2k százada.

Tökéletes elismeréssel s hálával méltánylom én a gömöri zászlóalj példás hazafiságát, mellyel véréit, életét szegény elárult hazánk oltalmára felajánlotta. Ismerem a sanyarúságokat, miket szenvedett, s szívvéremmel örömet megváltanám azokat. De a benn foglalt kérésre egy kérdéssel felelek: Meg van már mentve a haza? — Nincs; sőt növekedik a veszély, mert Bécs elesett s az ellenség egész ereje szegény hazánkra agyarkodik. — Most hagyni ott a hon megmentésének pályáját annyit tenne, mint példát adni a sereg szétbomlására — s ha e sereg szét bomlanék, mielőtt újat állítna helyére a hazafíui lelkesedés — akkor szegény hazánk elveszett; s Önöknek, uraim, pihenésök a szolgáltnak pihenése leszen; — enyim nem, mert én nem élem túl hazám szabadságának halálát.

Akarják e hát a hazát elveszteni? — ha igen akkor nincs mit szólanom.

Most Óvárra ment e vitéz zászlóalj; ott jól elszállásolva, hazafíui érzelmeikből ösztönt merítendőnek Önök kitérni a győzelemig, vagy addig, míg sereget teremthetünk, elég erőset édesanyánkat, a hazát megmenteni a dicsőségnek ösvényén, melyen Önöket a nemzet halála kísérti.²⁸

A magyar nem hagyja el hazáját.

Eredeti tisztázat, Kossuth sk. hátiatával. OSZKK Analekta 10 204. A Gömör megyei zászlóalj folyamodványa.

17.

Komárom, 1848. november 7.

Kossuth, az OHB elnöke utasítása Farkassányi Sámuel kormánybiztosnak²⁹

A komáromi vár megerősítéséhez s tökéletes biztosításához még sánclások lévén szükségesek, oda utasítom Önt, hogy haladéktalanul Mecenzéfre siessen, és ott mennél nagyobb számú sáncláshoz szükséges munkásokat szerezzen, ezeket rögtön ide, Komáromba szállítsa, ha másként nem lehet, kötelezőleg.

A munkások egy megyei tisztviselő kíséretében előfogatokon minél gyorsabban ideszállíttassanak. A munkabérik minden köböltől 1 frt. 24 kr., az idejövetelek és visszamenetelek pedig 20 pfkr. leend napidíjuk. Az előfogatok állomásonként, minden 6 emberrel 1 szekér, nyugatványozandók, a munkások idejövetelekre fizetendő napidíjaik fedezésére való költség a kassai hadipénztárból előlegezendő Ön nyugtatványa mellett.

Elvárja Öntől a haza, hogy a vészteljes perceiben minden erélyességet oda fordítandja, hogy minél nagyobb számban munkásokat minél gyorsabban szállíttasson ide.³⁰

Eredeti tisztázat. Borsod megyei Levéltár. Farkassányi Sámuel kormánybiztos iratai. 47. sz.

28 Görgei november 17-én levélben értesítette Kossuthot arról, hogy a Gömör megyei zászlóalj négy századának nemsokára lejár a szolgálati ideje, s ezután el akarják hagyni a tábor. (*Görgey Artúr*: i. m. I. k. 244. o.) November 25-én e négy század parancsnoka, Sebők István százados levélben kérte Görgey Kornélt, a 6. dandár parancsnokát, hogy a négy századot engedje haza. Görgey Kornél őrnagy javasolta a kérés teljesítését, s a kérését Görgey Artúr továbbította Csány László kormánybiztoshoz. Csány beleegyezett hazaengedésükbe, de elrendelte, hogy fegyvereiket vegyék el, s fordítsák a fegyvertelen honvédszászlóaljak felfegyverzésére. Néhány nappal ezután az említett négy század haza is tért, az ottmaradt kettőt pedig beosztották a zempléni önkéntes mozgó nemzetőrzászlóaljba. (OL H. 103. Csány László kormánybiztos. 12. doboz. Nem iktatott beadványok. d. sz.)

29 *Farkassányi Sámuel*, 1848. októberétől decemberéig Abatúj megye kormánybiztosa, utána 1849. júliusáig hadseregélemezési biztos. Várfigóságot szenved.

30 Az iratot közölte: *Deák Gábor—Gyimesi Sándor*: Olvasókönyv Borsod-Abatúj-Zemplén megye és Miskolc város történetéhez. Miskolc, 1965. 112. o. Az eredetivel való összevetéskor azonban kiderült, hogy a közlés hiányos, több szó is kimaradt. Ezért döntöttünk az újraközlés mellett. Az ügy folytatására vonatkozó iratokat l. uo. 113—115. o.

Budapest, 1848. november 10.

Kossuth, az OHB elnöke nyílt rendelete Máriássy János alezredesnek³¹

Nyílt rendelet,
melynél fogva Máriássy János alezredes s az aradi tábor parancsnoka mindaddig, míg ezen tábor parancsnokságát viendi, ezennel a nemzet nevében felhatalmaztatik, hogy az elfogott pártütőket, kikre a honárulás bűne hárul, haditörvényszék elibe állíthassa, s ha a törvényszék által elítéltének, rajtuk az ítéleteket végre is hajthassa. Az eljáró haditörvényszék jegyzőkönyvét a Honvédelmi Bizottmánynak bemutatni tartozván.

Másolat. OHB-száma: 1848:4247. OSZKK Fol. Hung. 3274. Máriássy János: Visszaemlékezések az 1848/9. évi szabadságharc alatt végzett szolgálataimra. 103. f.

Budapest, 1848. november 18.

Kossuth, az OHB elnöke utasítása Vidos József kormánybiztosnak

A nemzetőrségi őrnagyoknak kinevezése kizárólag csak a kormány által történhetik, amely nem idegenkedik az illető hatóságok ajánlatát is — ha lehetséges — figyelembe venni. Miután azonban jelenleg a körülmények olyak, melyek a n. őrségi főtishti hivatalok a katonai ügyekben jártas egyénenkeli ellátását igénylik, tehát Ivánkovichot³² illető ajánlata a kormánybiztosoknak³³ el nem fogadható. Biztosan reményli azonban a Honvédelmi Bizottmány, s elvárja a kormánybiztos urak hazafiúságától, hogy ezen ügyet lemondásuk ürügyéül most, hol a haza minden egyes polgár szolgálatját annyira igényli, nem használják; sőt működéseiket tovább is a haza javára folytatni fogják.

Eredeti tisztázat. OHB-száma: 1848:3208. OL P 701. Vidos-család levéltára, 1848-as iratok.

Pest, 1848. november 23.

Stuller Ferenc elnöki titkár³⁴ értesítése a hadügyminisztériumnak Kossuth megbízásából

Kiss tábornok úr³⁵ hihetően ma megérkezendik Pestre, s jelenteni fogja magát a tisztelt minisztériumnál is. Méltóztassék ez alkalommal értesíteni nevezett tábornok urat, hogy a Honvédi Bizottmány elnökét is azonnal meglátogatni szíveskedjék.

Stuller fogalmazványa. OL H 2. OHB-iratok. 66. doboz. Vegyes iratok.

Pest, 1848. november 26.

Kossuth, az OHB elnöke levele báró Blagoevié Imre altábornagyhoz³⁶

A haza állapotja a rác lázadás ellenébeni offenzív fellépést halaszthatlanná teszi, s ottani hadseregünknek tétlen veszteglését tovább egyáltalán nem engedi.

³¹ *Máriássy János*, 1868-tól báró (1822—1905), 1848 szeptemberétől a tiszántúli önkéntes mozgó nemzetőri kerület, majd az ennek fegyveres erejéből kialakuló aradi ostromsereg parancsnoka. 1849-ben dandár-, majd hadosztályparancsnok az I. hadtestben. Legmagasabb rangja ezredes. Váriórságot szenved.

³² *Ivánkovich János* (1807—1877), 1848-ban országgyűlési képviselő, Kőszeg nemzetőr őrnagya. 1849 júliusától a megye kormánybiztosa. Emigrál.

³³ Vas megyének ekkor három kormánybiztosa is volt: Vidos József, Békássy Imre és Széll József.

³⁴ *Stuller Ferenc* (1806—1874), 1848-ban előbb a pénzügyminisztérium, majd az OHB titkára, 1849 áprilisától a kormányzóelnöki iroda igazgatója. Világos után halálra ítélik, majd amnesztiában részesül.

³⁵ *Kiss Ernő* (1799—1849), a cs. kir. ezredes, 1848-ban honvéd vezérőrnagy, hadtestparancsnok, 1849-ben altábornagy, országos főhadparancsnok. Az aradi vértanúk egyike.

³⁶ *Blagoevié Imre*, báró (1778—1850), cs. kir. altábornagy, szlavóniai főhadparancsnok. 1849. február—márciusában megkísérli osztrák kézre juttatni Péterváradot, ennek ellenére a cs. kir. hadbíróság vizsgálatot indít ellene. Vizsgálati fogságban hal meg.

Ennek következtében Kiss, Vetter³⁷ és Bakonyi³⁸ tábornok uraknak az ide mellékelt rendelet adatott ki³⁹, melynek erélyes végrehajtása a hazára kiszámíthatlan nyereséget, a végrehajtókra pedig nagy dicsőséget árasztand.

A terv kivitele Excellenciádnak hatályos közremunkálását is igényelvén, azt Excellenciádnak azon szíves kérés mellett van szerencsém közleni, hogy ha egészségi állapotja, engedí az egész operációt személyesen vezérteni, mindenestre pedig a nevezett tábornok urakkal értekezve, a kitűzött cél szerencsés véghezvitelére a részletes diszpozíciók megállapításával közredolgozni; s különösen is a tervben megemlített kombináció szerint a sikert biztosítani méltóztassék.⁴⁰

A legszívesebb tisztelettel

Kossuth sk. tisztázata. OSZKK Levelestár.

22.

Pest, 1848. november 26.

Kossuth, az OHB elnöke utasítása Lukinich Mihály kormánybiztosnak⁴¹

Kormánybiztos úrnak f. h. 24-ről a Sopronban tartandó hetivásárok iránt kért utasítás tárgyában kelt feliratára válaszoltatik, miként tekintetbe vévén azon körülményt, nehogy akár Sopron városának lakosai, akár pedig környéke élelmi cikkekben hiányt szenvedjen, a Sopron városában tartandó hetivásárok a legnagyobb óvatossággal megengedendők ugyan; — mindazonáltal Ön erélyességétől megvárja az Országos Honvédelmi Bizottmány, miként a legjobb és legszigorúbb rendszabályokat fogja megtenni, hogy a csempészség Ausztriában minden módon akadályoztassék, a történhető visszaéléseknek eleje vétessék.⁴²

Eredeti tisztázat. OHB-száma: 1848:3373. OL H 114. Kkb. Lukinich Mihály iratai. 140. sz.

23.

Pest, 1848. november 26.

Kossuth, az OHB elnöke utasítása a hadügyminisztériumnak

Mindazon adatok, melyek Kolozsvár városának legközelebbi feladásáról eddig beérkeztek, elegendőnek tartatván arra, hogy báró Baldacci Manó tábornok⁴³ hadiperbe fogattassék, perbe fogatását a Honvédelmi Bizottmány elhatározta, s ennek foganatba vételét a hadügyminisztériumnak ezennel meghagyja.⁴⁴

Eredeti tisztázat. OHB-száma: 1848:3780. OL H 89. Hadügyminisztériumi vegyes iratok. 5. d. 1. fasc.

37 *Vetter Antal* (1803—1882), cs. kir. alezredes, 1848 szeptemberétől honvéd ezredes és hadosztályparancsnok, novemberétől a honvéd vezérkar főnöke. December végétől január elejéig helyettes hadügyminiszter. 1849 már ciusában altábornagy, fővezér. Júniustól a bácskai csapatok parancsnoka. Emigrál.

38 *Bakonyi Sándor, báró* (1805—1853), a cs. kir. 2. gyalogezred ezredese, 1848 októberétől honvéd vezérőrnagy, hadtestparancsnok. Decemberben kilép. A cs. kir. hadbírósg megfosztja rangjától.

39 Az említett rendelet nincs az irat mellett, de valószínűleg a november 30-án a szerbek bánási táborai ellen indított támadás tervét tartalmazta. Kossuth valószínűleg e terv megbeszélésére hívatta magához Kiss Ernőt (l. a 21. iratot). Ugyanezen a napon utasította Vetter tábornokot, hogy ne küldjön fel több segéderőt a feldunai táborba, hanem próbálja meg elfoglalni Aradot, s űzze vissza a Maros völgyében vagy Temesvár felől esetleg előretört elleneséget (KLÖM XIII. 539. o.). Szintén ezen a napon értesítette e tervről Czetz János őrnagyot, a felső-erdélyi hadtest parancsnokát. (KLÖM XIII. 536. o.)

40 A november 30-án megindított támadás nem járt sikerrel. A hosszú vonalon elosztott magyar csapatok három oszlopban indultak meg Ördögáldja, Alibunár és Tomasovác ellen, de csak az Ördögáldja elleni támadás járt sikerrel. A támadást december 4-én Kiss Ernő vezényletével megismételték, de a csapatok hiányos együttműködése miatt ezúttal is sikertelenül.

41 *Lukinich Mihály* 1848-ban Sopron megye kapuvári kerületének képviselője, novemberétől decemberig a megye kormánybiztosa.

42 Az iraton levő hátirat szerint „Kiss Lajos képviselőnek meghagyatott, hogy kellő óvatosság mellett a hetivásárok tartását engedje meg”.

43 *Baldacci Manó báró* (1807—1852), cs. kir. ezredes, az erdélyi magyar erők főparancsnoka. November végén Kolozsvár elvesztése miatt leváltják. Olimtűzben várfogságban hal meg.

44 Az irat mellett a hadügyminisztérium november 29-én és december 16-án 8779./926. szám alatt kiadott intézkedéseinek fogalmazványai találhatók. 1. Megbízás Weinzierl hadbírónak Baldacci perének lefolytatására. 2. Értesítés az OHB-nak Weinzierl megbízásáról. 3. Baldaccit Budapestre hívják. 4. Kéri a főhadparancsnokságot, adjon javaslatot a bírósg tagjaira.

Pest, 1848. november 30.

Kossuth, az OHB elnöke értesítése Sopron város közönségének

Mielőtt a Honvédelmi Bizottmány e városnak folyó hó 25-én kelt felírását vette volna, Lukinich Mihály kormánybiztos úrnál már előlegesen november 24-én intézkedett, miszerint, nehogy e város és környéke élelmi cikkekben hiányt szenvedjen, a szokott hetivásárok a jelen körülményekben kellő óvatossággal megtartassanak.⁴⁵

Nem kétli a Honvédelmi Bizottmány, hogy ezen, ma ismét megújított intézkedésének várt fogadata lesz;⁴⁶ s valamint e városnak eddigi hú hazafiságát örömmel tapasztalta, úgy jövődjére is reményli, hogy e város lakosai azon türelmeket, melyeket reájok s a vidékre a hadi állapot idéz, a haza és alkotmányos szabadság érzelmével enyhítendik. Meghagyatván a kormánybiztosnak, hogy a hadi állapot sanýarúságait a lakosságnál a lehetőségig enyhíteni főbb gondjának ismerje.

A hadügyminisztérium útján megtétettek az illető rendelkezések, hogy e város polgári hatósága, mennyire a hadi operációk veszélyeztetése nélkül lehet, teljes épségben fenntartassék.

Korabeli másolat. OHB-száma: 1848:4102. OL H 114. KKb. Lukinich Mihály iratai. 228. sz.

Budapest, 1848. december 10.

Kossuth, az OHB elnöke utasítása Madarász László OHB-tagnak⁴⁷

Nyáry Pál bizottmányi tag⁴⁸ által aziránt értesítettem, hogy Müller ezredes a Wasa ezredből,⁴⁹ ki nemrégiben ezrede kormányának átvétele végett a felső táborba utazott, többek előtt azon nyilatkozatot tette volna, miként ő, mihelyt szerét teheti, ezredével az ellenséghez fog átmenni; mások előtt ismét azt mondta, hogy a Wasa ezred, melynek átvétele végett felmegyen, aként van hangolva, hogy csak az alkalmat lesi az ellenséghez átszökésre, azért megyen tehát, hogy az ezrednek ebbeli szándékát meghúisítsa.⁵⁰

Mínt hogy pedig a Wasa ezred hadviselésünk lelegejétől kezdve magát mindig vitézül viselte, s ügyünk irányában ragaszkodást tanúsított; — én e két, egymással ellenkező állítások közül az elsőt híven valószínűbbnek; — de azon esetben is, ha a második feladás állana, mindenesetre gyanús Müller, mivel ezt fel nem jelentette; indíttatva éreztem tehát magamat nyomban aként intézkedni, hogy nevezett Müller ezredes onnan, ahol e részben kibocsátott rendeletem találandja, egy térparancsnoki tiszti kíséretében tüstént ide Pestre rendeltessék.

Müller most az említett tiszti kíséretében itt van, a Fejér Hajó vendéglőben.⁵¹

Felszólított ennelfogva hivatalosan bizottmányi tag urat, hogy az itteni főhadbíró magához vévén, egyzersmind pedig Nyáry Pál bizottmányi tag által magát az adatok iránt informáltatván, Müllert szólíttassa fel az ellene felhozottakról deklarációra; úgy azonban, hogy ezen deklarációra neki ne hosszú konceptuális út adassék, hanem rögtönösen lepessék meg a kérdéssel, s kívántassék tőle a felelet. S ha ennek következtében a hadbíró forma szerénti vizsgálatot fogna szükségesnek látni, e részben a bizottmányi tag úr a szükséges lépéseket tegye meg. Mindenesetre az ügyet a tapasztalándókhöz képest végelhatározás végett a Honvédelmi Bizottmánynak terjessze elő, Müller személyének bátorságban léte iránt figyelemmel leendvén.⁵²

Eredeti tisztázat. OHB-száma: 1848:5029. OL H 95. Országos Rendőri és Postaosztály (továbbiakban: ORPO) 1848:202.

45 L. a 22. iratot.

46 Kossuth e napon Lukinichhoz írott újabb utasítását l. KLÖM XIII. 605. o.

47 *Madarász László* (1811—1909), a csákvári kerület országgyűlési képviselője, az OHB tagja, az Országos Rendőri és Postaosztály vezetője. Emigrál.

48 *Nyáry Pál* (1806—1871), 1848-ban Pest megye első alispánja, országgyűlési képviselő, az OHB tagja és helyettes elnöke. Várfogságot szenved.

49 *Müller Károly* (1794—?), cs. kir. őrnagy a 60. gyalogezredben. Decembertől honvéd ezredes, az ezred parancsnoka. 1849. január elején Pesten jelentkezik a cs. kir. csapatoknál. Nyugalmazták.

50 Kossuth már december 7-én utasította a hadügyminisztériumot Müller Pestre rendelésére. KLÖM XIII. 676—677. o. Másnap írt ez ügyben Csánynak is. Uo. 680. o.

51 Madarász s. k. megjegyzése: „Magyar Királynál 32. sz. alatt.”

52 Madarász másnap, december 11-én reggel 10 órakor személyesen hallgatta ki Müllert. A jegyzőkönyvet is maga írta:

„1-6 kérdésre: az nem igaz, és ostoba állítás volna, mert az ezred szétozva lévén több helyekre, ez magában lehetetlen volna; azonkívül miután ő az esküt a magyar alkotmányra letette, azt híven meg akarja tartani, s ha el akart volna távozni Magyarhonból, azt régen megtéhte volna, de eszében sem volt.

2-ik kérdésre: Soha nem mondotta senkinek, és nem is mondhatta, mert jobb szellemű katonaságot nem ismer; azt is megjegyezvén, hogy még Verbászon volt zászlóaljával, oly hangzatban tudta tartani a tisztikart, hogy tőle egy

Pest, 1848. december 14.

Kossuth, az OHB elnöke utasítása Almásy Ernő őrnagynak⁵³

Sillye Gábor kormánybiztos⁵⁴ az 52-k zászlóalj kiállítása után az 53-knak is kiállításával lévén megbízva;⁵⁵ nehogy a szerteágazó gondoskodások, melyekkel halmozva van, a Bocskai-lovasok⁵⁶ felszerelése körül idézzenek elő némi akadályokat; intézkedtem, s aziránt a nevezett kormánybiztos már utasítottam is, miszerint a Bocskai-lovasoknak csupán felszerelési pénztárát kezelendő, és az újoncozásról gondoskodandik.⁵⁷ Ami tehát a sokszor nevezett Bocskai-lovasok egyébkénti felszerelését és kiállítását illeti, erre nézve rendelem, hogy az érészbeni teendőket őrnagy úr ismerje kötelességének.

Korabeli másolat. OHB-száma: 1848:5496. OL H 75. Hadügyminisztérium. Általános iratok. (továbbiakban: HM ÁI) 1849:2715.

Budapest, 1848. december 19.

Kossuth, az OHB elnöke utasítása Ujházy László kormánybiztosnak⁵⁸

Halasy Ede kormánybiztos⁵⁹ f. hó 10-ről írt jelentésében az iránt tudósítván a Honvédelmi Bizottmányt, hogy azon 436 darab vadászpuska, mely a Honvédelmi Bizottmány 3475-ik számú rendelete szerint általa a hontiaknak visszaadandó lett volna, kormánybiztos úrhoz küldettek fel; ezennel utasítottam kormánybiztos úr, hogy a fentebb említett puskákat a hontiak számára Esztergomba küldje le.⁶⁰

Eredeti tisztázat. OHB-száma: 1848:5485. OL H 114. KKb. Ujházy László kormánybiztos iratai.

sem távozott, holott más századból többen léptek ki, s e tárgyban már mindent elbeszél Nyárynak, kinél épp most volt annak hivatására. Megjegyzé mégis, hogy Csekonich őrnagynál lévén estélin, olvasta az Ungarba, hogy seregünk visszavonulna Győr felé, s mint tapasztalt katona, tudván, mily veszélyes a visszavonulás, ha nincs felügyelő; aképp nyilatkozott, hogy sietnie kell, hogy most ezredéhez minél előbb érhesen; s ha tudta volna, hogy ezrede rossz szellemi, kötelességének tartotta volna a hadügyminisztériumnak bejelenteni.

E tárgyban ő sértve érezvén magát, vizsgálatot kívánt.⁵⁷

Az ügyben Madarász megkereste Nyáryt is, aki a következőket írta:

„Édes barátom!

A dolog így áll: Müller ezredesnek egy jóbarátja, kit, ha szükség lesz reá, meg fogok nevezni, azt beszélte, hogy Müller ezredes azért siet a táborba, mert úgy esett értésére, hogy ezrede át akar menni az ellenséghez, s ezt meg akarja akadályozni. — Most már az a kérdés: minő adatai voltak Müllernek, melyek őt ezen nyilatkozatra bírták? — Kérlek tehát, mindenek előtt ezt a kérdést tedd neki; ha tagadná, akkor kénytelen leszek a forrást is megmondani, honnan ezen hír hozzám jött; addig, miután asszonyoktól hallottam, nem szeretném őket kompromittálni.”

Madarász sk. feljegyzése szerint: „Ennek folytán Nyáry Pál úr egyedül Csekonich őrnagyot nevezvén meg, s attól kerek tagadást nyervén, továbbintézkedés lehetlenült.”

December 14-én szintén sk. levélben tudatta az ezredessel a következőket: „Miután Ezredes urat Ezredes úrnak ön kívánatára tett lépések után legkeveseb adat sem terhelné, szerencsém van ez azon kéressel tudatni, hogy nekem adott szavát ezennel visszaadván, hazafütségéről esmert ezredénél minél előbb megjelenni szíveskedjék, mert a hazának hű fiainak vitéz karjaira szüksége van.”

53 *Almásy Ernő* (1818—1849), kilépett cs. kir. főhadnagy, 1848-ban előbb nemzetőr, majd honvédőrnagy, osztályparancsnok a 17. huszárezredben. Kolerában hal meg.

54 *Sillye Gábor* (1817—1894), 1848-ban Hajdúböszörmény országgyűlési képviselője, a Hajdú-kerület kormánybiztos, 1849 júliusától a kerületen kívül Szabolcs megye és Debrecen kormánybiztos is. Várfogságot szenved.

55 Az 52. és 53. honvédzászlóalj gyalogságának szervezését Sillye 1848 novemberében kezdte meg a Bocskai-csapat gyalogságából.

56 A 17. (Bocskai) huszárezred szervezését 1848 novemberében kezdték meg a Bocskai-csapat lovasságából. E csapat lovasságából egészítették ki az Itáliában harcoló 5. huszárezred legénységét is.

57 Kossuth e napon Sillyéhez írott levelét l. KLÖM XIII. 740. o.

58 *Ujházy László* (1795—1870), Sáros vármegyei főispán, 1848-ban pozsonyi kormánybiztos. 1849-ben a Radical Párt elnöke, komáromi kormánybiztos. Emigrál.

59 *Halassy Ede*, Komárom megye kormánybiztos, az udvardi kerület országgyűlési képviselője. Január elején jelentkezik Windsch-Grätznel.

60 Ujházy hátrirta: „E tárgyban g. Lázár megkeresteten[dő], adjon felvilágosítást, nincsenek-e Kammermayer-nél?”

Pest, 1848. december 20.

Kossuth, az OHB elnöke utasítása Madarász László OHB-tagnak

Gróf Zichy Lipót alezredes, a legközelebbi mosonyi győzelem egyik hőse⁶¹ pár napi szabadsággal azért jött le, hogy nejről és gyermekéről, kik Abaujban Sepsiben laktak, de Schlik⁶² beütése következtében onnan elmenni kényszerültek, tudomást szerezhesen.

Egy ily hősnak csak pár órai távolléte is a seregtől pótolhatlan kár lehet, de más részről méltányos, hogy a férj és apa megnyugtattassék kedveseinek hol- és miképp léte iránt.

Ezért ezennel felhívom Önt, legyen szíves minden követ megmozdítani arra nézve, hogy gróf Zichy nejének és gyermekének holléte iránt lehető leghamarább megnyugtattassék.

Jelesül legyen szíves egy futárt Szemeréhez küldeni avégett, hogy ő vagy Besenyőn, a Szirmay-család székhelyén, vagy ott a környéken eziránt minden buzgósággal bizonyos tudomást igyekezzen szerezni, s Önt rögtön értesíteni, miszerint a gróf megnyugtatta a táborba visszamehesen.⁶³

Eredeti tisztázat. OHB-száma: 1848:6234. OL H 95. ORPO 1848:394.

Budapest, 1848. december 21.

Kossuth, az OHB elnöke utasítása az Országos Rendőri és Postaosztálynak

A Turszky-ezredbeli tisztekre nézve⁶⁴ a rendőrségnek következő utasítások adatnak:

Binder ezredes⁶⁵ nyugalmaztatván, ittmaradása a benyújtott reverzális mellett megengedtetik.

Binder ezredes úr előterjesztésére Obholzer János ezredi lelkész, Meingasser József tábori orvos és Sántus János ezredi segéd és főhadnagy⁶⁶ folyamodóknak becsületszavuk lekötése mellett, hogy sem szóval, sem tettel Magyarország ellen fel nem lépnek, — megengedtetik a magok költségököni ittmaradhatás.

Schwarzer százados volt katonai uszodai parancsnok számadásai tisztába hozatala- és bevezésére még 8 napig Pesten maradhat, de ez idő alatt rendőri felügyelet alá helyezendő.⁶⁷

Eredeti tisztázat. OHB-száma: 1848:6267. OL H 95. ORPO 1848:447.

Budapest, 1848. december 25.

Kossuth, az OHB elnöke utasítása Madarász László OHB-tagnak

Önök f. hó 22-kéről 447. szám alatt kelt jelentésére⁶⁸ válaszoltatik, miszerint Obholzer János ezredi lelkésszel, miután váci születésű, úgy kell bánni, mint azon többi tisztekkel, kik magyar létkre az esküt megtagadták, ti. be kell őt záratni.

Sántus adjutánst érdeklőleg, kiről az hozatik fel, hogy kivételes patrocíniumra érdemesítve lett, a Honvédelmi Bizottmány semmi kivételt nem teszen.

Eredeti tisztázat. OHB-száma: 1848:6385. OL H. 95. ORPO 1848:574

61 *Zichy Lipót, gróf* (1805—1869), cs. kir. őrnagy, a szabadságharcban honvédezzredes, dandárparancsnok. 1849. januárjában kilép, a cs. kir. hadbírósg megfosztja rangjától. — Az említett mosonyi győzelem 1848. december 18-án volt.

62 *Schlik von Bassano und Weisskirchen, Franz, gróf* (1798—1862), cs. kir. altábornagy, hadtestparancsnok. Nyugállományú lovassági tábornokként hal meg.

63 Madarász december 21-én felvilágosítást kért Zichy feleségének hollétéről Irányi Dániel és Vay Lajos kormánybiztosoktól és Szemerétől. December 25-én Gyarmas (?) József futár jelentette, hogy Zichy Lipót családja Sepsiben van. OL H. 95. ORPO 1848:533.

64 A volt cs. kir. 62. gyalogezred azon 29 tisztjéről van szó, akik nem voltak hajlandók letenni az esküt a magyar alkotmányra. Kossuth először december 13-án írt ügyükben a hadügyminisztériumnak (KLÓM XIII. 724.); december 19-én pedig utasította a hadügyminisztériumot, hogy a tisztek között levő magyarokat tartóztassa le, a többieket pedig becsületszavuk és írásbeli nyilatkozatuk mellett, hogg Magyarország ellen két évig nem harcolnak, helyeztesse a rendőrség felügyelete alá. (Uo. 814. o.)

65 *Binder Tivadar* (1793—?), a cs. kir. 62. gyalogezred ezredese. 1849 januárjában jelentkezik a cs. kir. csapatonknál. Nyugalmazták.

66 Sántus nevét Madarász kihúzta, és odaírta mellé: „magyar”.

67 Madarász december 22-i válaszában jelentette, hogy Obholzer János váci születésű pap, tehát ugyanúgy magyar, mint Sántus; mit tegyen hát velük? L. a 30. iratot.

68 L. a 38. iratot és a hozzáírfizott jegyzetet. Mellette Madarász két átírata december 27-ről. 1. A hadügyminisztériumnak, hogy Sántust az eskü letétele után főhadnagyként, Obholzert pedig lelkészként alkalmazták. 2. Mitisz térparancsnoknak, hogy december 28-án reggel 9 órára rendelje a rendőri hivatalba Sántust és Obholzert.

Pest, 1848. december 25.

Kossuth, az OHB elnöke átirata Nyáry Pál OHB-tagnak

Szemere Bertalan honv. bizottmányi tag éppen most jelenti⁶⁹ Irányi Dániel k. biztos⁷⁰ útján —, miképp a miskolci sereg számára még vagy 1000 darab ruha szükségeltetik; mindazáltal azon megjegyzéssel, hogy ha a Bocskai-csapatnak megrendelt 1200 ruha elérkezik, akkor erre sem leendő szükség; véleményem szerint úgy kellene intézkedni, hogy legalább 600 darab szűrnapdug s ködmön küldessék Miskolcra, csak az a kérdés, lehetséges-e? mert *Sillye* küldeményére egyáltalában nem számítok, *Mészáros* pedig 28-kán támadni akar.⁷¹

Eredeti tisztázat. A kurzívával szedett sorok Kossuth sk. betoldásai. OL H 2. OHB-iratok. 66. doboz. Vegyes iratok. d. sz.

Pest, 1848. december 26.

Kossuth, az OHB elnöke hátirata Mészáros Lázár hadügyminiszter 1848. december 24-i levelén; utasítás Madarász László OHB-tagnak

Tisztelt Honvédelmi Bizottmányi Elnökség!

Az ide mellékelt levélborítékból méltóztasson kivenni, hogy még a magam személye, mely egy sereg vezényletével van megbízva, nem ment a kutatástól. Fáj ez egy becsületes embernek, ki hazafiságának nem csekély jeleit adá; fáj annál inkább, mivel ily fölöttei titkos öröködést mivel sem érdemlette meg. S így vagy érdemlek bizalmat, vagy nem; ha igen, úgy az ily méltatlanságtól biztosíthatni kérem magamat; ha nem, úgy minden hivatalaimat kész vagyok letenni, amint is eltökéltem mindannyi egyes főbb hivatalnokoknak és seregvezényleteknek tudtokra adni, hogy nekem magányleveleket ezentúl ne írjanak.

Miskolc, 24-dik X-ber 848.

Mészáros Lázár

Madarász László úr legyen szíves a bennírt dolgot investigáltatni, valjon a postán, rendőrségnél vagy pedig (mert a boríték címzése *hivatalos*) a hadügyminisztériumnál történt-e a levél felbontása; s engem a vizsgálat eredményéről tudósítván, mindenesetre megtiltani, hogy a levélbontók a kormány s miniszter leveleit ne bontogassák.⁷²

*Mészáros sk. tisztázata Kossuth sk. hátiratával. OHB-száma: 1848:6660. OL H 95. ORPO 1848:572.*Pest, 1848. december 27. körül⁷³*Az OHB rendelete Bernáth Zsigmond főispánnak.⁷⁴*

A Honvédelmi Bizottmány herceg Woroniecki Józsefet⁷⁵ megbízta, hogy Magyarországon, úgyszintén az ország határain kívül Magyarország szolgálatára és védelmére önkéntes csapatokat alakítson és felfegyverezzen.⁷⁶

E nagy fontosságú megbízásnak végrehajtására a fentnevezett herceg a szükséges rendeletekkel, utasítással, úgy a megkívántató és az ügy első stádiumára kellő pénzüsszeggel egy időre el van ugyan látva; minthogy azonban megtörténhetik, hogy a megbízott herceg egyik vagy másik csapatjával Galiciából Ung megyén keresztül az országba átjönni óhajt, s evégre rögtöni szükség-

69 Szemere jelentését Kossuth hátiratával együtt l. KLÖM XIII. 896. o. A jelentés december 24-én kelt.

70 Irányi Dániel (1822—1892), a márciusi ifjak egyike. 1848-ban az igazságügyminisztérium titkára, Pest város képviselője. Ősztől Sáros megye kormánybiztos. 1849. április végétől budapesti kormánybiztos. Emigrál.

71 Mészáros Lázár (1796—1858), a cs. kir. ezredes, 1848-ban a Batthyány-kormány hadügyminisztere. Decembertől 1849. januárig hadtestparancsnok. A trónfosztás után lemond a hadügyminiszterségről. Júliusban fővezér. Emigrál. — A Kossuth által említett támadás eredményezte december 28-án a szikszói összecsapást, amelyben rövid ágyúzás után Mészáros visszavonult.

72 Madarász december 27-én értesítette Kossuthot, hogy az említett levelet mint hivatalos iratot Mészáros távollétében Zelenák Sándor hadügyminisztériumi irodaigazgató bontotta fel.

73 A közlő az iratot október 10-i dátummal közölte, ez azonban nyilvánvalóan téves. Woroniecki az említett megbízást csak december 27-én kapta.

74 Bernáth Zsigmond (1790—1882), 1848-ban Ung vármegye főispánja és kormánybiztos.

75 József Woroniecki, (?—1885) december végétől egy lengyel gerillacsapat szervezője a Felvidéken. Áprilistól a lengyel régi dicsőítősztyálynak parancsnoka, majd térparancsnok a gyulafehérvári ostromseregnél. Emigrál.

76 A megbízást l. KLÖM XIII. 904—905. o.

geinek fedezésére bizonyos összegre szüksége talál lenni, nehogy valami hiány vagy fennakadás legyen, a Honvédelmi Bizottmány jónak találta a pénzügyminisztériumnak a mai napon meghagyni, hogy Főispán úrnak fennemlített célra 15 000 pftot utalványozzon, az ungvári álladalmi pénztár által kifizetendőt.

A kormány ebbeli intézkedését azon bizodalomnál fogva tudatja Főispán úrral, mellyel Főispán úr személye iránt viseltetik, s kéri, hogy ezt senkivel sem közölni, ellenben herceg Woronieckit fontos vállalatában mindenképp támogatni méltóztassék.

Fogalmazvány? A Vörös Antal gyűjtemény 965. sz. irata alapján közölte Palóczy Edgár: Woroniecki—Korybut Micieslaw herceg c. írásában. História, 1928/7—8. sz. 71. o.

34.

Pest, 1848. december 31.

Kossuth, az OHB elnöke utasítása Madarász László OHB-tagnak

Ezennel megkerestetik biz. tag úr, hogy azon 500 német tüzért, kik Pesten vannak, *haladék nélkül* szállíttassa a Jászkunszágba.

Kelt Pesten, dec. 31-én 848.

a Honvédelmi Bizottmány elnöke
Kossuth Lajos

Tovább nem lehet várakozni az elszállítással; azonnal oda, ahová jónak látja.⁷⁷

Eredeti tisztázat. Az utóirat Kossuth sk. írása. OL H 95. ORPO 1849. 1. kútfő, 333. tétel

35.

Pest, 1848. december 31.

Kossuth, az OHB elnöke utasítása Szabó Zsigmond alezredesnek⁷⁸

Szíves ajánlata következtében is megkeresen Alezredes urat, hogy válogatott emberekből álló, és teljes bizalmat érdemlő hű tisztek vezénylete alá helyezendő egy erős kompániát a Szolnok felé vezető vasút udvarba kiállítson avégett, hogy ha a kormány szükségesnek találná még az éjjel Szolnokra utazni, az fedezetül szolgálhasson. Kérem jelentését, hány órára leszen ott ezen fedezet.

Kossuth sk. tisztázata. OL R 306. Katonai iratok. 5. cs. Szabó Zsigmond iratai.

36.

Pest, 1848. december 31.

Az OHB két utasítása a.) a vasúti szállító hivatalhoz b.) a vasútigazgatósághoz

a.)

A fegyvergyár és személyzete ezennel vasútvonalon Szolnokra küldessen.

b.)

Meghagyatik a vasútigazgatóságnak, hogy holnap déltájban a fegyvergyár számára két vonalt (treent) készen tartson.

Fogalmazványok. OL H 2. OHB-iratok. 66. d. Vegyes iratok. d. sz.

⁷⁷ Az említett tüzerek a cs. kir. 5. tüzérezred tagjai voltak, s hadifogolyként a lőszergyártásban dolgoztak.

⁷⁸ Szabó Zsigmond (1799—1882), cs. kir. százados, 1848-ban honvéd alezredes, dandárparancsnok. 1849-ben ezredes. A komáromi várórség tagjaként amnesztiát kap.

Hely és dátum nélkül (Budapest, 1848, december 31, körül)
Az OHB (?) kiáltványa a hadsereghez

Vitézek!

A haza megszokta remélni bennetek s várni tőletek Magyarország megmentését.

És ti e reménynek megfelelőek, s ellenségeink nem egyszer érezték fegyvereitek súlyát.

Vitézek! Erdélyből örömhíreket kaptunk, Kolozsvár a miénk! A székelyek újra felkeltek, Brassót bevették. Bem tábornok írja, miképp reméli, hogy nemsokára Magyarországot Erdélylyel megjándékozandja.⁷⁹

Az aldunai lázadás fészkei nagyobb részt szétdőltak; most rátok néz az egész haza, tőletek várja, hogy szívét, Budapestet megóvjátok az ellenség fegyvereitől.

Vitézek! Az egen még a sukorói nap süt.⁸⁰ Emlékezzetek a diadal napjaira! Ti az ellenség számával soha nem gondoltatok; ott áll elöttetek, verjétek meg!

Fel vitézek! Lobogjanak a zászlók, induljatok, hogy az ellenség ráismerjen győzőire!

Fogalmazvány. OL H 2. OHB-iratok. 66. doboz Vegyes iratok. d. n.

⁷⁹ Bem 1848. december 25-én vonult be Kolozsvárra. Az erről szóló december 26-i jelentését Kossuth december 30-án kapta meg. A Brassó bevételéről szóló álhír eredete ismeretlen.

⁸⁰ Utalás a szeptember 29-i pákozdi—sukorói győzelemre.

SZIJJ JOLÁN

MAGYAROK A FRANCIAORSZÁGI INTERNÁLÓ TÁBOROKBAN 1940—41-BEN

A Hadtörténelmi Levéltár tudományos munkatársa, dr. Bonhardt Attila a referenciájába tartozó M. kir. Honvédelmi Minisztérium irataiban a franciaországi internálótáborokban lévő magyarokkal kapcsolatos iratokra bukkant. Mivel a névjegyzékben olyan ismert személyek is szerepeltek, akik önkéntesként részt vettek a spanyol polgárháborúban, átadta az iratot az un. ellenállási gyűjtemény referensének, hogy annak másolatát ott helyezze el. A reponálást megelőző rutinfeladatok során kiderült, hogy eddig ismeretlen iratról van szó, amely új adalékot tartalmaz a spanyol önkéntesek sorsáról és elsősorban a m. kir. kormány minisztereinek állásfoglalásairól.

Amint az ismeretes, 1938 szeptemberében a spanyolországi nemzetközi önkénteseket a köztársasági kormány az arevonalakból kivonta. 1938 októberétől közel 6 ezer önkéntes hagyta el Spanyolországot. Az utolsók 1939. február 9-e és 11-e között Port-Bou-nál lépték át a francia-spanyol határt, ahol francia csendőrök és vörös sapkás szenegálok fogadták őket.

Az internáltak első állomása a Földközi-tenger menti Saint Cyprien volt. Innen néhány hónap után Gurs-be szállították őket. A gursi tábor 1940 tavaszán feloszlatták és a nemzetközi önkéntesek egy részét az Argeles-i táborba, más részét a hírhedt Vernet-i büntetőtáborba vitték. A magyar önkéntesek nagy része is ide került.¹

Természetesen az ügyirat előzményei után kutatást folytattunk a M. kir. Külügyminisztériumnak az Országos Levéltár őrizetében lévő fondjaiban, azonban sem a KÜM megfelelő osztályai (K 63., K 70. számú fondok), sem a Vichy-i m. kir. követtség (K 95., K 448. sz. fondok) 1940—1941. évi iratai közt nem találtuk a keresett iratokat. A névjegyzékekben szereplő nevekre folytatott kutatásunk is csak részleges sikerrel járt: néhány személy neve szerepel ugyan a követtség névmutatóiban, de az iratok nem találhatók meg az Országos Levéltárban. (A két megtalált személyre vonatkozó adatot a névjegyzéknél közöljük.)

Az ügyiratot teljes terjedelmében közöljük, a beadványok és a pro domo esetében szöveghűen, a névjegyzékeket betűhíven. A személy- és helynevek magyar megfelelőjét, illetve helyes változatát csak azok esetében adtuk meg () zárójelben, akik a levéltár nyilvántartásában — mint a spanyol polgárháborúban részt vett magyar önkéntesek — szerepelnek. E személyek neve előtt „S” betűjelzés is található. Az eredeti iratban néhány nevet piros „pipával” jelöltek meg (valószínűleg ezzel a spanyolosokat jelölték), e nevek előtt „+” jelölés szerepel.

Az irat őrzési helye és jelzete: HL HM 451/eln. 15. osztály — 1941. alapszám (40 folio.)

Fénymásolata elhelyezve HL PgyS/21. szám alatt.

1 A tudományos feldolgozások — köztük elsősorban Györkei Jenő munkái — részletesen foglalkoznak a témával.

I. ügyirat

Magyar királyi honvédelmi miniszter

Előadói

451/el. — 15. osztály/1941.²

A beadvány beküldője: Küm.
száma: 4684/1940.
kelte: 1940. december 31.

Tárgy: A franciaországi internáló táborokban
levő magyarok kiszabadítása.

Beadvány

Magyar királyi Külügyminisztérium

S Ü R G Ő S !

Budapest, 1940. december 31.

¶ A páris vidéki (Vichy) m. kir. követség fenti tárgyban hozzám intézett felterjesztését van szerencsém Nagyméltóságodnak másolatban tisztelettel megküldeni azzal, hogy mielőtt a felterjesztésben foglaltakra vonatkozólag nevezett követséget utasítással látnám el, az egyes kérdések tisztázása céljából a vezetésem alatt álló külügyminisztérium tanácsstermében 1941. évi január hó 10-én d.e. 10 órakor tárcaközi értekezletet tartok.

Van szerencsém Nagyméltóságodat tisztelettel arra kérni, hogy az értekezletre meghatalmazottját kiküldeni méltóztassék.

A miniszter rendeletéből:

Danilovics³

rendkívüli követ és meghatalmazott
miniszter

Melléklet a 4684/7—1940. adm. res. számhoz
Másolat

M. kir. Követség Páris
1647/

Vichy, 1940. november 9.

Tárgy: A Franciaországban inter-
nált magyar állampolgárok
ügye. Látogatás a táborok-
ban.

4. db. melléklet
Hiv. sz: 1433 itteni

Nagyméltóságú gróf Csáky István úrnak, m. kir. külügyminiszter,

Budapest.

Amint Nagyméltóságodnak bátor voltam jelenteni, a franciaországi internált táborokban tartózkodó magyar állampolgárok ügyében bolgár kollegámmal együttesen érintkezésbe léptem a francia külügyminisztérium útján a belügyminisztérium illetékes osztályával. Ennek eredményeként a francia hatóságok engedélyt adtak a Délfranciaországban fekvő három tábor meglátogatására, ahol magyar és bolgár honosok internálva vannak. Ezzel dr. Gesztesi Gyula, miniszteri o. tanácsos, követségi sajtóelőadót bízam meg, aki az itteni bolgár követségi sajtóelőadóval együtt és Charles Rocarpin külügyminisztériumi rendőrfelügyelő kíséretében október hó 27-én indult el a magyar (illetve bolgár kollegája részéről az ugyanazon táborokban elhelyezett bolgár) internáltak meglátogatására.

A követségi kiküldött október 29-én és 30-án Pamiers helység (Ariege megye) városházán kezdte meg a magyar internáltak kihallgatását. Ezeket az onnan pár kilométernyi távolságban lévő Le Vernet-i táborból szállították be napjában kétszer Pamiersbe csendőrségi fedezet mellett, miután maguknak a táboroknak a meglátogatását a francia hatóságok mindkét helyen úgy a magyar mint a bolgár kiküldötteknek nem engedték meg.

² A HM-ben 1941. január 4-én iktatták. Az előadói vonalon Bernáth min. osztályfőnök I. 7-i rájegyzése piros ceruzával: *azonnal.*

³ Dr. Danilovics Pál a KÜM-ben a nemzetközi jogi osztály vezetője volt ekkor.

A bemutatott hivatalos francia névjegyzék⁴ szerint a Le Vernet-i táborban 97 magyar internált őríznek (akikhez járult még 2, a listán nem szereplő erdélyi magyar). Ezek közül a követési sajtóelőadó utasításomnak megfelelően 26 magyar alattvaló ügyét részletesen megvizsgálta, meghallgatta panaszait (amiket magyar nyelven háborítatlanul adhattak elő), kívánságait, felvette személyi adataikat bemondásuk alapján, mert okmányait a tábor vezetősége bevonta és nem bocsátotta kiküldött rendelkezésére, egyuttal tájékozdott a többi előtte meg nem jelent, vagy meg nem jelenhetett internált felől.

Október 31-én és november 1-én az Argeles-ben (Pyrenées-Orientales megye), november 1-én és 2-án pedig az eredetileg Argeles-től pár kilométerre lévő Saint-Cyprien-i táborban elhelyezett, de azóta ugyancsak az Argeles-i táborba áttelepített internáltak kihallgatására került sor.

A francia hivatalos kimutatás⁵ szerint az Argeles-i táborban lévő 29 magát magyarnak valló internált mindegyike személyesen megjelenhetett a tábor irodájában a követési kiküldött előtt és bemutathatta okmányait, amelyeket ennek a tábornak a vezetősége rendelkezésére bocsátott. Meglátogatta továbbá a sajtóelőadó, egy, az argelesi magyar csoport kimutatásában szereplő, de a perpingnan-i kórházban ápolt internáltat is.

Ugyancsak megjelent a követési kiküldött előtt 21 volt román állampolgárságú magyar nemzetiségű, vagy magát ilyennek valló visszahonosítását vagy optálását igénylő internált az argeles-i csoportból.⁶

Végül az ú.n. Saint-Cyprien-i csoportnak, akik jelenleg szintén az Argeles-i táborban vannak, a francia kimutatásban⁷ szereplő 40 tagját ugyancsak kihallgatta kiküldöttem, aki előtt még mintegy 10, a hivatalos francia listán nem szerepelt magyar honos jelent még ebből a csoportból.⁸

A francia belügyminisztérium adatai szerint egy negyedik táborban, Gurs-ban (Pyrenées, Orientales megye) még egy magyar internált (Soós Árpád) őriztetik.

A fentiek alapján megállapítható, hogy jelenleg a francia szabad zónában elhelyezett internált táborokban körülbelül 190 magyar állampolgárt, illetőleg magát magyarnak valló férfit tartanak őrizetben.

Ezek közül hozzávetőleges és egészen felületes megállapítás szerint mintegy 95 tekinthető árjának és körülbelül 70 teljesíthető szolgálatot a spanyol vörös hadseregben. Az argelesi csoport kivétel nélkül a volt vörösökből került ki. A Le Vernet-ben internáltak egy része szintén „vörösökből” került ki. A saint-cyprien-i csoport alig egy-két kivétellel Belgiumból vagy Hollandiából menekült, önkényesen, minden ok nélkül letartóztatott vagy evakuált és Franciaországba toloncolt, illetve internált magyar honosokból áll.

Az elhangzott vallomások alapján megállapítható, hogy az internált táborban elhelyezett magyar (éppúgy mint más) honosok sorsa a lehető legsiralmasabb. Egyhangúlag megállapítják ugyan, hogy a francia összeomlás óta a velük szemben tanúsított bánásmód kifogástalan. Leginkább még a miatt panaszkodnak, hogy a táborparancsnokság a külvilággal való érintkezést a lehető legminimálisabbra szorítja; látogatást vagy levelezést alig engedélyez és az utóbbit erősen cenzúrázza. Áll ez különösen Le Vernet-re, amely büntetőtábornak számít, amíg Argeles-ben kevésbé szigorú figyelem alatt állanak. Azonban mindkét tábor internáltjai egyértelműen és elkeseredetten panaszkodnak az élemezésre, amely szerintük napi kétszeri üres levestől áll némi kenyérfélével, húsnak alig látják a színét. Van ugyan a táborokban kávé, ahol pénzért feljavitják valamelyest élemezésüket; viszont az internáltak 90 %-a teljesen pénz nélkül lévén, sem jobb élemezésre, sem ruházódásra nem gondolhat s többször még annyi pénze sincs, ami egy magyarországi vagy a követésnek szánt levél portójához szükséges. Még az élemezésnél is súlyosabbnak mondják a lakhatási viszonyokat. Túlnyomóan rosszul összetákoltt fabarakokban laknak, amely sem a hideg, sem az eső ellen kellő védelmet nem nyújt; fűtésnek híre-hamva sincs. Leginkább priccsen, szalma és takaró nélkül alusznak, csak néhány barakkban lehet ezekből valamit látni. Különösen siralmas a saint-cyprien-i csoport elhelyezése, akik priccs hiányában a csupasz, hideg, gyakran sáros földön, patkányok és férgek társaságában találnak fekvőhelyet. A követési kiküldött ez utóbbi körülményt szükségesnek tartotta helyszínen szóvátenni. A válasz az volt, hogy ezeket az internáltakat csak néhány napja szállították át Argelesbe, a barakkok még nem készültek el, az ottani árvíz miatt szalmát még nem tudtak szerezni; kiküldöttem ígéretet kapott, hogy a hatóságok ezeken az állapotokon segíteni fognak. Ugyancsak általános a panasz az egészségügyi viszonyok miatt. Helyesebben ilyesminek teljesen híján vannak. Állításuk szerint csak hetenként kétszer jutnak némi mosdóvízhez, fürdő pedig teljesen hiányzik. Ilyen egészségügyi viszonyok közt különösen súlyos az idős, beteg, vagy betegségre hajlamos internáltak sorsa, akiknek túlnyomó része, ha változás nem áll be jelenlegi helyzetükben, pusztulásra van ítélve. Orvos ugyan van a táborokban, de az elhangzott vallomások szerint nem kezelik őket kellő gondossággal és főleg nem juttatják a legszükségesebb orvosszerkekhez.

4 Utólagos sorszámozásunk szerint ez az 1. lista [e sorszámot az irat előtt ()-ben közöljük]. A listán nem szereplő két erdélyi magyar nevét nem tudjuk.

5 2. lista (A kórházban ápolt: Goga Ilko.)

6 3. lista.

7 4. lista.

8 Róluk nincs lista.

Kiküldöttemnek nem nyílt módja az elhangzott panaszok ellenőrzésére, de az a benyomása ha azok esetleg túlzottak is, az internáltak helyzete csakugyan tarthatatlan. Ezért természetesen nem fogom elmulasztani, hogy a jelenleg távollévő bolgár követtel együtt annak visszatérése után a külügyminisztériumban energikus lépéseket tegyek. Szükségesnek tartom megjegyezni, hogy a francia hatóságok készséggel írtenék ki ezeket a táborokat, amiknek fenntartása jelentékeny anyagi áldozattal jár, ha mód nyílna az internáltak repatriálására, de szabadon bocsátani nem hajlandók őket a fenyegető francia munkanélküliségre való tekintettel és azért, mert közülük sokakat politikai szempontból megbízhatatlannak tartanak.

A francia hatóságok a szélsőséges elemeket külön barakkokban helyezték el és a többiektől való érintkezéstől is eltöltötték. A vörös spanyol hadseregben szolgált magyar internáltak egy szélsőségesebb része katonai fegyelmet tart egy-egy maguk választotta parancsnok felügyelete alatt. De kiküldöttem előtt még ezek sem vallották magukat kommunistáknak. Mindnyájan hangsúlyozták, hogy ők csak a köztársasági eszmékért küzdöttek Spanyolországban. Gyanús egyöntetűséggel adtak kifejezést azon óhajuknak, hogy „hazafias kötelezettségüknek eleget tevő a magyar hadseregbe beállhassanak”. Egyébként hajlandók a magyar bíróságok elé is állani. Az argelesi csoportból hatan kijelentették, hogy nem akarnak Magyarországra visszatérni s ezek nem is jelentek meg kiküldöttem előtt. Sokan hangsúlyozták, hogy őket nem a meggyőződés, hanem a munkátlanlás, a kisebbségi nyomor vagy kalandvágy vitte be a spanyol vörös hadseregbe és kiküldöttem benyomása szerint ezek közül elég sokan vannak, akik tényleg ilyen indokokból és nem politikai meggyőződésből harcoltak a spanyol hadseregben. Főleg az erdélyi származású volt „vörösök” hangsúlyozták, hogy minden áron haza szeretnének menni.⁹

A fentiek tekintetbe vételével van szerencsém tisztelettel alábbi javaslatomat terjeszteni Nagyméltóságod elé:

Az arra érdemes internáltak kiszabadításához az első elengedhetetlen lépés, hogy őket megfelelő okmányokkal lássuk el. A legtöbbje ugyanis mindennemű személyazonossági okmány híján van és minthogy pénzük azok beszerzéséhez szintén nincs, az állandó internáltságra látszanak ítélve lenni. Bátor vagyok azért javasolni, hatalmaztassék fel a követség, hogy teljesen vagyontalanul internáltak részére szegénységi bizonyítványt állíthasson ki, amelynek alapján állampolgársági bizonyítványt, útlevélet és minden egyéb haza vagy külföldre való utazásukhoz szükséges okmányt ingyenesen szerezhessek be.

Javasolom, hogy a Kivándorlási Alap az arra méltónak ítélt és a legnagyobb szükségben lévő internáltaknak segélyezésére 10 000,—frankot bocsásson a követség rendelkezésére. (Megjegyzem, hogy a táborokat legutóbb látogató orosz bizottság minden internált szovjethonosnak fejkenként 600 frankot utalt ki.)

Többen kijelentették, hogy otthoni hozzátartozóik úgy okmányaik beszerzéséhez, mint élelmezésükhöz, ruházódásukhoz szükséges pénzt hajlandók pengőben a Magyar Nemzeti Banknál számukra befizetni. Javasolom, hogy a követség hatalmaztassék fel, hogy azoknak az internáltaknak névsorát, akiknek részére ily átutalás eszközöltetni fog, az átutalók személyének megjelölésével, felterjeszthesse abból a célból, hogy ezek részére a Nemzeti Bank az átutalási engedélyt megadhassa.

Ugyancsak engedje meg a Nemzeti Bank, hogy az internáltak magyarországi hozzátartozói élelmiszersomagot küldhessenek.

Miután az internáltak egy része azt a kérést terjesztette elő, hogy magyar könyveket kapjanak javasolom, hogy a Kivándorlási Tanács vagy más arra illetékes szerv az internáltak számára, néhány magyar nyelvű földrajzi, történelmi, számtani, irodalmi és különösen nyelvtani, illetve helyesírási iskolakönyveket küldjön a követség közvetítésével.

Tisztelettel kérem Nagyméltóságodat, méltóztassék engem utasítással ellátni a visszatért területeken született volt román állampolgárságú internáltaknak visszahonosítási eljárása ügyében.

Utasítást kérek továbbá arra vonatkozólag, hogy a Romániánál megmaradt területen született, de Magyarország mellett optálni kívánó internáltak kérése ügyében mily magatartást tanúsítsak.

Amint már említettem volt, a magam részéről minden lehető meg fogok tenni a francia hatóságoknál az internáltak sorsának javítása érdekében és egyttal tisztelettel kérem Nagyméltóságodat, hogy ugyanezen célból lehetőleg javaslatomat is tekintetbe venni, illetőleg azokat az illetékes hatóságoknál támogatni méltóztassék. Gesztesi Gyula min. o. tanácsos nekem tett jelentése szerint az internáltak helyzete olyan siralmas, hogy nagy részük elpusztulásával kell számítanunk, ha sorsukon rövid időn belül segíteni nem tudunk.

Végül még külön is hangsúlyozni kívánom, hogy az internáltak között a két otthon nem kívánatos elemen¹⁰ kívül igen sok megbízható, dolgos és jóra való itteni magyar is található, akik főleg a háborús pszichichozis behatása alatt, részben teljesen alaptalan feljelentés vagy egyéb

⁹ Nyilvánvaló volt a kommunisták taktikája — és francia elvtársaik is ezt tanácsolták —: mindenáron kijutni az internálótáborokból, és ezzel megteremteni a lehetőséget az illegális munkába való bekapcsolódásra.

¹⁰ Nem derül ki az iratokból, ki a két személy.

körülmények miatt ártatlanul kerültek internáló táborokba, ahol most a fent leírt viszonyok között sínylődnék. Nézetem szerint ezektől a hazatérés lehetősége nem tagadható meg, ha más-
képpen — ami csak igen kevés esetben várható — kiszabadításuk nem sikerül.

Mellékelten bátor vagyok az egyes táborokban internáltak névjegyzékét felterjeszteni.

Khuen—Héderváry s. k.¹¹
m. kir. követ

(1. lista)

Melléklet a 4684/7. adm. res. 1940. számhoz

Másolat.

Commissariat Special du Camp du Vernet d' Ariège.

Etat des Ressortissants hongrois
internés au Camp du Vernet.¹²

Noms et prénoms	Date et lieu de naissance	Quartier	Date d'ar- rivée
1.	2.	3.	4.
S Adam Etienne (Ádám István)	12.1.1987. Csalar (Csalár)	C	23.5.40
Alpar Ladislas	29.1.1914. Nagyvárad	B	12.10.39.
Aranyossy Paul ¹³	4.8.1887.St.Andre	B	12.10.39.
S Back Emile (Bakó Emil)	25.10.1893. Pusta Kugy (Kügypusza)	C	17.8.40.
Baki Joseph	12.12.1899. Budapest	B	21.12.39.
Band Guillaume	10.9.1901. Budapest	B	12.10.39.
Barna Edmond	18.6.1905. Somorja	A	12.10.39.
Barta Ladislas	14.7.1902. Jánoshalma	C	12.10.39.
S Beck Jean (dr. Beck János)	11.3.1915. Oraden (Nagyvárad)	C	17.5.40.
Benedek Charles	30.5.1889. Budapest	C	15.2.40.
Benko Zoltán	18.3.1903. Budapest	B	12.10.39.
Biebert Antoine	23.2.1900. Vienne	B	24.5.40.
Bienstock Adalbert	25.11.1906. Budapest	B	12.10.39.
Boor Reinhardt	10.1.1909. Sopron	C	21.12.39.
Boross Nicolas	4.12.1906. Vác	B	2.10.39.
+ Boscovitz Conrad	31.5.1902. Budapest	A	6.6.40.
+ Briff Alexandre	1.8.1899. Budapest	B	7.10.39.
Czigany Ladislas	8.10.1908.	B	25.1.40.
Deak Bertalan	12.7.1896. Andrefalva	B	12.10.39.
+ Deutsch László	24.4.1907. Gyon	B	12.10.39.
Diaman André	6.7.1902. Marseille	B	12.10.39.
Dobronay Francois	26.8.1909. Budapest	A	11.10.39.
Duas Daniel	25.7.1897. Kolozsvár	A	13.10.39.
+ Fischer Etienne	27.2.1901. Budapest	A	20.11.39.
+ Friedmann Salamon	15.12.1917. Ruska Coutelava	C	7.6.40.
S + Fügedi Paul (Fügedi Pál)	9.1.1903. Mazok oveza (?)	C	5.6.40.
Gardos Béla	24.7.100. Ujpest	A	28.4.40.
S Gayer dit Lafontes (Goyer Imre)	3.12.1905. Szeged	B	2.10.39.
S Gelb Eugen (Gellért Jenő)	28.1.1906. Budapest	C	5.6.40.
Grunhut dit Garay	15.5.1892. Livode Nove	B	12.10.39.
Hajdu Georges	17.10.1907. Gaszberey	B	17.11.39.

¹¹ Khuen-Héderváry Sándor 1933-ban a külügyminiszter állandó helyettese, 1934-től 1941-ig franciaországi követ, 1940 szeptemberétől a Vichy-i kormány mellett.

¹² A Vernet-i táborban levő magyar állampolgárságú internáltak névjegyzéke, amelyet a táborvezetőség állított össze. Adatai: név, születési idő és hely, a barakk betűjele, a táborba érkezés ideje. (A többi névjegyzék is hasonló, ezért azok fejlécének magyar fordítását nem adjuk meg.)

¹³ A KÜM levéltárában a Vichy-i követség iratai között a 409/1941. számon található Aranyosi Pál kérelme, amelyet Stuttgartból írt (ide a német munkaközvetítő hivatal útján jutott). Ebben a Vernet-i táborban maradt okmányait kéri megküldeni. OL K 448 (409/1941. ikt. sz.)

	1.	2.	3.	4.
S	Hammermann Maurice (Hammermann Móric)	2.2.1910. S.A.Ujhely. (Sátoraljaujhely)	C	19.5.40.
	Hoffmann Alfréd	1.9.1904. Vargede	C	12.10.39.
S	Ivak Árpád	15.5.1909. Karacsony Mezo (Karácsonymező)	C	6.10.39.
S	Ivan Sándor (Iván Sándor)	11.5.1911. Szentgob (Szentjobb)	C	6.10.39.
S	Jakab Bertalan	11.6.1901. Kiralyhelmesi (Királyhelmece)	C	23.5.40.
	Kapuszta Joseph	22.9.1909. Budapest	B	17.12.39.
S	Kiss Charles (Kiss Károly)	22.9.1899. Budapest (1899. Munkács)	C	12.10.39.
	Kornfeld Paul	16.1.1884. Budapest	C	31.5.40.
	Korol Mikula	en.1903 Touriga Paseka	C	30.10.39.
S	Kovács Joseph (Kovács József)	12.7.1910. Szegled (Cegléd)	C	17.5.40.
S	Krna Joseph (Kárpáti József)	16.10.1916. Fot (Fót)	C	5.6.40.
	Kulcsar Jules	1.3.1909. Madylar	A	26.10.39.
S	Kurta Jean (Kurta János)	17.11.1912. Bekesgyula (Gyula)	C	23.5.40.
S	Ladi Péter (Sziklai Sándor)	12.10.1890. Arad (1895.dec.27. Tompa)?	B	2.10.39.
S	Lederer Bezzo (Révai Dezső)	14.8.1903. Budapest	C	17.5.40.
	Lieser Charles	22.4.1897. Sumeg	C	31.5.40.
S	Loewy Alfred (Szabó István)	16.1.1911. Mesektszabolcs (Mecsekszabolcs)	C	23.5.40.
S	Madai Joseph (Mádai József)	15.7.1915. Haudlova (Nyitrabánya)	C	23.5.40.
S	Marschall Ladislas (Marschall László)	2.8.1916. Budapest	C	17.5.40.
S	Nemeth István (Németh István)	2.6.1893. Budapest	A	25.1.40.
	Neu Otto	21.7.1902. Berlin	A	23.3.40.
	Paal Jean	16.6.1900. Zselisz	C	31.5.40.
	Radvany Ladislas	13.12.1909. Budapest	C	31.5.40.
S	Rajk Laszlo (Rajk László)	8.3.1909. Szekel (Szőkelyudvarhely)	B	2.10.39.
S	Ribar Paul (Ribár Pál)	13.1.1900. Obuse (Óbecse)	C	6.10.39.
	Rosemberg Charles	31.1.1918. Tiszafüred	C	26.1.40.
	Rotflug Ivan	19.10.1900. Torn	B	25.11.39.
	Roth Andre	14.3.1898. Terise	A	31.5.40.
	Roth Josefph	28.11.1913. Budapest	B	12.10.39.
S	Salamon Josefph	5.7.1897. Sátoraljaujhely	C	31.5.40.
	Schmidt Francois	17.9.1900. Sutto	C	30.10.40.
	Schultheisz Louis	10.3.1909. Budapest	A	31.5.40.
	Schwarz Julse	20.10.1899. Huszt	A	15.2.40.
	Schweitzer Arthur	19.8.1906. Nagytétiny	C	28.8.40.
S	Sebes Imre	19.2.1910. Zeghalom (Szeghalom)	B	2.10.39.
S	Sebes Alexandre (Sebes Sándor)	29.10.1902. Szeghalom	B	2.10.39.
	Sebok Joseph	4.10.1909. Dunahszi	B	12.10.39.
	Serelman Hans	22.7.1893. Berlin	C	15.6.40.
	Steinberger Andre	23.5.1909. Bene	C	12.6.40.
	Strausmann Zoltán	4.6.1919. Keskert	A	29.3.40.
	Suranyi Etienne	9.6.1895. Szarvaf	C	8.11.39.

	1.	2.	3.	4.
S	Szarvas Paul (Szarvas Pál)	6.3.1900. Budapest	B	5.6.40.
S	Szendi Louis (Szendi Horváth Lajos) Takács László	7.8.1896. Csorvas (Csorvás) 25.6.1902. Vasa (Vác)	C	7.10.39.
S	Tompe Andre (Tömpe András)	14.11.1913. Budapest	B	2.10.39.
S	Tompe Etienne (Tömpe István)	2.1.1909. Budapest	B	2.10.39.
	Torok Andreas	19.11.1901. Pazmadpejz	B	30.10.39.
S	Toth Paul (Tóth Pál)	14.4.1902. Miskolc	B	4.8.40.
	Vili Ludvig	27.3.1899. Sanogyaszalo	C	22.9.39.
S	Viranyi Etienne (Virányi István)	28.9.1910. Székesfehérvár	C	5.6.40.
	Weitzen Leo	9.2.1909. Fiume	C	12.10.39.
	Weininger Etienne	29.3.1893. Berlin	A	31.5.40.

Camp du Vernet, le 11 octobre 1940
Le Commissaire Divisionnaire
Signature.

Additif des Internes hongrois.

Noms et prénoms	Date et lieu de naissance	Quar- tier	Date d'ar- rivées	Observati- ons (meg- jegyzés)
Boros Michel	15.1.99. Bihar	B	24.5.40.	prison Foix (Foix börtön)
S	Brosoko Jean (Brocskó János)	C	17.5.40.	
	Deczenyi Frédéric	A	17.4.40.	
	Demetrovits Ladislás	B	21.12.39.	
	Divelki André	C	7.10.39.	
	Draganits	C	31.5.40.	
	Hesziczi André	C	13.5.40.	
S	Melyi Vilmos (Mályi Vilmos)	C	13.5.40.	
S	Sima Jean (Szima János)	C	6.10.39.	
	Szalway Michel (Szalvay Mihály)	A	31.5.40.	
S	Wickman Joseph (Zagyvaróna)	A	31.5.40.	
	Yacoboticz Nicolas			camp de St. Gisors.

A fentiekhez járul még a következő
két erdélyi internált:
Kiss Bernát 18.XII.1904. Kézdivéfalva
Vágás Ferenc 29.XI.1900. Nagyvárád.

Camp du Vernet, le 11.10.40.
Le Commissaire Divisionnaire
Signature.

A listán szereplő báró Kornfeld Pált időközben közbenjárásomra szabadon engedték és kény-
szerű tartózkodási helyül Lyon-t jelölték meg neki amíg vízumait megkapja.

(2. lista)

Melléklet a 4684/7.1940.admres. számhoz.

Másolat

Etat nominatif des ressortissant hongrois

Internés au Camp d'Argelés-sur-Mer (Pyrenées Orientales)

	Foglalkozás	Ut. lakhely	Hazaszál- lítását kí- vánja-e
S + ABEND SAMUEL ¹⁴ szül.1901.I.8. Abaujszina apja Lajos anyja Hollander Teréz	commerçant (kereskedő)	Barcelone	igen
S BOTOS IMRE ZOLTÁN szül.1900.IV.22.Visk apja Lajos anyja Szepi Zsuzsa	serruier (lakatos)	Ungvár	igen
S + DR. DAVIDIVITS ZOLTÁN (Davidovits, ill: Dénes Zoltán) 1907.VIII.29.Miskolc apja Mór anyja Fried Malvin	médecin (orvos)	Miskolc	nem
S + FRIED DÉNES (Felkai Dénes) 1913.V.15.Budapest apja Jenő anyja Reich Gizella	médecin (orvos)	Budapest	nem
S + FUCHS PÁL (Földényi Pál) 1907.XII.22.Budapest apja Pál anyja Sztancsek Erzsébet GOGA ILKO	tailleur (szabó) (Hopital de Perpignan)	Budapest Szentmiklós	igen igen
S + GROSZMANN ÖDÖN (Gáti Ödön) 1913.VIII.14.Sátoraljaujhely apja Adolf anyja Roszt Szabine	boulangier (pék)	Budapest	oui
S + DR. HAHN GÉZA 1912.VI.10.Budapest apja Henrik anyja Handler Ella	médecin (orvos)	Jászberény	igen
S + HAASZ LÁSZLÓ 1903.IV.5.Pécs apja Samuel anyja Roth Irma	employé/bureau (irodai alkalma- zott)	Budapest	nem
S + HOCK JÓZSEF szül: 1911.3.3. Wischerhoffen apja József anyja Hnoch Mária	manuisier (asztalos)	Vement	igen
S KAJTÁR JÓZSEF 1888.8.8. Vep (Vép) apja József anyja Scheidl Leopoldina	jardinier (kertész)	Budapest	igen

¹⁴ Ugyancsak az előző fondnál találtuk nyomát Abend Sámuel kérvényének, amelyben a Marséilles-i konzulátuson leadott útlevelet kéri vissza. Leírja, hogy 1927 óta élt Spanyolországban, „kényszerhelyzetben” a kórházban mint segédápoló dolgozott, 1937 februárjában leszerelt és újra elfoglalta üzletét. 1938. februárban Franciaországba menekült, ahol Argeles—Gurs—Argeles internálótáborokban töltötte idejét. OL K 448 (658/1941. ikt. sz.)

		Foglalkozás	Ut. lakhely	Hazaszál- lítását kí- vánja-e
S	KAPERSZKY KÁROLY 1906.11.2. Fatabánya (Tatabánya) apja László anyja Demszka Mária	mineur (bányász)	Fatabánya (Tatabánya)	nem
S	KEREKES FERENC 1911.12.12. Jászó apja János anyja Tóth Rozália	menuisier (asztalos)	Budapest	igen
S	KOMANTINGER LAJOS 1911.7.6. Deg (Dég) apja Mihály anyja Nagy Ulianna (Julianna)	ajusteur (műszerész)	Budapest	igen
S	KOVÁCS FERENC 1910.4.5. Nagyvárád apja László anyja Kovács Mária	mécanicien (gépész műsze- rész)	Budapest	nem
	KREISZ JÓZSEF 1912.2.1. Taksony apja Mátyás anyja Schlodinger Kreszencia	tailleur	Budapest	igen
S	LASZAB FERENC 1887.1.15. Nagypesztek apja József anyja Zajacz Mária	agriculteur (földműves)	Garamsollo (Garamsalló)	igen
S +	PONGRÁCZ KÁROLY 1910.6.7. Budapest apja Sándor anyja Schlesinger Szerenen (Szeréna)	étudiant (egyetemi hall- gató)	Budapest	igen
S	RUJDER JÁNOS 1899.12.26. Markotabogode (Markotabögöde) apja János anyja Gyorkos Borbála	mineur (bányász)	Mosonszentmik- lós	igen
S	SEBESTYÉN JÁNOS 1901.1.16. Szolnok apja János anyja Mihály Mária	employé bureau (irodai alkalm- zott, tisztviselő)	Törökszentmik- lós	igen
+ S	STEINER JAKAB 1916.8.6. Budapest anyja Steiner Róza	tisseur (szövőmunkás)	Budapest	igen
	SOMOGYI ANTAL 1916. Vezekény apja Ferenc anyja Dombrovsky Rozália	tourneur (esztergályos)	Vezekény	igen
S	TAKÁCS GYÖRGY 1902.11.3. Erteny (Értény) apja György anyja Berta Katalin	fondeur (olvasztár)	Erteny (Értény)	igen
S	TAMÁSI KÁROLY 1920.8.5. Budapest apja Antal anyja Kiss Borbála	électricien (villanyszerelő)	Budapest	igen

		Foglalkozás	Ut. lakhely	Hazaszál- lítását kí- vánja-e
S	VAS GYÖRGY 1918.7.18. Arad apja József anyja Reichenberg Erzsébet	étudiant en me- dicine (orvostanhallga- tó)	Békéscsaba	igen
S +	WEISZ ZOLTÁN 1910.9.21. Miskolc apja József anyja Lieblein Cili	instituteur (tanító)	Budapest	igen
S +	WIRTMANN SÁNDOR 1915.3.12. Balkány (Balkány) apja Ferenc anyja Auspitz Fani	étudiant (egyetemi hall- gató)	Balkány (Balkány)	igen
S	ZABORAY BÉLA 1918. (helyesen: 1908) 6.3. Sátoraljaújhely apja Jenő anyja Lipták Anna	tourneur sur bois (faesztergályos)	Sopron	igen
S +	ZÖLDHEGYI JÁNOS (Zöldhelyi) 1894.1.5. Zeteny (Zétény) apja Sámuel anyja Krausz Frida	journaliste (újságíró)	Sárospatak	nem

(3. lista)

Melléklet a 4684/7.1940.adm.res. számhoz.

Másolat.

Etat nominatif des individus originaires de TRANSYLVANIE, devenus ressortissants HONGROIS, internés au Camp d'Argelés-sur-mer.

Noms et prénoms	Date et lieu de naissance	Profession
S + 1 SPITZ Mór	26/5/1909 a Temesvár	Tourneur (esztergályos)
S + 2 KLEIN Adolf	24/8/1912 a Nagyrápold (Nagyrápolc) /Hunyad/	Menuisier (asztalos)
S + 3 MINOR Dániel	21/7/1911 a Balkan (Balkány) /Hunyad/	Plombier (vízvezeték- szerelő)
S 4 GRUNSPERGER Mihály (Grünspenger)	19.1.1909. Tataros (Bihar)	serrurier (lakatos)
S 5 DALNOKI Béla	20.8.1907. Szamosyvar (Szamosújvár)	Chauffeur (gépkocsivezető)
S + 6 MAROSAN József	7.3.1898. Kolozsvár	chemist (vegyész)
+ 7 JULIUS Vilmos	8.4.1910 Kiskeresztes (Szilágy)	Menuisier (asztalos)
S 8 NOVAK Dezső	7.11.1910. Érmihály (Szilágy)	peintre (festő)
S + 9 HIRSCH Odon (Ödön)	7.3.1913. Maroshéviz (Maros)	vegyész
S + 10 MINOR József	1.4.1905. Vulkan (Hunyad) (Vulkán)	cordonnier (cipész)

Fentieknek román útlevelük van.

(3. lista)

Melléklet a 4684/7.1940. adm. res. számhoz.

Másolat.

Etat nominatif des individus originaires de *TRANSYLVANIE* DENEVUS ressortissants HONGROIS, internés au

Camp d'Argeles-sur-Mer.

Noms et prénoms	Date et lieu de naissance	Profession
S 1 DEMETER FERENC	15.3.1909 a Kopec (Háromszék) (Kopecz)	tailleur (szabó)
+ 2 KATZ KÁLMÁN	22.2.1913. Alsofernedely (Szatm.) (Alsófernezely)	perrier (borbély)
S 3 ADORJÁN GYÖRGY	2.8.1915. Arad	dessinateur (rajzoló)
S 4 TYIORAN GYÖRGY	22.2.1907 Kolozsvár	menuisier (asztalos)
5 ZOLTÁN SÁMUEL	3.1.1915 Kolozsvár	chauffeur (gépkocsivezető)
S 6 VIDA GÉZA	23.2.1913 Nagybánya	sculpteur (szobrász)
7 WOLF FERENC	2.2.1906 Batiza (Mármarca) (Batiza — Máramaros)	ébéniste (műasztalos)
S 8 DEMETER GYULA	17.7.1917. Szaldobos (Udvarhely) (Székelyszaldobos)	serrurier (lakatos)
S + 9 EINHORN VILMOS	2.3.1911 Kolozs	menuisier (asztalos)
S + 10 HIRSCH JÓZSEF	24.5.1910 Szamosvárnémeti (Szolnok—Doloha)	tailleur (szabó)
11 SZÁSZ DRAGOS ANDRÁS	12.9.1912. Goganfalu (Gágán) (Kisküküllő)	tailleur (szabó)

A fentieknek sem útlevelük, sem más megfelelő személyazonossági okmányaik nincsenek.

(4. lista)

Melléklet a 4684/7—1940. adm. res. számhoz.

Másolat.

Camp de Saint Cyprien
Internes Civils

Liste des ressortissants hongrois internes
Au Camp de Saint Cyprien (P.O.)

Noms et Prénoms	Date et lieu de naissance
+ 1 Blau Joseph	24/4/1901 a Berlin
2 Krishaber Franz	2/3/1891 a Szegedin
+ 3 Kron Leopold	10/3/1903 a Szombathely
+ 4 Guttman Ernst	31/1/1908 a Szegilong
+ 5 Silber Franz	19/4/1899 a Budapest
+ 6 Rozett László	10/8/1908 a Gyöngyös
+ 7 Taub Béla Albert	28/8/1913 a Budapest
+ 8 Fleisgelstock Ignatz	12/2/1883 a Sopron
+ 9 Adler Ernst	10/10/1906 a Beregszász
+ 10 Grossmann Arthur	24/7/1894 a Eudenbourg
+ 11 Gottesmann Mendel	13/12/1913 a Vinnice
+ 12 Klein Izrael	22/12/1905 a Verboe
+ 13 Schwarcz Joseph	9/9/1883 a St. Hyali
+ 14 Stockler Max	3/3/1890 a Dunaszerdahely
+ 15 Veisler Abraham	4/1/1906 a Podovavce
+ 16 Alter Richard	23/6/1899 a Vienne

+ 17 Jung Berko	11/12/1900 a Tornjfoln
+ 18 Jung Joseph	6/11/1926 a Beregszász
+ 19 Deutsch Bernat	1/6/1900 a Pocke
+ 20 Drahos Adolf	24/1/1877 a Vienne
+ 21 Forbat Ladislav	12/7/1902 a Temesvár
+ 22 Blau Sami	6/10/1882 a Budapest
+ 23 Faludi Heinrich	4/6/1883 a Vienne
24 Farkas Joseph	23/1/1918 a Budapest
+ 25 Knopf Ladislav	14/10/1905 a Budapest
+ 26 Rosenthal Emil	23/1/1904 a Budapest
+ 27 Steinmetz Ábrahám	26/4/1923 a Satunare
+ 28 Steinmetz Mendel Mózes	29/2/1896 a Rusk Mokra
+ 29 Ader Izrael Dávid	3/5/1899 a Also Spa
+ 30 Herkovich Abraham	8/2/1913 a Rodw
+ 31 Müller Salamon	29/9/1907 a Jango
+ 32 Friedmann Ignác	16/5/1898 a Tiszabud
+ 33 Grun Alfréd	19/12/1897 a Vienne
+ 34 Grun Robert	30/7/1899 a Vienne
+ 35 Baker	30/10/1900 a Lakopak
+ 36 Wahrmann Eugen	30/6/1910 a Kapusany
+ 37 Grun Karl	2/5/1904 a Vienne
+ 38 Jasger Tibor	18/7/1895 a Budapest
+ 39 Kaufmann Theodor	21/2/1893 a Mohács
+ 40 Weisz Karl	12/2/1904 a Budapest
S + 41 Kalcsics Joseph (Csatári József)	4/3/1909 a Felsőcsatár

A legutóbbi (41) Kalcsics József internáltra vonatkozólag a követségi kiküldött egy a helyszínen tartózkodó belga Vöröskereszt missziótól ígéretet kapott, hogy tekintettel előbbi árja voltára, a belga bizottság vállalja kiszabadítását és Belgiumba való szállítását.

A 35. számmal szereplő internáltat időközben a Gurs-i táborba szállították.

Egy Gruber Sándor nevű Budapesten 1905. április 18-án született internált időközben megszökött.

Pro domo:

A Küm. 4.684/7—1940. számú átiratával megküldötte a franciaországi internáló táborokban lévő magyarok helyzetét ismertető követségi jelentést azzal, hogy mielőtt a követséget az internáló táborokban élő magyarokkal szemben követendő eljárásra utasítással látná el, í. évi január hó 10. napján d.e. 10 órakor a követség jelentésével kapcsolatos egyes kérdések tisztázása céljából a Küm-be tárcaközi értekezletet tart.

Az osztály az ügyiratot r.u. a kbt. Vkf. 2/d. osztálynak küldi meg azzal, hogy a követségi jelentésben felvetett kérdést tanulmányozás tárgyává és a kérdéssel kapcsolatos H.M. álláspont megbeszélése, illetve megállapítása végett még az értekezlet előtt a 15. osztállyal érintkezésbe lépni, továbbá a Küm-be tartandó értekezletre egy tájékozott szakközegét kirendelni szíveskedjék.

A Küm-be tartandó értekezleten a 15. osztály is képviseltetni fogja magát.

Lásza r.u. kbt. Vkf. 2/d. osztály
a pro domo 2./ bekezdésében foglaltakra
vonatkozó szíves intézkedés végett.
Budapest, 1941. I. 7.

2. vkf. D. alcsoport részéről:

Intézkedés megtörtént.

941.I.8.

L: Bartalis örgy.

Dr. Bagi József
min. s. titkár.

L: Bernáth
min. o. főnök.
I.7.

Pro domo folytatása:

A f. évi január hó 10. napján a Küm.-be tartott értekezleten a H.M. részéről megjelent:

- 1.) A Vkf. 2. oszt. képviselőjében: Szentmiklóssy Kálmán őrn.
- 2.) A H.M. 16. osztály képviselőjében: dr. Szepessy Géza min.o.tan.
- 3.) A H.M. 15. osztály képviselőjében: dr. Bagi József min.s. titkár.

Az értekezleten megjelentek az ügyirat mellett elfekvő követségi jelentést behatóan megvitaták. Az egyes tárcák képviselői előadták a jelentésre vonatkozó észrevételeiket.

A H.M.-et a jelentésben foglaltak közül főleg a szóbanforgó egyének hazaszállítása érdekl. Az értekezleten a H.M. képviselői előadták, hogy a szóbanforgó egyéneknek útlevéllel való ellátása tekintetében a 45.777/eln. 16—1940.sz. átiratban — ebben az átiratban hozzájárultunk ahhoz, hogy a m.kir. külképviseleti hatóságok a külföldön tartózkodó hadköteles korban lévő magyar állampolgárok útleveleit esetenkénti külön hozzájárulásunk nélkül egyezben legfeljebb egy évre meghosszabíthassák, illetőleg részükre egy évre érvényes új útlevelet állíthassanak ki. — Elfoglalt álláspontot ma is fenntartják. A Vkf. 2. osztály képviselője előadta még, hogy a Vkf. úr Ó Nagyméltósága álláspontja szerint azoknak az egyéneknek, akik a spanyol vöröshadseregben szolgálatot teljesítettek, továbbá a zsidóknak a hazaszállítása nem kívánatos és nem engedhető meg.

A többi tárcák képviselőinek hozzászólása után az értekezlet elhatározta, hogy mindenekelőtt a szóbanforgó internáltak állampolgársági, kiutazási, kint tartózkodásuk alatti magatartásáról kell pontos képet kapni, mert csak ennek birtokában lesz a Büm. abban a helyzetben, hogy a H.M.-mel egyetértve kiválassza azokat az egyéneket akik a hazaszállításra tekintetbe jöhetnek. Ezzel kapcsolatban megállapodás történt, hogy a Büm. egy kérdőívet fog szerkeszteni, amely az internáltak állampolgársági viszonyaira és a közbiztonsági szempontból való megbízhatóságukra vonatkozó kérdéseket fogja tartalmazni. Ezeket a kérdőíveket a Küm. a franciaországi követünkhöz fogja továbbítani, azzal az utasítással, hogy gondoskodjon arról, hogy annak minden egyes pontjára a szóbanforgó egyének pontos választ adjanak. A kérdőívek azután vissza fognak kerülni a Küm.-be és ezek birtokában a Büm a H.M.-mel egyetértően fogja kiválasztani azokat az egyéneket, akik állampolgársági és közbiztonsági szempontból a hazaszállításra tekintetbe jöhetnek.

Az értekezlet is azt az álláspontot foglalta el, hogy a zsidók és azok, akik a vöröshadseregben szolgáltak, lehetőleg ne kerülhessenek haza. Azonban azok az egyének, akik önhibájukon kívül pl. rosszindulatú besúgás folytán kerültek az internáló táborba, de egyébként jó magyar emberek, minél hamarabb hazakerülhessenek.

A Küm képviselői közölték, hogy a Küm az internáló táborokban élők helyzetének javítása érdekében 10 000 frankot a francia magyar követ rendelkezésére bocsájtott. Megállapította az értekezlet, hogy a fennálló törvényes rendelkezések értelmében megvan a mód arra, hogy a teljesen vagyonalan internáltak részére a követség szegénységi bizonyítványt állítson ki. A Küm. képviselői kijelentették továbbá, hogy érintkezésbe fognak lépni a Magyar Nemzeti Bankkal, hogy miképpen volna lehetséges, hogy az internáltak itthoni hozzátartozói az internáltaknak élelmet, ruházatot, pénzt küldjenek.

A Küm. és a Büm. képviselői kijelentették, hogy az erdélyi visszacsatolt területről származó internáltak *visszahonosításának* megkönnyítése iránt a szükséges intézkedések már folyamatba tétettek. Ez azért vált szükségessé, mert azok az egyének, akik a visszacsatolt keleti és erdélyi területről kerültek ki külföldre és a visszacsatolás alkalmával is külföldön tartózkodtak, a magyar állampolgárságot automatikusan nem szerezték meg.

Mínt hogy a hazaszállításra tekintetbe jövők priorálását a Büm. a H.M.-mel egyetértően fogja elvégezni, a H.M. érdekei biztosítva vannak.

Egyelőre további intézkedésre nincs szükség.

Irattárba teendő.
Bpest, 1941. I. 10.

Dr. Bagi József
min. s. titkár.

L: Bernáth I. 13.

K: I. 15.

Dr. Szentgyörgyi Lajos¹⁵
Min. osztályfőnök.

¹⁵ Dr. Bernáth László min. osztályfőnök a HM 15. osztály vezetője volt, dr. Szentgyörgyi Lajos min. osztályfőnök a HM VII. (polgári) csoport főnöke. Itt említjük meg, hogy az ügyirat intézésében résztvevő osztályok ügyköre az alábbi volt: 15. osztály: törvényelőkészítés és törvényértelmezés; közjogi és közigazgatási jogi kérdések; parlamenti ügyek; nemzetközi szerződések. 16. osztály: a honvédség kiegészítése; állampolgársági ügyek; kedvezményügyek; útlevélügyek.

2. vkf. (vezérkari főnöki) osztály: a katonai nyilvántartás, statisztikai és kémelhárító szolgálat; a külfölddel kapcsolatban felmerülő katonai ügyek; katonai attachékkal kapcsolatos ügyek; a nemzetvédelmi szolgálattal kapcsolatos ügyek.

II. ügyirat

Előadó

Magyar királyi honvédelmi miniszter

16779/eln. — 15. osztály/1941.

A beadvány beküldője: Küm.
száma: 8187/10.Ny.—1941.
kelte: III. 10.

Előirat száma: 451/eln. 15—1941.
Utóirat száma: 46047/eln. 15.—1941.

Tárgya: Visszacsatolt területről származó
spanyol vöröshadseregbeli katonák hazatérése.

Beadvány

8187/10.Ny.
1941.

Szigorúan bizalmas.

Nagyméltóságú
M. kir. Honvédelmi Minister Urnak,

Budapest.

Nagybecsű állásfoglalás végett tisztelettel megküldöm.
Budapest, 1941. március 10-én.
A minister rendeletére:

Dr. Moór
ministeri tanácsos.

Megkapja a belügyminister ur is.

Másolat.

M. kir. Követség, Páris. Vid.32./biz.
Szigorúan bizalmas.

Vichy, 1941. III. 1-én.
Tárgy: A visszacsatolt
területekről szár-
mazó spanyol
kőztársasági ka-
tonák hazatérése.

Nagyméltóságú
Bárdossy László úrnak, m. kir. külügyminiszter

Budapest.

Tekintettel arra, hogy ezen egyének között nem kevés az olyan, aki a megszállt területen divó magyar-üldözések következtében ment külföldre és csak munkaalkalom híjján került Spanyolországba, tekintettel továbbá arra, hogy érzésem szerint politikai szempontból ezek az emberek a megszállt területen uralkodó viszonyok miatt nem vonhatók egy kalap alá a trianoni Magyarországról származó, a spanyolországi vörös alakulatokban szolgált egyénekkel, indítva érzem magamat Nagyméltóságod magas utasítását kérni azirányban, vajon ezen elemeknek vagy legalább is a jó benyomást keltő részüknek hazatérésével szemben ugyanezen elutasító álláspontot foglaljam-e el, mint amelyet a kapott magas utasítások értelmében a követség a trianoni spanyol vörösökkel szemben elfoglal. Benyomásom szerint ezen emberek között számos oly arányilag értékes elem található, amelynek elvesztése Magyarországra nézve kárt jelentene. Még a trianoni Magyarországról származó vörös spanyolok között is vannak egyesek, akiknek kommunista ellenes beállításáról pozitív tudomásom van, akik fiatal fővel kalandvágyból avagy gazdasági körülményeik folytán szegődtek csak el Spanyolországba és akik adott esetben kétségkívül igen jó magyar katonák lennének, az ilyenek száma pedig a visszacsatolt, és különösen a román területekről származók között igen tekintélyes.

A fentiekre való tekintettel bátorodom tisztelettel javasolni, hogy a visszacsatolt területekről származó tiszta magyar internáltaknál azoknak kivételével, akiknek kommunista beállítottságára

nézve indiciumok állnak fenn, az a pusztá tény, hogy a spanyol köztársasági hadseregben szolgáltak *ne* tekintessék se hazatérésük, se visszahonosításuk gátló körülményeül, és hogy hatalmaztam fel ezen egyének visszahonosítási — illetve útlevelügyeiben ugyanolyan eljárás követésére, amilyenre a visszacsatolt területekről származó többi magyar dolgában utasítottam.

Tisztelettel kérem Nagyméltóságod magas tárgybéli felhatalmazását.

Van szerencsém ezekhez megjegyezni, hogy megbízható bizalmas forrásból vett értesülésem szerint a legutóbbi Pétain — Franco találkozás alkalmával elvi megegyezés jött létre, mely szerint a még Franciaországban tartózkodó, vörös oldalon harcolt spanyolok óriási többsége amnesztia alapján haza fog térhetni Spanyolországba.

Khuen Héderváry s.k.
m. kir. követ.

Pro domo

Érdemi intézkedés előtt szíves állásfoglalás végett

lássa

kbt.

Vkf. 2. D. oszt.

Bpest, 1941. III. 17.

Szepessy
m.o.tan.

2. Vkf. D. alcsoport részéről:

Véleményem szerint a spanyolországi vörös alakulatoknál szolgált internáltak közül azokat az egyéneket, — volnának is ilyenek — akiknek Magyarországra való visszatérése az országra nézve előnyös lehetne, kiválogatni nem lehet, ugyanígy nem lehet azt sem megállapítani, hogy kik léptek be a vörös hadseregbe kényszer hatása alatt.

Annakidején az erdélyi üldözöttek közül főleg a kommunisták menekültek külföldre és kerültek valamiképen Spanyolországba, míg a magyar szempontból megbízhatók, hozzánk jöttek.

Ennek alapján a párizsi követség javaslatával nem értek egyet és kérem annak elutasítását.
941. III. 19.

Kuthy alez.

Kiadványtervezet:¹⁶

I.

A m. kir. Külügyminiszter Urnak

Budapest

Tárgy: lásd kint

A folyó évi március hó 10-éről 8187/10.Ny.—1941.sz. alatt kelt átiratára van szerencsém közölni Nagyméltóságoddal, hogy a visszacsatolt területről származó, s a spanyol köztársasági hadseregben szolgálatot teljesített katonák hazatéréséhez — honvédelmi szempontból — a jövőben sem járulhatok hozzá.

Budapest, 1941. márc. 26.

II.

(Hátirat az I.sz. kiadvány hiteles másolatára.)

A m. kir. Belügyminiszter Urnak

Budapest

Tárgy: lásd kint

A m. kir. Külügyminiszter Ur 1941 március hó 10-éről 8187/10—Ny.—1941. szám alatt kelt s Nagyméltóságodnak is megküldött átiratára adott válaszatot másolatban van szerencsém szíves tudomásulvétel végett Nagyméltóságoddal tisztelettel közölni.

Budapest, 1941. március 26.

N.B. Az internáló táborokban külföldön (Franciaország) tartózkodó magyarok hazaszállításával kapcsolatban a Küm-ben a f. é. I. 10-én megtartott értekezlet is általában arra az álláspontra helyezkedett, hogy azoknak a hazahozatala, akik a spanyol vöröshadseregben szolgáltak, nem kívánatos. (L. a 451/eln. 15—1941. évi előirathoz csatolt I. sz. betétíven lévő p. d. folytatás második jelzésű bekezdését.) Egyébként prioritási eljárás folyamatban van, s így aki erre érdemes:

¹⁶ A kiadványtervezetet valószínűleg a 16. osztály készítette (dr. Györky), azt dr. Bagi József (15. osztály) áthúzta és az alatta következő „NB” kezdetű kézírásos, ceruzás megjegyzéssel továbbította a csoportfőnöknek, és az ő (dr. Szentgyörgyi) kézírásos megjegyzéseivel került vissza az ügyirat a 15. osztályhoz.

nines terhelő priusza, haza fog jöhetni, aki vörös katona volt — és a 16. oszt. átírattervezete ki-
zárólag ezekről beszél, — annak hazajövelele nem kívánatos.

Polg. csf. részéről:

A 16. osztály kikeresttem és szerelttem a jelen ügy előzményét tárgyaló 451/eln. 15—1941. számú ügyiratot. Az előzmény alapján és mert még ezuttal is csak általános érvényű, elvi kérdésről s nem konkrét ügyekről van szó, az ügyiratot a 15. osztályra kell átíratni.

A 15. osztály — különös figyelemmel az előirat betétívén levő p. d. folytatás második bekezdésében foglaltakra — vegye újból az iktatmányt a vkf. 2. és a 16. osztály bevonásával tárgyalás alá.

Budapest, 1941. IV. 16.

Dr. Szentgyörgyi Lajos
min. osztályfőnök.

Betétív a 16. 779/eln. 15.—1941. számú ügyirathoz.

Pro domo folytatása

A Küm. úr megküldötte a franciaországi m. kir. követ jelentését, amely a *visszacsatolt területekről származó* és a spanyol köztársasági hadseregben szolgált, s jelenleg Franciaországban internáltak hazatérését tárgyalja.

A követ jelentése szerint az internáltak között olyan személy van, aki a megszállt területen divó magyarülldözések következtében ment külföldre és munkaalkalom híján került Spanyolországba. Véleménye szerint az internáltak között számos olyan aránylag értékes elem található, amelynek elvesztése Magyarországra nézve kárt jelentene. Álláspontja szerint a megszállt területről származó internáltakkal szemben nem kellene olyan merev elutasító álláspontot elfoglalni, mint a trianoni Magyarország területéről származókkal szemben elfoglaltunk.

Javasolja a követ, hogy a visszacsatolt területekről származó tiszta magyar származású internáltaknál, azoknak kivételével, akiknek kommunista beállítottságára nézve indicium áll fenn, pusztán az a tény, hogy a spanyol köztársasági hadseregben szolgáltak, ne tekintessék se hazatérésük, se visszahonosításuk gátló körülményeül és kéri, hogy a követség hatalmaztassék fel ezen egyének visszahonosítási, illetve útlevel ügyeiben ugyanolyan eljárás követésére, amilyenre a visszacsatolt területekről származó többi magyar ügyében kapott.

Az osztály szükségesnek tartja megjegyezni, hogy a trianoni Magyarország területéről származó internáltak hazatérésének kérdését a külügyminisztériumban f. évi január 10 napján megtartott tárcaközi értekezlet már tárgyalta és az elszakított területekről származó internáltak visszahonosításának kérdését is érintette (ennek eredményét lásd a csatolt 451/eln.—15—1941. sz. ügyiratban).

Ezen az értekezleten a H.M. képviselői előadták, hogy a Vkf. úr önmagáértéke álláspontja szerint azoknak az egyéneknek, akik a spanyol vörös hadseregben szolgáltak teljesítettek, továbbá a zsidóknak a hazaszállítása nem kívánatos és nem engedhet meg.

Az értekezlet azonban elhatározta, hogy minden egyes internáltat prioritálni fog és főleg az internáltak kiutazási körülményeire és kinttartózkodásuk alatti magatartásáról fog pontos képet szerezni. Ennek megtörténte után fog a Büm. a H.M.-el egyetértve eljárni, illetve fogja kiválasztani azokat az egyéneket, akik esetleg a hazaszállításra tekintetbe jöhetnek.

A Büm. egy kérdőívet fog készíteni és azt a Küm. franciaországi külképviseleti hatóságuk útján fogja az érdekeltekkel kitöltetni. A visszaérkező kérdőíveket ezután a Büm. és a H.M. fogja megkapni állásfoglalás végett.

Az értekezlet is elfogadta azt az álláspontot, hogy a zsidók és azok, akik a vörös hadseregben szolgáltak, lehetőleg ne kerülhessenek haza. Azonban azok az egyének, akik önhibájukon kívül pl. rosszindulatú beségás folytán kerültek internáló táborba, de egyébként jó magyar emberek, minél előbb hazakerülhessenek.

Figyelemmel a franciaországi követségünk jelentésében foglaltakra, az osztály álláspontja az, hogy azoknak az internáltaknak a visszahonosítása és a hazatérése elől, akik a visszacsatolt területekről az ottani magyarülldözések következtében szöktek ki, vagy kerültek ki Franciaországba, vagy Spanyolországba, ne zárkózzanak el abban az esetben, ha kétségkívül beigazolódik, hogy nem zsidók és nem meggyőződéses kommunisták és csak kényszerűségből léptek be a spanyol vörös hadseregbe. Amennyiben az erre vonatkozó elvi állásfoglalás lehetővé tenné, hogy az arra érdemesek visszahonosításának — ami elől az osztály véleménye szerint nem kellene már most eleve mereven elzárkózni (vagysis bizonyos kis számú kivételt lehetne engedélyezni) — a prioritást ugyanúgy kellene lefolytatni ezekkel szemben is, mint a trianoni Magyarország területéről származókkal szemben. (Vagyis a H.M. a Büm.-mel egyetértve adna engedélyt.) A fentiekre

tekintettel az osztály, mielőtt a Küm-nek választ adna, a kbt. Vkf. 2. és kbt. 16. osztály véleményét a követségi jelentéssel kapcsolatban újból kikéri.

Lássa r. u. Kbt. Vkf. 2. oszt.
Kbt. 16. osztály

a követségi jelentésben foglaltakra vonatkozó álláspontjának szíves közlése végett.

Budapest, 1941. IV. 20.

Dr. Bagi József
min. s. titkár

2. Vkf. osztály részéről:

B.M. úr (VII. Res.) 7537/VII. Res.—1941. számú megkeresése alapján az al csoport fenti tárgyban 1941. évi V. 5-én az alábbiak szerint már állást foglalt: „K. és nv. szempontból” nem javaslom a szóbanforgó internáltak hazatérésének engedélyezését, mert szinte lehetetlen külképviseletünk részéről annak megállapítása, hogy kik azok, akik meggyőződésből álltak be a spanyol vörös hadseregbe. A megszállott területről származó és üldöztetésnek kitett egyének különben sem voltak arra kényszerítve, hogy a spanyol polgárháborúban részt vegyenek.”

1941. V. 9.

Bartalis örgy.

A 16. oszt. részéről:

Megbízhatósági szempontból az osztály ügykörszerűleg nem hivatott nyilatkozni. Hazatérésre jogosító útiokmány kiállítása tekintetében a H.M. a Küm-hoz intézett 46777/eln. 16—1941. sz. átiratában hozzájárult ahhoz, hogy a külképviseleti hatóságok előzetes hozzájárulás nélkül egy évre érvényes útlevelet adjanak a Franciaországban tartózkodó hadköteles korban lévő magyar állampolgároknak. Ha magyar állampolgárságúak, kétségtelen kényes helyzet állt elő, mert belépni szándékozó magyar állampolgárok előtt a magyar határt nem lehet elzárni. Más kérdés, hogy ha hazatérnek, itthon milyen eljárás alá fognak kerülni.

Járhatóbb útnak látszik, hogy azokat, akik erre okot szolgáltattak — s akiknek a hazatérésére amúgy sem számítunk — a Büm. az állampolgársági törvények rendelkezései alapján „nem magyar állampolgár”-nak nyilvánítaná. Ezzel elejét vehetjük a Magyarországra való visszatérésnek, mert ilyen hontalanok részére nem vagyunk kötelezve beutazási engedélyt adni. A kérdésnek ez a része a Büm-al volna esetleg egy tárcaközi értekezleten letárgyalandó.

Az osztály nézete szerint kívánatos volna az állampolgárság tisztázása.

Bp. 1941. V. 15.

Szepessy
min. o. tan.

Pro domo folytatása:

A kbt. vkf. 2. osztály a szóbanforgó és a visszacsatolt területről származó spanyol vöröshadseregbeli katonák hazatérése ellen foglalt állást.

A kbt. 16. osztály nem foglalt állást a szóbanforgó spanyol vöröshadseregbeli és visszacsatolt területekről származó személyek hazatérésével kapcsolatban. Ugyanis ezek a személyek a magyar állampolgárságot, minthogy a visszacsatoláskor nyilván nem tartózkodtak a visszatért területen, automatikusan nem szerezték vissza. Így reájuk a magyar állampolgárságukra megállapított elveket nyilván nem alkalmazhatjuk.

Lássa r. u.

kbt. 16. osztály. az iktatmányban foglaltakra vonatkozó álláspontjának szíves közlése végett.

Budapest, 1941. május hó 30.

Dr. Bagi József
min. s. titkár

A 16. osztály részéről:

Az osztály megállapítja, hogy a 46777/eln. 16. 1940. sz. átiratban a Küm-mal közölt állásfoglalásnak megfelelően, a külképviseleti hatóság az útleveleket az arra jogosultak részére ma is kiállíthatja, illetőleg meghosszabbíthatja.

Elengedhetetlen előfeltétele ennek természetesen a magyar állampolgárság megállapítása, amely azonban már a Büm. hatáskörébe tartozik. E tekintetben az előirati 1. sz. betétív 4. bekezdése: már az intézkedések folyamatba is tétettek.

Hogy megbízhatósági vagy más honvédelmi szempontból fontos körülmény figyelembevételével a hazatérés megengedhető-e, erre nézve az osztály egyetért a kbt. Vkf. 2. D. o. véleményével.

Ha azonban a Büm. a szóbanforgó egyének magyar állampolgárságát állapítaná meg, a hazatérni kívánkozó magyar állampolgárok előtt a magyar határt nem lehetne lezárni. Hazatérésük után azonban esetleges felelősségrevonásuk nyitott kérdés marad.

Budapest, 1941. június 11.

Szepessy
min. o. tan.

Pro domo folytatás:

A kbt. 2/vkf. és 16. osztály véleménye alapján tervezetik az alábbi

kiadvány.

I.

M. kir. Külügyminiszter Úrnak,

Budapest,

Tárgy: mint kívül.

Hivatkozással Nagyméltóságodnak f. évi március hó 10-éről 8187/10. Ny.—1941. és f. évi április hó 7-én kelt 75.592/7—1941. szám alatt kelt nb. átiratára van szerencsém Nagyméltóságoddal tiszteletteljesen közölni, hogy a visszacsatolt területről származó s a spanyol vörös hadseregben szolgálatot teljesített katonák Magyarországra való szállításához honvédelmi szempontból nem járulhatok hozzá.

Budapest, 1941...

II.

(Hátirat az I. sz. kiadvány hiteles másolatára.)

M. kir. Belügyminiszter úrnak,

Budapest.

A m. kir. külügyminiszter úr 1941. március hó 10-éről 8187/10-ny.—1941. és 1941. április hó 7-éről 75.592/7—1941. szám alatt kelt s Nagyméltóságodnak is megküldött átiratára adott válaszatot másolatban van szerencsém Nagyméltóságodnak szíves tudomásulvétel végett megküldeni.

Budapest, 1941. VI. 27.

Dr. Bagi József
s. titkár.

I: VII. 1.

Dr. Szentgyörgyi Lajos¹⁸
min. osztályfőnök.

Elhez az ügyirathoz csatolták a Küm átiratát (illetve eredetileg 446 621/16. osztály—1941. számon) de semmi külön elintézés nem nyert.

Magyar Királyi Külügyminisztérium.

75.592/7.

1941.

Nagyméltóságú m. kir. Honvédelmi Miniszter Úrnak,

Budapest.

Tárgy: Rajk László kiszabadítása a franciaországi
(Vernet-i) internáló táborból.

Melléklet: 1 db.

¶ Rajk Gyula beadványának másolatát szíves tudomásulvétel végett van szerencsém Nagyméltóságodnak megküldeni azzal, hogy nevezett beadványát állásfoglalás végett egyidejűleg megküldtem a m. kir. belügyminiszter úrnak is.

Budapest, 1941. április 7.

A miniszter rendeletéből:
Steidl
miniszteri tanácsos

18 A választ 1941. július 4-én küldték el.

Rajk Gyula
Budapest

Nagyméltóságú Miniszter Úr!

Alulírott Rajk Gyula, budapesti (VI. Szondy u. 80. I. 1.) lakos azzal a tiszteletteljes kéréssel fordulok Nagyméltóságodhoz, hogy Rajk László nevű öcsémnek a vernet-i internálótáborból való kiszabadítása és Magyarországra juttatása érdekében a szükséges lépések megtételére a Magyar Kir. Követségnek, Vichy, engedélyt adni kegyeskedjék.

Ez ügyben január havában kérelmet intéztem a vichy-i követséghez, ahonnan a mellékelt értesítést¹⁹ kaptam. Miután öcsém több mint két éve sínylődik az internálótáborban, mély tisztelettel megismétlem fenti kérelmemet, a következő indokaim alapján:

Szüleim, valamint mindkét ágbeli nagyszüleim erdélyi származásúak és anyai nagyapám kivételével — aki román. kath. vallású — valamennyien ref. vallásúak voltak. Édesapám, néhai Rajk József, valamint 13 gyermeke valamennyien Székelyudvarhelyen születtünk. E 13 gyermek közül tízen vagyunk életben és László nevű öcsém kivételével valamennyien a jelenlegi Magyarország területén teljesítjük állampolgári kötelességünket. A világháborúban négyen teljesítettünk katonai szolgálatot.

László öcsém a trianoni békeszerződés értelmében román állampolgárnak volt tekintendő, minthogy néhai édesapám szülőföldjén maradt, s így gyermekei az ő állampolgárságát követték. Ennek dacára öcsém 1924. szeptember hava óta — kevés megszakítással — állandóan Csonka-Magyarországon, főleg Budapesten élt, 1936. évig. Úgy középiskoláit, mint egyetemi tanulmányait is itt végezte. 1936. évben nyugtalan természete Franciaországba vitte. Miután román útlevéllel lejárta és azt — román katonai kötelezettségének nem akarván eleget tenni — érvényesíttetni nem tudta, érvénytelenné vált útlevelével Franciaországban való maradhatásának az volt egyetlen feltétele, hogy jelentkezzen a spanyol köztársasági csapatok segélyezésére toborzott u. n. önkéntes katonai szolgálatra. Súlyos sebesüléssel került vissza Franciaországba a spanyol háború befejeződése után, ahol a fent megjelölt internáló táborba került.

Erdély egy részének a bécsi döntés alapján történt visszacsatolása következtében öcsém nyomban bejelentette a párisi magyar követségen a magyar állampolgárság fenntartására irányuló szándékát. A követség a bejelentést azzal az írásbeli értesítéssel vette tudomásul, hogy a további teendők tekintetében a hozandó optánstörvény rendelkezései lesznek irányadók.

Tekintettel arra, hogy öcsém magyar állampolgár akar maradni és ifjúkori nyugtalanságának leiggadása után itthon Magyarországon szeretne élni, mély tisztelettel kérem Nagyméltóságodat, kegyes engedélyvel tegye lehetővé, hogy László öcsém visszatérhessen a hosszú évek óta elszakadt 9 testvére körébe. Alulírott a magam részéről úgy az erkölcsi, mint az anyagi felelősséget vállalom azért, hogy László öcsém hazatérése esetén hasznos polgára lesz hazánknak.²⁰

Kérelmem kedvező elintézéséhez Nagyméltóságod szíves pártfogását kérem és vagyok

Budapest, 1941. február 19.

mély tisztelettel

Rajk László sk.²¹

19 A mellékletet a KÜM nem küldte meg.

20 1941 nyarán a francia—német megállapodás következtében, a németekkel szövetséges országokból származó internáltak előtt is megnyitották a tábor kapu. Jelentkezhetek németországi munkára.

A verneti magyar foglyok közül — a francia kommunisták tanácsára — többen jelentkeztek, mert ez volt az egyetlen útja a hazatérésnek. Így jött haza, teljesítve a párt utasítását, Rajk László is.

Rajk 1941. június elején hagyta el a verneti tábort. Khuen-Héderváry vichy-i követ 1941. július 17-én jelentette Bárdossy Lászlónak, a külügyminisztérium vezetésével is megbízott miniszterelnöknek, hogy azon „nemkívánatos magyar internáltak” között, akiket Németországba munkára szerződtek és érvényes magyar útiokmányok nélkül szállítottak oda „Rajk László, Székely, 1909” is szerepel.

Rajk több társával a Lipcse környéki Espenhaim faluban dolgozott, ahol körülbelül tízezer külföldi munkás műbenzinyárat épített. Megérkezésük után azonnal kutatni kezdték a szabadulás lehetőségét. Rajknak a német elvtársak segítségével sikerült Bécsbe utaznia. Itt, az előre megadott címen, már várták segítői és augusztus 25-én illegálisan átlépte a magyar határt. (OL BM res. 1941—43. 5152. tétel.)

21 A KÜM által készített másolaton is így, Rajk Gyula helyett.

III. ügyirat

Előadótv

Magyar királyi honvédelmi miniszter.

46 047/eln. — 15. osztály/1941.

A beadvány beküldője: Küm
száma: 8 187/10.Ny.
kelte: 1941. VII. 1.

Előirat száma: 16 779/eln. 15—1941.

Tárgy: Visszacsatolt területről származó
spanyol köztársasági katonák hazatérése.

Beadvány

ad. 8187/10—Ny.

1941.

Szigorúan bizalmas.

M. kir. Honvédelmi Miniszter
úrnak

Budapest.

Felkérem Nagyméltóságodat, hogy 1941. évi március hó 10-én kelt 81870/10.—Ny. 1941. számú átiratomra, amely a visszacsatolt területekről származó spanyol köztársasági katonák hazatérése ügyét tárgyalja, mielőbb válaszolni, vagy annak elintézését gátló körülményeket velem sürgősen közölni méltóztatassék.

Budapest, 1941. évi július hó 1-én.

Dr. Moór
miniszteri tanácsos

Pro domo:

A Küm. úr 1941. március hó 10-én kelt 8187/10—Ny.—1941. számú átiratára adandó választunkat sürgeti. A sürgetett átiratot f. évi július hó 2 napján elküldöttük. Erről a Küm. urat értesítjük.

Tárgy: Mint kívül.

Kiadvány.

M. kir. Külügyminiszter Úrnak,

Budapest.

A visszacsatolt területekről származó spanyol köztársasági katonák hazatérése ügyében f. évi július hó 1-én kelt ad. 8.187/10.—Ny.—1941. számú nagybecsű sürgető átiratára hivatkozással van szerencsém Nagyméltóságodat tisztelettel értesíteni, hogy 1941. március hó 10-én kelt 8.187/10.—Ny.—1941. számú nb. átiratára érdemleges válaszomat f. évi július hó 2-án kelt 16.779/eln.—15—1941. számú átiratomban volt szerencsém Nagyméltósággal közölni.

Budapest, 1941. VIII. 26.²²

Dr. Bagi József
min. titkár

²² A választ szeptember 12-én küldték el.

Az érdemi válasz a II. ügyirat „kiadvány”-ában szerepel. („...a spanyol vörös hadseregben szolgálatot teljesített katonák Magyarországra való szállításához honvédelmi szempontból nem járulhatok hozzá.”)

A magyar önkéntesek közül többen, akik nem tudtak hazajönni, Afrikába, a djalfai (Algéria) internálótáborba kerültek. Akik a verneti táborban maradtak, később a Les Milles-i táborba kerültek át. Az Afrikába került magyar internacionalisták, ha átmenetileg rossz körülmények közé kerültek is, annyiban szerencsések voltak, hogy 1943-ban, amikor Algírt a szövetséges hatalmak felszabadították, többen a Szovjetunióba mehettek, köztük Szalvay Mihály, Mátyás László, valamint Sziklai Sándor. Bakó (Back) Emil az angol hadseregbe került.

SZEMLE

LUGOSI JÓZSEF — TEMESVÁRY FERENC

KARDOK

(*Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1988. 74 o., 180 kép*)

Újra érdekes kötettel lépett a nagyközönség elé a Zrínyi Katonai Kiadó. Lugosi József és Temesváry Ferenc a történelem századait végigkísérő, tárgyi jelentőségében egyedi szerepet betöltő kard bemutatását tűzte ki célul. Mint a szerzők előszavából is kitűnik, a kard földünk minden részén hol mitikus tárgyként, hol szimbólumként jelenik meg. Szerepe alig hasonlítható össze más fegyverekével. A könyv szerzői célul tűzték ki, hogy elsősorban a művészettörténeti jelentőségű kardokról nyújtsanak áttekintést, főként a Magyar Nemzeti Múzeum és a Hadtörténeti Múzeum fegyvereire támaszkodva.

A gazdag illusztrációs anyagot megelőzően röviden ismertetik a szablya és a kard kialakulását, hangsúlyozva a keleti eredetű szablya és a főként nyugaton elterjedt egyes kardok közötti különbségeket. Felhasználják az újabb kutatások eredményeit a szablya és a kard eredetének és fejlődésének bemutatásánál. Kitérnek olyan fontos és különleges figyelmet érdemlő díszkardunkra, mint például a reneszánsz ötvösművészetet reprezentáló, II. Ulászló nevéhez fűződő kardra. A továbbiakban értő kézzel vezetik végig az olvasót a pallosok, hegyestőrők különböző típusain, elsősorban a névhez fűződő darabokat ismertetve.

A török veszély növekedésével újra a magyar vitézek jellemző fegyvere lett a szablya. Használták a nehéz nyugati típusú és a török hatásra kialakult könnyű magyar szablyákat, valamint az arab—török karabellát. A szerzők a legjellemzőbb, legszebb példányokon keresz-

tül mutatják be az „új magyar szablya” fejlődését.

A következő részben a hazai kardgyártást és a díszítéssel kapcsolatos problémákat taglalják.

Végül a rendszeresített katonai kardok típusait mutatják be a XVIII. századtól napjainkig, mikor már nem fegyverként, hanem szimbólumként jelenik meg.

A kötet értékes képanyaggal és minden egyes bemutatott fegyver részletes ismertetésével záródik.

Érdekes és sok szempontból használható, szép kiállítású könyvet foghatunk kezünkben, amely elsősorban a nagyközönségnek szól. Reméljük, hogy a szerzők egy rendszeres típuskönyvet is terveznek, amely a magyar fegyvertörténeti irodalom egyik nagy hiányát pótolná.

Végezetül néhány szót a hiányosságokról. A szép kivitelű könyv mindenképp megérdemelt volna egy-két idegen nyelvű ismertetőt, hiszen így a külföldi érdeklődők csak igen nehézkesen használhatják. Nyomdatechnikai problémák figyelhetők meg elsősorban a színes képeknél. Ha különböző köteteket hasonlítunk össze, észrevehető, hogy a színnyomás nem egységes, ugyanakkor a teljes oldalas és a részletfotók színei is sok esetben eltérnek, de előfordul az is, hogy teljesen megváltoznak a tárgyak eredeti színei. (Mint például Klapka György díszszablyájánál, ahol a hüvelyborítás fekete—zöld helyett.) Egy ilyen kivitelű és áru kötetnél mindenképpen figyelmesebben kellett volna eljárni.

Zarnóczki Attila

PISZTOLYOK

A Magyar Nemzeti Múzeum tűzifegyver-gyűjteménye I.

(Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988. 496 o.)

Dr. Temesváry Ferencnek, a Magyar Nemzeti Múzeum tudományos főmunkatársának pisztolyokról szóló tanulmánya rendkívül hézagpótló, a magyar múzeológia számára nélkülözhetetlen forrásmunka. Temesváry Ferenc úttörő munkája, nevezetesen az, hogy a magyarországi múzeumokban őrzött fegyvereket katalógusszerűen feldolgozza, s közzétegye, már hosszú évtizedek munkája. Megjelent a sárvári és a váci múzeum fegyverkatalógusa, s más múzeumoké előkészületben van. A Magyar Nemzeti Múzeum rendkívül gazdag pisztolygyűjteményének minden részletre kiterjedő feldolgozása is igazi értékeremtő munka.

A könyv első részében megismerkedhetünk a pisztoly és a magyarországi fegyvergyártás történetével, s a közel 500 magyar puska-művessel.

A pisztoly feltalálási körülményei napjainkban még éppen úgy nem igazoltak (tudományosan), mint a lőporé. Tudva, hogy ennek a könyvnek a kézírata már a hetvenes évek elején készen volt, a pisztoly feltalálásával kapcsolatban csak két feltevés került be, újabb kutatási eredmények kimaradtak, pl.: Tibor Dite tanulmánya — amelyet Pongó János idéz a Pisztoly, revolverek című könyvben. Dite a pisztoly feltalálásával kapcsolatban 4 feltevést állít fel:

1. a dörzskerekes szerkezetet Németországban, a legnagyobb valószínűség szerint Nürnbergben találták fel;
2. a feltalálás ideje a XV. század utolsó negyede;
3. a kerék, már javított formában, 1501-ben került Magyarországra, s itt is megkezdték a készítését;
4. a dörzskerekes fegyver Magyarországról került először Itáliába, s valószínűleg ez szolgálta alapul Leonardo da Vinci rajzához.

Végigolvasva a leírásokat, világhírű meseterek gyönyörűen kidolgozott fegyverei tűnnek elénk. A feldolgozott pisztolyok száma lenyűgöző. Egy-egy pisztoly értéke több száz ezer forint. Ez a könyv is erősíti, hogy nemzeti értékeink védelme mindannyiunk kötelessége.

A szerző a következő csoportosításokban mutatja be a Magyar Nemzeti Múzeum pisztolyait:

a) Dörzskerekes pisztolyok	45 db
b) Kovás pisztolyok. Török—balkáni pisztolyok	239 db

c) Nyugat-európai kovás pisztolyok	110 db
d) Tölcséres csövű, ún. trombon pisztolyok	55 db
e) Csappantyús pisztolyok (átalakított kovás lakattal)	102 db
f) Csappantyús pisztolyok	123 db
g) Tercerolok	28 db
h) Bérenger-rendszerű pisztolyok	3 db
i) Pisztolykészletek	10 db
j) Egylövetű hátulöltő pisztolyok	69 db
k) Forgódobtáras ismétlőpisztolyok és előzményeik	86 db
l) Önműködő pisztolyok	116 db

A könyvben egy-két fogalommal, megnevezéssel nem érthetünk egyet. Mi, a Hadtörténeti Múzeum munkatársai a keréklakatos pisztolyokat (tudva, hogy a keréklakat a német Radschloss szó szerinti fordítása), a működési elvből kiindulva, s kissé „magyarosabban” fogalmazva, dörzskerekes szerkezeteknek nevezzük. A dörzskerekes fegyver működési elve kissé hasonlít az öngyújtó működéséhez. Ennél a zárszerkezetnél a rugó által megfeszített, recézett szélű kerékre engedjük rá a kakas ajkai közé szorított kénkovát, vagy piritet, a rugó fesztenítésekor a kerék hirtelen pördül, s a kénkovából, piritből szikrát indít a felporzó lőporhoz.

Szintén felfogás kérdése a lakatszerkezet—zárszerkezet, rakétapisztoly—világítópisztoly, forgódobtáras ismétlőpisztoly—forgóhengeres ismétlőpisztoly, revolver—forgópisztoly fogalmak használata, amelyek esetében mi az utóbbiak mellett szavaznánk.

A szerző a modern pisztolyokkal kevésbé foglalkozott, ezért csak néhány pontosításra hívjuk fel a figyelmet. Az önműködő pisztolyok megnevezésével nem értünk egyet, mert ismerve az önműködő fegyver fogalmát: „az önműködő lőfegyver olyan fegyver, mely a lőporgázok energiáját nem csak a lövedék mozgatására, hanem a fegyver működtetésére is felhasználja. Így az egyes lövések közötti működési szakaszok külső erőhatás (pl. kézi erő) nélkül, önműködően követik egymást. A zár hátramozgása közben a kireteszelődés, az üres hüvely ürítése és kivetése, majd a zár előremozgása alatt az adogatás, a töltés, a reteszelés és végül az elsütés a fegyver kezelőjének külön beavatkozása nélkül megy végbe... A lövések mindaddig követik egymást, amíg a kezelő az elsütőbillentyűt fel nem engedi, ill. amíg a tár vagy a rakasz ki nem ürül.” E megfogalmazás szerint a pisztoly nem ön-

működő fegyver, hanem öntöltő; hasonló működésű az előbbihez, ám a tűzkiváltás az el-sütőbillentyű ismételt elhúzásával történik. A modern pisztolyok megnevezésében, leírásában is eltér véleményünk a szerzőtől (pl. a minta, a rendszeresítés évének megnevezésében: a „08 Pistole Parabellumot” szabvány szerint „1908 M Parabellum pisztolynak” neveznék, vagy a Walther tervezte 1938 M

pisztolyt nem H.P.-típusúnak, hanem P—38 (Walther) pisztolynak. A H.P. jelentése Heeres-Pistole, azaz hadseregi pisztoly.

A magyarországi múzeumok munkatársainak, a fegyvergyűjtőknek és fegyverbarátoknak melegen ajánlom e könyvet, mely a pisztolyok tudományos meghatározásához alapvető szakmunka lehet.

Lugosi József

AUGUST ERNST

GESCHICHTE DES BURGENLANDES

(Verlag für Geschichte und Politik, Wien, 1987. 352 o.)

Az egykori három nyugat-magyarországi vármegye nyugati sávjából az első világháborút lezáró békeszerződésekkel az új Osztrák Köz-társaság szövetségi tartományává formált terület múltját és jelenét kívánta bemutatni a hazánkban is jól ismert szerző. Bevezetőben azonnal felvázolja, milyen nehézségekkel jár egy korábban nem létezett közigazgatási egység múltjának bemutatása.

Két rövid fejezetben ábrázolja a szerző e tájegységnek az őskorban és a római uralom idején való lakottságát a feltárt régészeti leletek alapján. A térség valódi történetének kezdetét egyébként Pannonia Provincia megszerzésétől datálja.

A hat alfejezetre osztott középkori részben Pannonia hun uralom alá kerülésével indít és a Magyar Királyság bukásával zárja összefoglalóját August Ernst. A népvándorlás korából a késői avarok jelenlétét, majd a Frank Birodalommal szembeni elbukásukat emeli ki. Nagy hangsúllyal szól arról, hogy Felső-Pannonia Órgrófságként e terület nagy része frank uralom alá tartozott, míg a magyar honfoglalás után ki nem szorult onnan a frank és bajor telepítés. A magyar államalapítás korából a folytonos trónviszályokat, a határterület feletti ellenőrzés lazulását és a szomszéd hatalmakkal való háborúskodásokat emeli ki. Szól még a lakatlan területek benépesítésére való törekvésekről, így a besenyők, székelyek és más határőrzők mellett német telepek bevándorlásának lehetővé tételéről. Eközben azt hangsúlyozza, hogy a gyepeülv alapján a magyar etnikum által lakott terület sohasem terjedt a Lajtáig. Ezt követően hosszsan részletezi a szerző az e területet érintő háborúkat, majd áttér a térség uradalmainak kialakulására és bemutatja Németújvár, Monyorókerék, Kőpcseny, Fraknó, Kismarton urainak gyarapodását. A továbbiakban felidéri az egyházi uradalmak kifejlődését is Szentkereszt, Borsmonostor, Szentgotthárd és mások példáján.

A negyedik fejezet „Újkor” címmel a térség Habsburg-uralom alatti fejlődését mutatja be a XIII. század végéig visszanyúló terület-igény kinyilvánításától és I. Albert rövid magyar királyságától kezdve, egyes határ menti birtoktestek elragadásán és a tartós Habsburg-uralom megteremtésén át, egészen a Habsburgok első világháború utáni végleges trónvesztéséig. Külön alfejezet foglalkozik — két ellentétes folyamatot egybemosva — „a török inváziókkal és a magyar nemzeti lázadásokkal”. További torzítással a szerző csupán egyoldalúan szól arról, hogy „a burgenlandi—nyugat-magyarországi határtérség az oszmán hadsereg felvonulási és hadműveleti területe lett” (119. o.), holott ugyanez volt a helyzet a Habsburg-hadvezetés szempontjából is.

Külön alfejezetben foglalkozik August Ernst a térség arisztokrata földbirtokosaival: a Batthyány-, Erdődy-, Nádasdy- és Esterházy-családdal, pontosabban ezeknek a Habsburg-uralommal való összefonódásával. Ehhez csatlakozóan szól a reformáció és ellenreformáció e térségbeli hatásáról. Egy újabb alfejezetben nagy ugrással az 1809-es rövid francia megszállást eleveníti fel, az utolsó alfejezetben pedig néhány oldalon elintézi az e térséggel kapcsolatosan is „nemzeti korszaknak” nevezett teljes XIX. századi történetet anélkül, hogy a magyar köztörténeten túl konkrétumokat is meg tudnánk.

Az ötödik fejezet „Burgenland — politikai egység” címmel a győztes nagyhatalmak akaratából az első világháborút követően létrehozott, Magyarországtól elcsatolt, osztrák tartományáá tett területen élt németek részéről korábban megnyilatkozott csatlakozási hangokkal indítva, az ezirányú háború utáni törekvéseket részletezi, és úgy állítja be, mintha tömegnyomásnak engedve kényszerült volna a magyar polgári demokrata kormány törvényt hozni a német önrendezési jog tárgyában és a tanácskormány ugyancsak erre tekintettel szorult volna rá „a német autonómia” biztosítására. Ezt követően a szer-

zó tárgyilagosan bemutatja, hogy egy szláv korridor ötlete vezette el a győztes hatalmakat a nyugat-magyarországi vármegyék nyugati sávjának Német-Ausztriához csatolása gondolatához és ezirányú döntéséhez. A továbbiakban ismerteti a terület erőszakos osztrák birtokbavételével szembeni magyar ellenállást, a „Lajta-bánság” létrehozására tett kérésébe esett kísérletet, a diplomácia mozgásba lendülését, a Sopron környéki népszavazást. Utóbbi eredményét magyar részről manipulálnak minősíti és „Sopron elvesztéséről” (197. o.) szól. A következő alfejezetben azután az új határvonal kijelölését és a volt magyar területeken való osztrák berendezkedést részletezi. A kortárs történelemnek két további alfejezet jut, egyik az Anschlusst követő éveket, a másik a második világháború utáni újjászerveződést mutatja be.

A következő három nagyobb egységben a szerző a terület lakosságának összetételével, gazdasági fejlődésével és művelődési életével foglalkozik.

A kötethez válogatott irodalomjegyzék, időrendi áttekintő táblázat, személy- és helységnevmutató tartozik. Utóbbiakkal szemben erős fenntartásai lehetnek a magyar olvasónak.

Az irodalomjegyzékből hiányoznak a magyar vármegye- és várostörténetek, talán éppen ezért olyan egyoldalú és számunkra idegen a korai fejlődéstörténet bemutatása. De hiányoznak egyrészt Soós Katalinnak a térség legújabbkori eseménytörténetére vonatkozó alapvető művei, másrészt a Deák Ernő által Bécsben 1979-ben Die Volksgruppen in Österreich című kötetben kiadott vonatkozó, ugyancsak alap kutatásokra építő tanulmányok.

Bizonyára a felhasznált irodalom korlátozottságára, egyes mai magyar kutatási eredmények negligálására vezethető vissza, hogy számos meghatározás, állítás a recenzius számára elfogadhatatlan. Így a 125. oldalon Bethlen Gábor erdélyi fejedelem, választott magyar király jelzője „Woiwode von Siebenbürgen”, azaz „erdélyi vajda”. Az úgynevezett Wesselényi-féle összeesküvés mozgatórúgóinak elemzését a szerző azzal mellőzi a 127. oldalon, hogy „leginkább személyes érdekek” vezették őket. Ugyanígy sommásan azt állítja a 128. oldalon a Rákóczi-szabadságharcról, hogy az „a németek elleni régi gyűlöletből” fakadt és „Franciaország által szított” volt. Azt már csak mellékesen jegyezzük meg, hogy a nagy fejedelem nevét következetesen y-nal szerepelteti ez a mű. Az 1848/49-es magyar szabadságharcot a 177. oldalon hasonló leegyszerűsítéssel a szerző annak tulajdonítja, hogy „a kálvinista kisenemességből származó Kossuth Lajos ügyvéd túltette magát az alaptörvényen

és az összmonarchia életfontosságú érdekein”, miközben „absztrakt forradalmi szabadságeszméknek” nyerte meg a magyarságot.

Az időrendi táblázatban tág teret kapnak a feudálizmuskori birtokelidegenítések a Magyar Királyság nyugati területeiből a Német-római Birodalom uralkodóinak, illetve arisztokratáinak. Ugyanakkor az időzójelbe tett visszatagolást 1647-hez kötve egyetlen mondatral, mint e folyamat „befejezését” intézi el a szerző.

A személynévmutatóban minden magyar keresztnéve csak németül szerepel, míg más népbeliek esetében az eredeti betűalakban.

Legfeltűnőbb viszont a helynevek használata. A mai várvidékbeli helységneveknek csak a német megfelelője szerepel mind a szövegben, mind a névmutatóban. Ezzel a magyar olvasónak nagy nehézséget okoz. Ugyanakkor a mai magyarországi helyneveknél első alkalommal zárójelben szerepel a magyar név és utána leginkább már csak a német megfelelő, míg a névmutatóban a német elnevezés utal a magyarra, és ott adja meg a vonatkozó helyeket, ahol viszont következetesen németül szerepel az adott hely neve! A történelmi Magyarországtól más államhoz került területeken levő helységek esetében a szövegben leggyakrabban újra csak a német név szerepel, ehhez minden rendszer nélkül esetleg zárójelben vagy az egykori magyar, vagy a mai hivatalos, vagy mindkét további megnevezés csatlakozik, míg a mutatóban mindhárom, mégpedig a német és magyar névvel utalással a mai hivatalosra, és ott vannak a vonatkozó hivatkozások, amelyekben a legritkábban szerepel ez a névalak.

Az viszont a tájékozatlan olvasónak sokszor még így sem világos, ma melyik államban is van egy adott helység. Például a szövegben a 92. és 93. oldalon Theben név áll, minden utalás nélkül, a mutatóban ennél a névnel az utalás: Devín, majd ennél együtt a magyar Dévény és a német Theben névalak is, míg a magyar Dévény mint mutatózó hiányzik. Még az is előfordul, hogy mind a szöveg 72. oldalán, mind a névmutatóból csak azt tudja meg az olvasó, hogy a mai csehszlovákiai Rusovce német neve Karberg, de hogy ez a magyar történelem Oroszvára, ez nem derül ki. Sőt, olyan eset is van, mint a 287. oldalon szereplő Csakathurn névalakkal kapcsolatban, hogy az olvasó a mutatóból sem tudja meg, hogy ez a magyar történelemből jól ismert Csáktornya, a mai jugoszláviai Cakovec.

Fenntartásaink mellett is üdvözljük a mai ausztriai Várvidék történelmének első összefoglalását. Ebből nyilvánvalóvá válnak a kutatási eredmények és a további kutatási feladatok, valamint a két ország történészeinek vitájára alapot adó eltérő megközelítések.

Zachar József

DIE ÖSTERREICHER IN BERLIN Der Husarenstreich des Grafen Hadik anno 1757

(Amalthea Verlag, Wien—Nünchen, 1987. 148 o.)

Az évtizedek óta Ausztriában élő, jól ismert publicista újabb tudományos igényű történelmi esszével jelentkezett. Ezúttal azt az egyetlen napot eleveníti fel, amikor a hétéves háború második esztendejében a porosz vonalak mögött felbukkant császári-királyi csoportosítás rövid tűzváltás után birtokolhatta a hadisarc fizetésre szorított Berlint.

A hét fejezetre tagolt műben a szerző a korábbi és újabb szaktudományos munkák alapján, valamint egyes levéltári állagok feltáráásával a történelmi események sodrában mutatja be az 1757. október 16-i eseményt.

Az előtörténetet tárgyalva Simányi Tibor a háborút megelőző világpolitikai jelentőségű eseményt, „a szövetségek változását”, az évszázada szemben álló és egymás ellen háborúzó Habsburg- és Bourbon-ház egymásra találását és az azt végül is lehetővé tevő porosz—angol konvenció létrejöttét elemzi. Végigtekint valamennyi hatalmi kérdésen és törekvésen, fellillantja az összes hatalmi ellentétet és eljut ahhoz a helyes következtetéshez, hogy nem egyes tartományok hovatartozósága volt a háború tétje, hanem ennek ürtügyén a francia és angol uralkodó számára a gyarmati befolyás, illetve a Habsburg-császár és a porosz király számára a német-római birodalmi vezető szerep. A szerző ennek hangsúlyozásával tér át a Poroszország bekerítését célzó diplomáciai ténykedésre és a porosz megelőző csapásra, vagyis a harmadik sziléziai, vagy más néven hétéves háború kirobantására. A háborús események sorra vétele mindvégig a bécsi, versailles-i, szentpétervári, berlini, londoni és egyéb udvarok hatalmi-politikai-diplomáciai ténykedésének tükrében történik, az olvasó világos képet nyer minden hadi művelet értelméről, céljáról.

A közvetlen hadi előzmények tárgyalását a szerző a Habsburg-szempontról döntőnek látszó 1757. június 18-i kolini győztes csatával indítja. Eleven képet fest a megélnékülő francia és német-római Habsburg-párti hadi-előkészületekről, a francia és birodalmi hadseregnek a poroszok ellen vonulásáról. Itt szerepelteti először könyve főhősét, nemes Hadik András altábornagyot. Az életút bemutatása során a katonai tehetség és az általános műveltség kiemelése azonos súllyal történik a hadvezéri sikerek okát keresve. Ugyanezt a két momentumot emeli ki a szerző, amikor arról ír, hogyan ismerte fel Hadik a helyzetelemzés alapján, hogy a császári-királyi, valamint a birodalmi és francia erők ellen kettéosztottan

felvonult porosz hadak közt rés támadt, amelyen elérhető a védtelenül hagyott Berlin, miközben hadisarc-szedő portyát hajt végre Brandenburgban.

A haditervet már szeptember 17-én Radeburgban papírra vetette Hadik. Ebben világosan megfogalmazta, ahogyan Simányi idézi: „a fő hadoszlop egyenesen Berlinre mehetne rá, és legalábbis a lovasság legnagyobb részével merészelné egészen addig végrehajtani a vállalkozást, míg a többi hadoszlop az Elba mentén portyázva, Torgaut, Wittenbergát és Magdeburgot tartaná megfigyelés alatt, hogy a fő hadoszlop oldalát és hátát biztosítsa”. Idézi a szerző Hadik tervezetéből azt is, hány fővel és milyen összetételben kívánta végrehajtani ezt a portyát: „A vállalkozáshoz a következő csapatokra lesz szükség: gyalogság egyelőre 1200 fő, horvát 2300 fő, német lovasság circiter 1000 fő, huszár 1600 fő, összesen 6100 fő.” Végül is október 10-én még ennél is kevesebb erővel: 930 német gyalogossal, 2100 katonai határőrvidékbeli irregulárisal, 1000 német vértessel és dragonnyossal, valamint 1100 magyar huszárral, vagyis összesen 5100 fővel, továbbá 6 ezredlőveggel indult meg Radeburgtól Elsterweldá felé, miután elnyerte a hadvezetés és az udvar hozzájárulását a tervezett portyához. Az eddigi munkákban szereplő eltérő számadatok tisztázásához a szerző még azzal is hozzájárul, hogy források alapján közli, Hadik Elsterweldában visszavonulása biztosítására hátrahagyott 1000 katonai határőrvidékbelti, 240 német lovast és 300 huszárt, míg a huszárok mögé a lóra ültetett gyalogosokat az út mentén láncként lerakatta útvonalbiztosításra, bizonyos távolságokban pedig huszárokat hagyott vissza az összeköttetés biztosítására. Végül Berlin alá 3160 fővel érkezett el.

A portya bemutatása során jelentős hangsúlyt kap Hadik megtévesztő mozgása Dobrilugk, majd Luckau, végül Lübbe irányában, mintha a Spree jobb partján az Odera menti Frankfurt ellen záróvonalat akarna létrehozni. Október 14-én napfelkelte előtt azonban, ahogyan a szerző elemzését folytatja, Hadik a Spree bal partján a legrövidebb úton Weddisch-Buchholz és Königs-Wusterhausen érintésével Berlinnek vette az irányt, ahová 16-án, vasárnap, hajnalban érkezett be.

Simányi Tibor itt megszakítja az események leírását, hogy intermezzóként felidézzen egy kevésbé ismert ténny, tudni illik miként akarta

I. Ferenc császár birodalmi átokkal sújtani
II. Frigyes porosz királyt.

Visszatérve az eredeti esemény fonalához, a szerző ismerteti Berlin védelmi helyzetét és a császári-királyi erők közeledtének hírére tett ellenintézkedéseket. A végeredményt úgy foglalja össze, hogy alig 5000 — részben szolgálatra teljesen alkalmatlan — gyalogosnak és 2 ezredlővegnek kellett volna megvédenie a székesfővárost. A továbbiakban érzékletes képet kap az olvasó Hadik óriási hadisarc-követeléséről, az udvar és a városi tanács tanácsalanságáról és időhúzási kísérletéről, Hadik újabb helyzetfelismeréséről és azonnali döntéséről, Berlinnek a Sziléziai kapun át való megtámadásáról és a kölpenicki előváros bevételéről, a belvárosba való, kockázatosnak tűnő betörés helyetti újabb hadisarc fizetési felszólításról, végül is 185 000 tallér készpénz összegyűjtéséről, a hiányzó 75 000 tallérra váltókiállítás elfogadásáról.

Önálló fejezet tárgyalja a Berlinből való visszavonulást. A szerző eközben azt részletezi, milyen információk alapján milyen intézkedéseket tett a porosz hadvezetés. Rámutat, hogy csak 18-án érhettek a porosz szolgálatban állt Székely Mihály ezredes huszárjai az addigra az ellenfél által már kiürített város alá. Hadik üldözése lehetetlen volt, ahogyan a szerző elemzése bemutatja. Miután 17-re virradóra zsákmányával elhagyta Berlint, hátrahagyott zsákmányát meg még 17-én Újházy Ferenc huszár-vezetésű maroknyi csapata Potsdamot, később pedig egy másik kiküldött kötelék az Odera menti Frankfurtot. Az újra egyesült erők azért Beeskow, Kottbus és Spremberg érintésé-

vel Hoyerswerdába vonultak vissza, ahová október 23-án érkeztek be, és ezzel lezárult a század legnevesebb portyája.

Utóhangként Simányi Tibor a Hadik vállalkozása által keltett porosz zavart, nagy kortársi érdeklődést idézi fel. Felvillantja még Hadik Andrásnak a Mária Terézia-rend nagykeresztjével való kitüntetését, a porosz váltó érvényesítését, a katonák pénzbeli megjutalmazását a szabad rablás elmaradásáért kárpótlásul, a zsákmányolt 6 porosz zászló Bécsbe szállítását. Befejezésül érinti a szerző azt a kérdést is, milyen veszteséggel járt a Berlintől megszerzett 269 574 tallér. Közli Hadik összeállítását a veszteségekről. E lista szerint elesett 6 huszár és 3 horvát, megsebesült 11 huszár, 15 horvát és 2 német lovas, elveszett 4 ló, és megsebesült 3 ló. A poroszok vesztesége az összesített jelentés szerint, amelyet a szerző ugyancsak idéz, ezzel szemben 97 fő volt.

A forrásidézetekben, sőt eredeti források faksimile-közlésében gazdag, szemléltető térképekkel jól illusztrált, a legfontosabb képanyagot is tartalmazó, jól felépített, tartalmas művet a korszak kutatója minél szélesebb körű olvasóréteg figyelmébe ajánlhatja. Magyaroként egyúttal reményét fejezi ki, hogy anyanyelvén is mielőbb hozzáférhető lesz ez az olvasmányos és tanulságos mű. A magyar szerző megfelelő hangsúlyt ad ugyanis annak a ténynek is, hogy a szemben álló két birodalom hadi erejében sok esetben, mint a potsdami epizódnál is, „magyarok álltak szemben magyarokkal”. Annál inkább zavaró az a címbeli torzítás, amellyel a Habsburg-birodalom császári-királyi hadseregét vagy akárcsak Hadik András altábornagy Berlin alá vezetett különítményét a magyarok és más nemzetbeliek negligálásával a szerző félrevezető módon „osztráknak” nevezi.

Z. J.

DOMBRÁDY LÓRÁND

HADSEREG ÉS POLITIKA MAGYARORSZÁGON 1938—1944

(Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1986. 400 o.)

Az utóbbi néhány évben közelmúltunk jobb megismerésének igénye lassan nemzeti közügyé vált. A felfokozott érdeklődés oda vezetett, hogy a napi politikai érdekek kiszolgálása érdekében a történetkutatás áttette vizsgálódási területét az 1945 óta eltelt évtizedek néhány — összefüggéséből kiragadott — eseményének tisztázására. Ez a folyamat lényegében anélkül történt meg, hogy teljes egészében befejeződött volna a megelőző évek, a háborúba való belépés előzményeinek, Magyarország háborús szereplésének és szereplése kö-

vetkezményeinek teljes körű, objektív feltárása. Pedig valószínű, hogy mai gondjaink egy nem elhanyagolható része ezekből az évekből, vagy ha bővebb keretet szabunk, akkor a trianoni békeszerződésből született, és egy helytelen — vagy ha úgy tetszik bűnös — politika eredményeként a második világháború után konzerválódott, véglegessé vált.

A nagy igazságkeresés közben érdemtelenül megfélemedtünk a kor egyes kérdéseire választ kereső tanulmánykötetről, *Dombrády Lóránd* Hadsereg és politika Magyarországon 1938—

1944 című könyvéről. Ebben a munkában a szerző a magyar katonapolitika történetének egy igen fontos, a nemzet sorsát befolyásoló korszakát dolgozta fel. Munkája során igen széles forrásbázisra támaszkodott, így vált lehetővé számára a katonai vezetés szerepének részleteiben is alapos bemutatása.

A hatalmas mennyiségű dokumentum és közvetett feldolgozás feltárása mellett a könyv legnagyobb értékének talán az tekinthető, hogy világosan bizonyítja a magyar katonai felsővezetés politikát formáló törekvéseit. Igazolja, hogy a vezérkar, még a maga által meghatározott korlátokat is messze átlépve, nem csak a napi politikába avatkozott be, de tevékeny szerepet követelt az ország távlati céljainak meghatározásában is. Addig, míg a második világháborúban részt vevő nagyhatalmak és szövetségeseik politikájában a katonák a háború előkészítésében — leszámítva a szorosán vett szakmai feladatokat — csak az állami vezetés kiegészítőként, tanácsadóként szerepelhettek, tehát lényegében a döntési mechanizmus második vonalában működhettek, addig Magyarországon a katonai vezetés végig tudatos alakítója volt a politikának. Gondoljunk csak az első bécsi döntést, a Kárpátalja megszállását, vagy a második bécsi döntőbírói tárgyalást megelőző katonai manipulációkra, vagy a háború alatti balkáni megszállásban a kormány megkérdezése nélküli vezérkarfőnöki felajánkozásra. Ugyanezt bizonyítja az éveken keresztül húzódo hatásköri, néha kicsinyességekbe fülő miniszterelnöki—vezérkarfőnöki vita. A két világháború közötti magyar külpolitika megkeményedésében, a tengelyhatalmak mellett elkötelezettség egyre szorosabbá válásában, az újabb háborús vereségben a hadseregvezetés igen súlyos felelősségét is kimutatta a szerző.

A kötet ismétlődő minősítő jelzője a tisztikar zömének „németbarátsága”. Dombrády Lóránd, úgy vélem, nagyon is helyesen ennek okát nemcsak a hagyományosnak nevezett német—magyar kapcsolatokkal, a származással, hanem a tisztikarban meglevő revíziós igényekkel és ennek lehetséges megvalósításával is magyarázza. Nem szabad megfélemlenünk arról, hogy a trianoni katarzsis feloldását a hadsereg vezetői, és természetesen így a tisztikar túlnyomó többsége, egy eredményes területi revízió végrehajtásában vélték megtalálni. Az a tisztikar, amely végigvegetálta a rejtés, majd a felemás hadseregfejlesztés éveit, és ismerte a honvédség felkészületlenségét, szinte természetzerűen fordult a németek felé, hiszen céljaik megvalósításához eszközt, segítséget csak az azonos törekvésekkel fellépő, egyre erősödő Németországtól várhatott.

Másrészt azt is bizonyítja a szerző, hogy a magyar vezérkar akár elvi, ideológiai álláspontjából is engedett, ha a revízióról volt szó. Gondoljunk csak az 1940 nyári szovjet—román

válságra, amely során a kommunistabarátsággal egyáltalán nem gyanúsítható Werth Henrik még egy szovjet—magyar közös fellépés lehetőségét is felvetette.

Az olvasó számára egyértelművé válik, hogy a hadsereg vezetői meghatározó szerepet játszottak az ország háborúba sodrásában. Önkéntlenül is felvetődik a kérdés, az ország háborús teherbíró képességének, a hadsereg teljesítőképességének — kiképzettség, felszereltség, a vezetés színvonala stb. — ismeretében a katonai felső vezetés részéről felelőtlenesség, vagy bűn volt-e a németek melletti háborúba lépés szorgalmazása. Ha csak a szerző által idézett 1941. május 6-i és június 14-i memorandumok szövegét nézzük, úgy tűnik, hogy a Szovjetunió elleni fellépést indokló vezérkari főnök helyzetelméletei vagy tudatosan hamisak, vagy nagyfokú szakmai hozzá nem értésből eredtek. Werth Henrik elméleti felkészültsége, szakmai, gyakorlati tevékenysége az utóbbit messzemenően kizárja, politikai manipulációról volt tehát szó, amelyet a már visszaszerzett területek megtartása és a további revíziós törekvések diktáltak. Talán egyértelműbbé válik a felelősség kérdése, ha a hadsereg állapotáról készült jelentéseket vizsgáljuk: mind a felvidéki: mind az erdélyi, de a délvidék megszállásáról készült jelentések is azt igazolják, hogy a honvédség 1941 tavaszán, nyarán messze volt attól az alapvető követelménytől, amelyet vezetői egy Szovjetunió elleni háborúban elvártak tőle. Bizonyítja ezt az a tény is, hogy a kötetben említett HUBA—III. hadrend kiépítésének indoklásában maga Werth az, aki a hadsereget mind villám — hatetes — mind háromhónapos háború viselésére alkalmatlannak tartotta.

Nagyon szerencsésnek tartom, hogy a szerző a kassai bombázás történetének feldolgozása során nem a körülötte folyó eltorzult vita jórészt ellenőrizhetetlen és feltételezett megállapításait, hanem a rendelkezésre álló dokumentumokat vette alapul. Örömmel vehetjük azt is tudomásul, hogy elkészült az első olyan munka, amely a Kárpát-csoport és a 2. hadsereg arcvonalba küldésének politikai eseményeit úgy veszi sorra, hogy közben tartózkodik mindenfajta belemagyarázástól, vagy leegyszerűsítéstől. Igen szemléletesen ábrázolja azt a kül- és belpolitikai kényszerhelyzetet, amelybe 1942—43 fordulóján a lassan józanodó magyar vezetés került. A most már szinte totális részvételt követelő német igény, úgy tűnik, szembe került az ország érdekeivel. Az „adni is, de inkább megtartani!” elv gyakorlati megvalósítása tragédiát szült, amelyet a számottevezett személyi vesztések mellett a fegyverzeti és technikai veszteségek csak tovább súlyosbítottak.

Érdekes színfoltjai a könyvnek a német—román és román—magyar viszonyról szóló részek, illetve a hitleri külpolitika e két nemzet irányában folytatott, ma már módszereiben

nevetségesnek tűnő, de igen eredményes tevékenysége. A két ország elvakult politikai és katonai vezetőit egészen primitív eszközökkel is ki lehetett játszani egymással szemben.

A háború menetében beállt fordulatot követő felemás magyar politika összegzése során a szerző bebizonyítja, hogy az állami vezetés meglévő, de erőtlen kiválási kísérletei a katonai vezetés zömének ellenállásával találták magukat szemben. Az ország megszállását előkészítő német politikai és katonai lépések, tervek leírása, elemzése tovább erősíti a már az előzőekben is igazolt tény, hogy Hitler sohasem tekintette a magyar vezetést egyenrangú partnernek. Ezeknek az oldalaknak legértékesebb részei a német hadművelési tervek változásairól, a magyar helyzetről, a várható magatartásról szóló részek. A szerző ezek felidézésével bemutatja, hogy — a helyenkénti túlzások ellenére — német politikai és katonai

vezetés mennyire jól és milyen alaposan ismerte a magyar helyzetet, az egyes politikai irányzatok erőviszonyait, a hadsereg belső ügyeit. A német helyzetértékelés, a várható magyar reakálás meghatározása sokkal pontosabbnak bizonyult, mint a honvéd vezérkar háború előtti és alatti elemzése. A „Margarethe”-terv változatai, a román és szlovák csapatok megszállásból való kihagyása arra utal, hogy Hitler és tanácsadói felismerték: az esetleges ellenállás kiváltója a két ország katonáinak magyar területen való megjelenése lehetne.

Végül csak sajnálhatjuk, hogy a szerző 1944. március 19-vel zárja könyvét, bízunk benne, hogy a folytatás is csakhamar a könyvesboltokba kerül.

Füzi Imre

A. SAJTI ENIKŐ

DÉLVIDÉK, 1941—1944 A magyar kormányok délszláv politikája

(Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1987. 306 o.)

A telekommunikáció joggal léptette ki a történész céh kereteiből akkor is Sajti Enikő könyvét, ha pl. a rádió és a hetenként megjelenő periodika érdeklődése a lassan már szokást alakítóakat ismételte: nem csak tegnapig-máig, de ma is ható politikumra kívánt bukkanni. E „műfaj” jogosultságát nem kívánjuk természetesen kérdőjelezni. Úgy véljük azonban, hogy az említett megnyilvánulások nem helyettesíthetik, nem pótolhatják a „céh-kritikát” — hiszen az elhangzottak dadogva fogalmazták meg azt is, hogy a szerző imponáló kutatásokat követően készítette el munkáját, szinte semmit sem hagyott figyelmen kívül, amihez idehaza és a határt déli irányban átlépve hozzájuthatott.

Ma már — sajnos — egyre ritkább az olyan monográfia, amit Sajti Enikő készített. (Az okok esszét kívánának, talán egy pénzügyi szaklapban.) Öt-hat év kutatómunkával, koraszülést kizáró megírással, jó elemzőkészséggel.

Úgy véljük azonban, hogy a munka több olyan hiányosságról is árulkodik, amelyek a szélesebb közönség számára elhangzottak során nem kaptak, nem kaphattak említést.

A szerző még kísérletet sem tett arra, hogy azt a deus ex machinaként megjelenő cselekvéssort enyhítse, amikor pl. a Délvidéken felálló és működő magyar katonai közigazgatásról szól. Még vázlatot sem készített arról, hogy 1941 áprilist megelőzően a magyar katonai vezetés három alkalommal is „vizsgázott e

tárgyból” — a Felvidéken elégtelenre, Kárpát-alján és Észak-Erdélyben — kis jóindulattal — mondjuk elégségesre. A következmény pedig: az olvasó nem kap választ arra, hogy az 1941-es katonai közigazgatás a korábbiaktól szervezetében is eltért. Ahol pedig erre némi utalással találkozunk, az frázisként is lapos, semmitmondó. Érdekes lett volna ebben a keretben a különbség hangsúlyozására alkalmas összevetés: mennyiben tértek el a német nemzetiséggel kapcsolatos magatartásról intézkedő parancsok 1940-ben és 1941-ben. A visszatolt területeken élő magyarság inkább csoportjainak, mint rétegeinek „felhasználásáról” írottak is többet mondtak volna, ha a szerző a Felvidéken és az Észak-Erdélyben e szempontokból történetekre utalt volna. Az viszont már nem csupán az in medias res következménye, hogy a munka még kísérletet sem tett az 1941-es katonai közigazgatásnak adott parancsok keletkezésének kormányzattörténeti felderítésére. Részben ehhez is köthető, hogy nem csak kormányzat-, igazgatás-, de politikatörténetileg sincs mondanivalója a katonai közigazgatás megszüntetéséről.

A recenzens nem lektori jelentést készít, ám mégis közelítenie kell ehhez, amikor a szerző közigazgatási, jogi és hadtörténeti bizonytalankodásait olvassa.

Sajti Enikő olyan politikai tartalmat talál „a szükségszerű katonai igazgatásban”, amit az távolról sem tartalmazott. Werth pedig a rögtönbíráskodást csak úgy rendelhette el,

hogy azt kiterjesztette a visszafoglalt területekre. Tévedés az is, hogy a katonai közigazgatás „...második szakasza együtt járt a megszálló csapatok közigazgatási feladatainak hátterébe szorításával...” — bár lehetséges, hogy a fogalmazás pontatlan, mert a szerző nem tesz különbséget a katonai közigazgatás és a csapatok jelenlétéből következők között. Úgy tűnik, a szerző nem tudott mit kezdeni a katonai közigazgatás polgári asszisztenciájával sem. A kérdést még a szabályzati és jogszabályanyag szintjén sem ismeri. Nem tudott közel kerülni az internálás intézményének jogi szabályozásához sem. Tévesen jelöli meg azt a törvényhelyet is, amely alapján a vezérkar főnökének bírósága ítélkezett: nem egy 1936-os törvényről, hanem az 1930:3. tc. 59. §-ról van szó. Kár az is, hogy a vezérkar főnöke bíróságának csak a Délvidékhez kapcsolódó tevékenységét vizsgálja: akár a Kovács Imre, Bálint György, Cserépfalvi Imre ellen indított eljárás figyelembe vétele is árnyaltabbá tehetné volna állításait. Végül: Szombathelyit legfeljebb gondatlanságért lehet a szökések miatt elmarasztalni.

Talán még nehezebben mozog a szerző, amikor hadtörténeti kérdésekhez nyúl. Nem is az elírásokról ejtünk szót — Grassy egy helyen vezérezredes, Glaise von Horstenau pedig „zágrábi német tábornok”. Zavaróbb viszont, hogy nem oldja fel pl. a katonai kémelhárítás szervezeti, ennek vezérkari és hadsereg-, hadtest-leágazásait, semmit sem tud a karhatalmi alkalmazás két háború közötti történetéről.

Mindez persze némileg érthető és kissé magyarázható: a szerző nem igazgatás- vagy hadtörténész, különösen pedig mindkettő nem. Így munkája ott válik inkább értékesé, amikor kül- és belpolitikai eseménysorokat ismeret, eleméz. Az előbbieken azonban olykor még itt is kísértenek: nem ártott volna pl. arra utalni, milyen koncepciókat dolgozott ki a katonai vezetés a nemzetiségi kérdéssről a haderőn belül. Glaise von Horstenaut és Kasche zágrábi német követet pedig Horvátország „tényleges irányítóinak” megtenni igencsak egyszerűsítésként hat, akkor is, ha a szerző a Bonnbán őrzött német—horvát relációjú iratanyagot — ez nyilván nem rajta múlt — nem láthatta.

A recenzens néhol ott is vitatkozni kénytelen, ahol a szerző biztos talajon mozog. Így

nem tartja teljesnek — különösen kormányzat-történetileg nem —, amikor a szerző a magyar alakulatok Balkánra küldésének német igényéről és ehhez kapcsolódóan a magyar katonai és politikai vezetés olyan kötelhűzéséről tudósít, ahol a lényegyet tekintve a kormányzó befolyásoló vált a szemben állók céljává. Bár drossy miniszterelnök menesztésének okai nem kapnak teljes lajstromozást, „...az ország katasztrofális külpolitikai mérlegét” pedig konkrétabb lehetett volna tenni. Hiányolunk egy kontinuitásban, illetve diszkontinuitásban is tetten érhető megközelítést az egymást váltó kormányok nemzetiségi politikájáról: mit vett át és mit nem Kállay Teleki, a miniszterelnök és tudós elméleti és gyakorlati hagyatékából. Végül: ellentmondás van a „hideg napok” motívuma körül, amelyet tovább bonyolít az is, hogy a szerző megállapítja: „...a partizánvadász razziának a kormány elsősorban külpolitikai szerepet szánt. Azt próbálta ezzel is a németek tudomására hozni, hogy a magyar hadsereg nem a keleti hadszíntéren, hanem az országban, főként annak déli határain van szükség...” Úgy vélem, tévedéshalmazról van szó, mert a keleti fronton alakult és alakítandó magyar jelenlét kérdéseit inkább a román vonatkozások árnyékolták be. Nem is említve, hogy szerepet játszott ebben az állandóan változó politikai tartalom — így taktikaivá is tehető — stratégiai cél: a magyar haderőt át kell menteni a későbbi időkre. A kérdés román vetületű beárnyékoltsága egyébként a Bánát tekintetében sem kapta meg a kellő hangsúlyokat.

Sajti Enikő munkája olykor kazuisztikába fullad. Túlrészletez, egyes helyeken iratismeretessé válik. Ez részben visszavezethető közigazgatási, közigazgatásjogi felkészületlenségére: a határok a politikai és az igazgatási aktusok között néhol elmosódtak.

Elkerülve a félreértést: hibalaajstromunk, polémiánk a monográfia eredményeit nem kívánja kétségbevonni. Még akkor sem, ha ezek kissé hagyományos interpretációban kerültek az olvasó elé.

Az információniagara hasznosabb, mint a spekulatív történetírás. Ám végső összegzésben nem csak emiatt üdvözljük Sajti Enikő könyvét.

Vargyai Gyula

A JOHANNITA REND MAGYAR LOVAGJAI 1854—1987 Ordinis Sancti Iohannis in Hungaria Thesaurus ac Corpus

(A *Johannita Rend* kiadása, Genf, 1987. 726 o.)

A közelmúltban a nemzetközileg elismert, kiemelkedő szakember, dr. Vajay Szabolcs tollából nagyszerű történeti segédtudományi munka látott napvilágot. A Svájcban megjelent könyvet magyarul publikálták, az idegen olvasókat latin nyelvű fejezet-, részlet-címek segítik.

Bár a kötet elsősorban a rendjel- és kitüntetés-tan (falerisztika) tárgykörébe tartozik, rendkívül gazdag genealógiai, heraldikai, arheológiai, történeti ikonográfiai stb. anyagot is tartalmaz. A szerző jeles művel gazdagította a magyar történeti irodalmat: a nagymúltú nemzetközi lovagrend, a Johannita Rend magyar tagjainak részletes bemutatásán túl alapvető ismertetést ad azok családjairól, értékeli a magyar nemesség történetét. A munka sokrétű forrása a magyarországi protestáns elit megismerésének.

Az előszót Fáy Gedeon, a Johannita Rend Magyar Tagozatának Kommandátora írta. Ezt követi az „Elmélkedés” című részben Ravasz László református püspök igehirdetése 1927-ből.

A szerző bevezetésében összegzi a témával kapcsolatos kutatási céljait, elveit. Kezdetben csak régi nemesi családok tagjai lehettek a Johannita Rend tagjai. 1952-től azonban, más lovagrendekhez hasonlóan, arra érdemes polgári származású személyek is tagokká lehettek. A polgári családokra vonatkozó magyarországi szakirodalom rendkívül szegényes. A kötetet ezért szerzője egyben „egy magyar polgári társadalomtörténet első adatfeldolgozó kísérleteként” határozta meg.

„A magyar társadalom történetének vázlata” című fejezetben Vajay Szabolcs összefoglalja a magyar nemesség történetét, illetve a nemességgel kapcsolatos főbb kérdéseket a legrégibb időktől az 1940-es évek végéig.

„A Szent János Lovagrend története Magyarországon” című rész kronológia, 1113-tól 1987-ig tartalmazza a Rend magyarországi történetének főbb eseményeit. Ez az összeállítás figyelemmel kíséri a Rend egésze történetének legalapvetőbb dátumait is.

A kötet legfontosabb része „A magyar Johanniták adattára”. Itt olvashatók a Johannita Rend 1854—1987 közötti magyar tagjaira és családjukra vonatkozó részletes adalékok.

A legfontosabb életrajzi adatokon túl

a könyv közli a rendtagok kitüntéseit, társadalmi állásukkal, a nemességigazolással, névváltoztatással stb. stb. kapcsolatos adalékokat, s természetesen azt, hogy az illető mikortól volt tag a Johannita Rendben, milyen lovagi csoportba tartozik (kommendátor, jogi lovag, tiszteleti lovag) stb.

A kötetben közismert személyiségeken túl megtalálhatók a magyar közéletben, a gazdaságban, a diplomácia, a hadügy, a tudományok stb. területén szerepet játszott személyek is.

Ennek a résznek adatai napjainkig terjednek. Szerepelnek a Rend ma élő tagjai is.

A rendkívül széles adatbázisra épülő kutatás ellenére bizonyos esetekben hiányok tapasztalhatók. Ezek összegzésére a szerző „Hiánytárt” állított össze — példamutató lehet ebben történeiszink számárá. Itt összegzi azt a néhány személyi- és heraldikai kérdést, amit nem sikerült kiderítenie. Nagyobb hiány van viszont a történeti ikonográfiai anyag területén. 142 elhunyt lovag fényképét, ábrázolását eddig nem sikerült megtalálni. Ezeket — a tartalmilag minimális — hiányokat, a kötet esetleges bővített, javított kiadása esetén fontosnak találná pótolni.

Az Adattár 222 családból jött 353 Johannita lovag adatait összegezi. Ósi nemesi családok sarjain túl újabb familiák is megtalálhatók közöttük, kisebbrészt polgári családok is.

A szerző részletesen közli a műben felhasznált hazai és külföldi szakirodalmat. A lehetőségek szerinti teljességre törekedett, a jegyzék 496 művet sorol fel. Ezt rövidítésjegyzék követi.

Módszertani szempontból is igen érdekes a „Forrásfelhasználás” című rész. E szakaszban a szerző a könyvészetben jelzett forrásműveken végigmenve részletesen bemutatja, hogy az adott művekben hol találhatók az egyes családokra vonatkozó adatok.

A Rend magyar tagjait különböző áttekintő táblázatok segítségével is tanulmányozhatjuk.

A kötetben XXVII. fekete-fehér táblán 209 címer található, ezek Kolozsvári Kiss Lászlóné Tompos Lilla rajzai. A 204 család által használt 209 címer közül 36 volt 1526 előtti ősi címer, vagy adomány, 123-at adományoztak 1527—1918 között. 37 címet az erdélyi fejedelmek adományoztak az 1556—1690 közötti időben. A címerek közül 13 külföldi adományozás.

A Függelékben elsődlegesen olyan adatok

vannak, amelyek különösen a külföldön élő magyar olvasók számára elengedhetetlenek — végtére is elsősorban nekik készült a kötet. Így itt található a magyar uralkodók, az erdélyi fejedelmek névsora, a magyar miniszteriális kormányzat, illetve a magyar közigazgatás történetének legfőbb jellemzőit áttekintő anyag. Ugyancsak a tájékozódást segíti elő a közölt 5 ország térkép is.

Igen értékes az illusztrációs rész is. A heraldikai ábrázolásokon túl publikálásra kerülnek a Johannita Rend jelvényei.

Az illusztrációs anyag gerince azonban a Rend magyar tagjainak arcképcsarnoka. Kisebbségük képzőművészeti alkotás, zömük azonban korabeli fénykép. A 4 kommandátor képén túl 106 rendtag arcképe szerepel. A szer-

ző a lehetőségekhez képest igyekezett olyan ábrázolásokat összegyűjteni, melyeken a rendtagok a Johannita Rend jelvényét viselik („viselési képek”).

A „Fogalmi szótár” (Glossarium) összegezi az átvett idegen kifejezéseket, a szerző által fontosnak tartott fogalmakat.

Várhatóan fontos kézikönyv lesz majd ez a modern tudományosság módszereivel összeállított munka. Őszintén remélem, hogy mihamarabb napvilágot lát a szerző kutatási programjának másik része, ez a Máltai Lovagrend magyar tagjainak, hasonló módszerrel összeállított adattára lesz.

Pandula Attila

VOENNO-ISZTORICESZKIJ ZSURNAL

Szovjetunió

1988. 1—6. sz.

Az első szám egyik érdekes cikke, *N. F. Sesztovarov*: „A szovjet katonai építők” c. írása (11—18. o.) olyan témát dolgoz fel, amelyre a folyóirat hosszú évek óta nem foglalkozott.

Az első építő alakulatokat még a polgárháború és az intervenció éveiben hozták létre, 1918 márciusában. A katonai építmények létrehozása mellett felhasználták őket a helyreállításához és gazdasági munkákhoz is.

A polgárháború után, a helyreállítás időszakában egyre nagyobb mértékben kapcsolódtak be a gazdasági munkába. Nagy létszámú egységeket hoztak létre, amelyekben több mint 120 ezer ember szolgált.

A békés építés éveiben a katonai építő alakulatok erődöket és laktanyákat építettek. A Munkás-Paraszt Vörös Hadsereg Katonai-Építési Parancsnokságát a 20-as évek végén megbízzák a katonai repülőterek építésével is. Az 1932-ben történt átszervezés után a Katonai-Építési Parancsnokság feladata maradt a nem védelmi jellegű építkezések megvalósítása, míg a védelmi berendezések létesítéséhez létrehozták a Vörös Hadsereg Katonai-Mérnöki Főhivatalát.

A 30-as években az építők komplex védelmi rendszert létesítettek a nyugati határ mentén, felépítettek 536 repülőteret, ezernyi védelmi-ipari és gazdasági vállalatot.

1938 júniusában a Népbiztosok Tanácsa mellett létrehozták a Katonai-Építési Főhivatalt, amely egyesítette az összes vállalatokat és építő zászlóaljakat, összesen kb. 300 ezer embert. Ez előbb lakásokat, szociális intézményeket épített a Védelmi Népbiztoság számára, később ez az intézmény építette a hadiüzemeket az ország keleti részén.

1938—1939-ben elkezdődött 8 megerősített körzet kiépítése a régi országhatár mentén.

A háború kezdete előtt nagy súlyt fektettek a repülőterek építésére. A légierő 26 műszaki-repülőteri zászlóaljjal rendelkezett. A terv szerint 1940-ben 654 repülőteret kellett megépíteni, 1941-ben pedig 560-at. Ezek közül 190-et a nyugati területen terveztek építeni. A háború kezdetekor az építkezés teljes lendülettel folyt, de befejezni nem sikerült.

A háború előtti években létrehozták a katonai építés szakosított műszaki főiskoláit is.

A háború kezdetekor a katonai építő alakulatokat felszerelték a szükséges technikával.

1941 nyarán és őszén kb. 10 millió embert mozgósítottak a védelmi építkezésekre. A tapasztalatok azt mutatták, hogy az egész védelmi építkezést a Védelmi Népbiztoság keretei között kell összpontosítani, ezért a Legfelsőbb Főparancsnokság 1941. október 13-án létrehozta a Védelmi Népbiztoság Katonai-Építési Főhivatalát. Ez a hivatal irányította a védelmi építkezéseket a Barents-tengertől a Fekete-tengerig.

A Legfelsőbb Főparancsnokság 1941 októberében 6 utászahadsereget szervezett, amelyek 15 utász dandárt foglaltak magukba. Minden dandár 19 zászlóaljból állt, amelyekből 2 tanzászlóalj volt.

Az utászahadseregek két alapvető feladatot láttak el: építették a hátszói hadászati védelmi vonalakat, valamint rövid idő alatt kvalifikált szakembereket képeztek ki az újabb műszaki alakulatok számára.

Amikor a szovjet hadsereg támadásba ment át, már nem volt szükség ilyen sok utászahadseregére. 1942 februárjában 5 hadsereget feloszlattak, a többi alakulatot pedig a frontoknak rendelték alá, majd megszüntették. Az utászahadseregek irányító apparátusából létrehozták a Főparancsnokság Tartalékainak védelmi-építési parancsnokságait és a frontok

védelmi-építési parancsnokságait, amelyeket megerősítettek aknamentesítő, nehéz-gépesített és gépkocsi-szállítási csoportokkal.

1942 áprilisában a Népbiztosok Tanácsa mellett működő Katonai-Építési Főhivatalt átszervezték Katonai-Ipari-Építési Főhivatallá. A főfeladata az lesz, hogy helyreállítsa az ipari objektumokat a fasiszta megszállás alól felszabadított területeken.

Hatalmas munkát végeztek az egyes frontoknál létrehozott szakosított építőosztagok. Így pl. az 1. Belorusz Front építőszervezete Beloruszban helyreállított 115 kórházat, 400 fürdőt, a gomeli villanytelepet, a Szozs folyón átvezető hidat, 25 ezer négyzetméter lakó- és középületet.

Az építő alakulatok rövid idő alatt aknamentesítették Sztálingrádot, nagy munkát végeztek a romeltakarítás, a „Barikádok”, a „Sztálingrádi traktorgyár”, a „Vörös Október” gyár helyreállítása terén.

A 2. számtól kezdve egyre szembetűnőbb az a tény, hogy a folyóirat, amely hosszú évek óta szinte kizárólag csak a nagy honvéd háború történetével foglalkozott, legfeljebb a háború utáni kérdésekről közölt szporadikus cikkeket, egyre inkább kezd közölni tanulmányokat a szovjet korszak hadtörténetéből, sőt a korábbi korszakok történetéből is. A 3. számból is egy ilyen írást emelünk ki, *V. O. Dajnesz*: „A kronstadti szovjetellenes lázadás leverése” c. cikkét (86—90. o.). A polgárháború befejezése után az országban rendkívül súlyos volt a helyzet. A parasztság elégedetlen volt a teljes beszolgáltatás rendszerével, 1921 elején az ország sok részen parasztlázadások robbantak ki, amelyek Lenin szerint veszélyesebbek voltak, mint az összes fehér hadseregek. Az ellenforradalmi erők ezt természetesen igyekeztek kihasználni. Különös igyekezettel támogatták, külföldi erőkkel együtt, az ellenforradalmi fellépéseket az ország északnyugati részén, valamint Petrográdon és Kronstadtban. Aktívan részt vett a szervezésben a „Nemzeti centrum”, a Szavinkov-féle „A haza védelmének és a szabadságnak népi szövetsége”, az eszer „Adminisztratív központ”, mensevikek, anarchisták, a fehérgárdisták maradványai. Támogatták a szervezést az emigráns pénzügyi és ipari körök is. A V. N. Kokovcev vezette Nemzetközi Bank 5000 fontot utalt át a szervezőknek, a párizsi Orosz Bank 225 ezer frankot, az Orosz-Ázsiai Bank 200 ezer frankot, a Zemsztvo-városi bizottság 100 ezer frankot, stb. A Baltikumba megérkezett az eszer párt vezetője, Csernov, a monarchista von Bruck báró, Vrangel, Szanivkov ügynökei. Felvették velük a kapcsolatot az antant hivatalos képviselői is.

A nehéz helyzetet kihasználva az ellenforradalmi erők megpróbálták sztrájkokat, tüntetéseket szervezni Petrográdon, de ez nem járt sikerrel. Más volt a helyzet Kronstadtban, ahol kedvezőbb volt a helyzet az aknamunká-

hoz. 1921 tavaszára a polgárháborús veszteségek következtében jelentősen csökkent a kommunisták száma az erődben és a Balti Flottánál. A lázadásban részt vett csapatoknál és az erődökben 1547 párttag és 303 tagjelölt szolgált, akiknek 80—90%-a a tagtoborzások idején lépett be a pártba. A résztvevők között sok kispolgári származású volt, és olyanok is, akik korábban a fehér hadseregekben szolgáltak.

1921. március 1-én Kronstadtban lezajlott a „pártonkívüli matrózok gyűlése”, amely határozatban ítélte el a párt politikáját. A hatalmat „A kronstadti matrózok, vöröskatonák és munkások ideiglenes forradalmi bizottsága” ragadta magához, amelynek az eszer Sz. M. Petricsenyko hajóírnok állt az élén. A bizottság mögött a tényleges vezetés az A. N. Kozlovskij tábornok vezette régi tisztek kezében volt. A lázadók elfoglalták a középületeket, letartóztatták a kommunistákat, a flotta komisszárját és a szovjet elnökét.

A kronstadti erődöt az erődök két csoportja (északi és déli) támogatta, amelyek erős tüzér-séggel voltak felszerelve. A helyőrség a következőkből állt: az 560. és a kronstadti önálló lövészezred, a tüzérügyi és az aknafőparancsnok csapatai, egyesített osztag, 34 tüzérűteg és 10 légvédelmi üteg, biztosító és kiszolgáló al-egységek. A kikötőben állt a legújabb típusú „Petropavlovszk” és „Szevasztopol” sorhajó, az „Andrej Perovzvanij” sorhajó, a „Narova” aknarakó, a „Lovaty” romboló és kísérítő hajók. A hajók személyzetével együtt a lázadók kb. 26,9 ezer emberrel rendelkeztek, volt 289 lövegük (ebből 178 nehézlöveg), 85 léghárlító lövegük és 30 géppuskájuk.

Március 2-án a Munka és Védelem Tanácsa ostromállapotot vezetett be Petrográdon és a Petrográdi kormányzóságban. Március 5-én újjászervezték a 7. hadsereget, amelynek parancsnokául a Nyugati Front parancsnokát, M. N. Tuhacsevszkijt nevezték ki, aki sikeresen vezette a hadműveletet Beloruszban. Bulak-Balahovics bandái ellen. A hadseregparancsnoknak alárendelték a petrográdi katonai körzet összes csapatait és a Balti Flottát. Petrográd adott a harchoz 1376 kommunistát, 572 komzomolistát és 400 szak-szervezeti tagot. Harci osztagokat szerveztek a katonai és ipari objektumok védelmére, járőrözésre és az ellenforradalmi fellépések elfojtására.

Tuhacsevszkij parancsára két csoport alakult, az északi és a déli. A lázadás felszámolásának tervét a Vörös Hadsereg parancsnoksága és vezérkara, a 7. hadsereg parancsnoksága és törzse dolgozta ki igen rövid idő alatt. A csapatok északi csoportja Szesztronek, a déli csoport Oranienbaum körzetéből mért csapat azzal a céllal, hogy bekerítse, majd elfoglalja a szigeten álló erődöt.

A döntő rohamnál figyelembe vették a március 8-i sikertelen roham tanulságait. Ez a roham az erők hiányos volta, a gyenge előkészítés

és a váratlanság tényezőjének elvesztése miatt bukott el. Erősítették a felderítést, külön figyelmet fordítottak a Finn-öböl jegének állapotára, a személyi állományt ellátták lőszerrel, élelmiszerekkel, álcázó-köpenyekkel, megerősítették a párt-politikai munkát.

Március 16-án 14 órától, még sötétedés előtt elkezdődött a roham előzetes tűzérési előkészítése, amivel egy időben a repülőgépek bombázták Kronstadtot és a sorhajókat. Lényeges kárt okozni az erődítményekben és hajókban azonban nem sikerült.

A következő éjjel 1 óra 30 perckor a sötétség és a köd védelme alatt a 7. hadsereg csapatai elkezdtek az erőd megközelítését. Elöl haladtak a rohamcsoportok létrákkal, áthidalásokkal, drótvágó ollókkal, gránátokkal. A lázadók későn vették észre a támadókat, amikor már csak 1 km maradt az erődig. A rohamcsoportok a pusztító gépfegyver- és kézfegyver-tűz ellenére elkezdtek az ostromot. Reggel fél hatkor betörték a városba, ahol utcai harcok kezdődtek. A lázadók előre elkészített, drótkádályokkal erősített barikádok mögött védekeztek, ellenesapásokat mértek. A 7. hadsereg azonban lassan fölénybe került. 14 órára a 167. lövészdandár elvágta a hajókat a kikötőtől és lehetetlenné tette a partraszállást a sorhajókról. Tuhacsevszkij bevetette az utolsó tartalékot, a tisztiskolás ezredet és a 27. Omszki lövészhadosztály lovasezredét. A lovasok, akik a Finn-öböl jegén keltek át, a Petrográdi kikötőn keresztül törtek be az erődbe, és visszavetették az ellenséget. 23 órára az összes támpontok a támadók kezére kerültek.

Elkezdődött a lázadók tömeges megadása. A vezetők már reggel 5 órakor autón Finnországba szöktek. 18-án 12 órára a lázadást teljes egészében felszámolták. Az északi csoport, amely kemény ellenállásba ütközött, nem tudta elzárni a visszavonulási útját Finnországba. Kb. 8000 lázadó menekült el Finnországba, ahol internálták őket, és kb. 2500-an estek fogságba.

A hadműveletre jellemző volt az erők és eszközök merész összpontosítása. A főcsapás irányába összpontosították a szuronyok csaknem 75%-át, a tűzérés kb. 80%-át, a géppuskák kb. 60%-át, valamint az összes páncélozott eszközöket. Az első lépcső sikerét a második lépcső és a tartalékok bevetésével fejlesztették ki.

A második világháború egyik sokat vitatott kérdését tárgyalja J. G. Percsnyev: „Néhány problémáról azzal kapcsolatban, hogyan készítették fel az országot és a fegyveres erőket a fasiszta agresszió elhárítására” c. tanulmánya (4. szám, 42—50. o.). A szerkesztőség egyébként a tanulmányt vitaindító cikknek szánja.

A nagy honvédő háború kezdeti időszakával kapcsolatban, amely 1941 július közepéig tartott, még igen sok a tisztázatlan, nem eléggé tanulmányozott, vitatott kérdés. A nemzetközi és a belső helyzet tanulmányozása azt

mutatja, hogy a hadsereg kudarainak okai bonyolultak és sokfélék, nemzetközi és belső politikai, gazdasági és katonai tényezőkből tevődnek össze, objektív és szubjektív vonásokat hordoznak.

Az egyik legfontosabb kérdés az ország és a fegyveres erők felkészítése az agresszió visszaverésére. A háborús veszély erősödése bonyolult feladatokat vetett fel: a gazdaság átállítása a fegyverek fokozott termelésére; a hadszínterek kiépítése, amelyek jelentős része csak nemrég került a Szovjetunióhoz; a hadászati tervek átdolgozása az ország határainak megváltozásával kapcsolatban; a hadsereg újjászervezése és újrafegyverzése az elkezdődött háború tapasztalatai alapján; a rejtett mozgósítás és a hadászati szebontakozás megvalósítása. Jelentős létszámnövelés történt a hadseregnél és a flottánál, tökéletesítették a szervezést, de június 22-ére ezek közül a feladatok közül sokat még nem oldottak meg.

A fegyveres erők létszáma jelentősen megnőtt (1,9 millió 1939-ben, 5,4 millió 1941. június 22-én), de ez a gyors növelés nem számolt a reális lehetőségekkel a fegyverekkel, híradó eszközökkel, szállítóeszközökkel való ellátás terén. Ennek következtében harc képtelen alakulatok jelentek meg, amelyeknek nem volt fegyvere. A dokumentumok azt mutatják, hogy nem fordítottak kellő figyelmet a speciális alakulatok — műszaki, híradás, gépkocsizó stb. — szervezésére. A légvédelmi ütegek, fényszórók, rádiótechnikai eszközök hiánya akadályozta a légvédelem fejlesztését. Alacsony volt a nyugati körzetek gépesített hadtesteinek harc képessége, kevés volt a technika, a szállítóeszköz, de még a lőszer is.

A gépesített hadtestek tévesnek bizonyult felosztása után, ami 1939 végén történt, ezeket újra kellett szervezni, ami 1940 júliusában kezdődött. A kijelölt időpontok azonban nem voltak reálisak a harci technikával való felszereléshez és a felkészített parancsnokokkal való ellátáshoz. A háború kezdetekor a hadtestek többsége a szervezetszerű harcokcsik 53%-ával rendelkezett, az új harcokcsik aránya 18,2% volt. A régi típusú harcokcsik erősen elhasználtak voltak, 28%-uk főjavításra, 44%-uk közepes javításra szorult. Ehhez azonban nem voltak alkatrészek. Az új típusú harcokcsiknál nagy volt a lőszerhiány, mert a tömeggyártás még nem kezdődött el. Ez nagyban csökkentette a KV és a T—34-es harcokcsik harc képességét.

Nem volt befejezve a csapatok hadászati szebontakoztatása és átszervezése. A légierő új gépekkel való ellátása épphogy csak elkezdődött. A repülőter-hálózat, különösen a határ mentén, gyenge volt. 1941 tavaszán sok nyugati repülőterén elkezdődött a kifutópályák betonozása, a gépeket átirányították, ezért sok repülőterén a megengedettnél több volt belőlük, ami fokozott veszteségeket eredményezett. Habár a tapasztalat már bebizonyította a koncentrált alkalmazás előnyeit, az átszervezést

nem hajtották végre. Csak a távolsági bombázóknál voltak repülő-hadtestek, a légierő többi részénél csak hadosztályok és önálló dandárok voltak körzeti és hadsereg alárendeltségben.

A flotta átszervezés alatt volt. Erőteljesen fejlesztették a tengeralattjárókat, nagy hajók épültek, de kevés volt belőlük, különösen a rombolókból, őrhajókból és torpedónaszádokból. Hiányoztak a deszanthajók, deszantveszközök, speciális aknazárok. A tengerészet légierőt átfegyverzés alatt voltak.

A háború előtt a szovjet katonai szakemberek kidolgozták a fegyveres harc új módszerét, amely jelentős előrelépést jelentett. Ilyen jelentős eredmény volt pl. a mélységi támadó hadművelet elmélete. A katonai vezetők ellen 1937—38-ban alkalmazott repressziók csapást mértek a katonai elméletre is, nem is beszélve a katonai szakemberekről. Nagy hiány keletkezett magasabb képesítésű parancsnokokban.

1941. június 22-én a hadosztályparancsnokok több mint 70%-a, az ezredparancsnokok kb. 70%-a csak egy éve dolgozott ebben a beosztásban.

A hadsereg- és részben a frontméretű hadműveletek mellett nem dolgozták ki korábban a hadászati védelem elméletét. Fel sem merülhetett az a gondolat, hogy az ellenség áttöri a hadászati védelmet, és azt feltételezték, hogy ezt a törekvést az odaérkező tartalékok idejében likvidálják.

A háború előtti hadgyakorlatok a nyugati körzetekben azt mutatták, hogy a parancsnokság nem értékelte helyesen azt a lehetőséget, hogy a lehetséges ellenség légierői megakadályozzák a saját erők mozgósítását és szétbontakozását. Pedig ilyen példák már voltak Lengyelországban, Jugoszláviában és más országokban.

Bár bizonyos javulás volt ezen a téren, továbbra is helytelenül értékelték a saját erőket és az ellenség erőit.

A nyugati határ védelmi terveinek kidolgozása elkészt, ami döntően befolyásolta a háború kezdeti szakaszának eseményeit. A vezérkar tervei a népbiztosok direktívájának formájában csak 1941 májusában jutottak el a körzetek parancsnokaihoz. Ennek alapján ezek kidolgozták saját terveiket, de ezeket már nem volt idő jóváhagyni, mivel a vezérkarhoz csak június 10—12-én nyújtották be őket.

A védelmi terveket csak a háború kezdetének napján tervezték életbe léptetni, minek következtében a védekezésre kijelölt csoportok egészen a német támadás kezdetéig nem voltak harcra készültékben.

Egészen másként képelték el a csapatok harcba lépésének ütemét. Úgy vélték, hogy a védekező csapatok két-három hétig feltartják a támadó ellenséget a határövezetben, ezalatt mozgósított és szétbontakoztatott főerők hatalmas ellencsapást mérnek és áthelyezik a harci cselekményeket az ellenség területére. Ezért helytelen volt az erők felvonultatása is a tervezett ellencsapások irányában. A német

csapatösszpontosításra annyi időt számítottak, mint a szovjetre.

A tények bebizonyították, hogy rosszul számították ki az ellenség főcsapásának irányát is. Legveszélyesebbnek a délnyugati irányt tartották, de a németek főerőket ettől északabbra csoportosították, hogy siker esetén nagy szovjet hadseregcsoportokat tudjanak bekeríteni.

A fasiszta Németország, az álcázás és a félrevezetés minden eszközét kihasználva, a támadás előtti egy év folyamán csoportosította át csapatait és így jelentős erőfölénnyel rendelkezett.

A szovjet kormány, hogy ne adjon okot a provokációkra, a határtól jelentős távolságra összpontosította erőit. A belső katonai körzetekből (Urali, Bajkálontúli, Észak-Kaukázusi, Harkovi) május közepétől kezdődött meg a 22., 16., 19. hadsereg és a 25. lövészhadtest áttelepülése a Dnyeper és a Nyugati Dvina vonalára, előkészületben volt a 20., 24. és a 28. hadsereg áttelepülése is. Mindezek a csapatok a második hadászati lépcsőt alkották volna. A körzeteket július 10-re kellett volna elfoglalni.

A nyugati határövezet védelmi csapatai június 21-én estig a békeidőszak diszlokációjának állandó pontjain tartózkodtak. 170 hadosztály és 2 dandár, amelyek az első hadászati lépcsőt alkották, nem fejezte be a szétbontakozást és 4500 km-es arcvonalon 100—400 km mélységben helyezkedett el.

A németeknek az első lépcsőben volt 103 hadosztályuk, köztük 12 páncéloshadosztály, míg a szovjet védelem első lépcsőjében 54 lövész-, 2 lovashadosztály és 2 dandár. Az ellenséges hadosztályok emberanyagával és technikával teljesen fel voltak töltve és mozgékonyak voltak.

Az előkészületek befejezetlen volta objektív és szubjektív okok következménye volt. A szovjet vezetés, amely tisztában volt a háború elkerülhetetlenségével, reménykedett abban, hogy el tudja húzni az időt. Ennek következtében a támadás váratlan volt a határ menti katonai körzetek számára.

A háborúra való erkölcsi-politikai felkészítés nagy mértékben folyt, de a könnyű győzelem reményében. Helytelenül azt állították, hogy az imperialista országok népei nem fognak harcolni a Szovjetunió ellen, és ezek széthullanak a támadás megindulása után.

A dokumentumok világosan bizonyítják, hogy a szovjet kormányoknak sok forrásból álltak rendelkezésére adatok a támadás kezdetéről. Bár egyet és mást tettek, az időre történő felkészülés a támadás elhárítására nem történt meg. Ebben egy sor szubjektív értékelési tévedés is közrejátszott.

A 6. számból *M. M. Kirjan*: „A nagy honvédő háború kezdeti szakasza” c. cikke (11—17. o.) lényegében hozzászólás a 4. számban közölt vitaindító cikkhez. A szerző megállapítja, hogy bár a háborúnak ez a szakasza döntően befolyásolta az ezt követő időszakot,

és az itt elszenvedett kudarcok hatalmas erőfeszítéseket követeltek a fordulat megteremtéséhez, dokumentumok alapján ezt a szakaszt még alig tanulmányozták. Csak most kezdenek kutathatóvá válni egyes anyagok.

A háború kezdeti szakaszán a hadtörténelemben azt az időszakot értik, amely időszak alatt a harcoló országok előre szétbontakoztatott hadcsoportokkal folytatják a harcot a legközelebbi hadászati célok elérése, vagy a főerők számára kedvező megindulási helyzet megteremtése céljából. Ezzel egyidejűleg az államok, különösen azok, amelyeket agresszió ért, rendszerint intézkedéseket tesznek a mozgósítás és a fegyveres erők hadászati szétbontakoztatása terén, átállították a gazdaságot haditermelésre.

„A háború kezdeti szakasza” terminust a XX. század 20-as éveiben kezdték alkalmazni, amikor elsősorban az első világháború tapasztalatait elemezték, amelyben már tömeghadseregek vettek részt, gyorsan kellett átállni békehelyzetről háborúra, gyorsan kellett összpontosítani, szétbontakoztatni hadászati méretű erőket. Ezeknek a tapasztalatoknak az elemzése alapján kezdték kidolgozni a különféle háborúk elméleteit. Az új harceszközök megjelenésével kidolgozták a légiháború, a gépesített (páncélos) háború stb. elméletét. Németországban továbbfejlesztett a villámháború elmélete, amely később uralkodóvá vált itt is, Olaszországban és Japánban is. Ebben a légierők és a páncélosok kapták a fő szerepet.

A háború kezdeti szakaszának problémáit tanulmányozták a szovjet katonai teoretikusok is. Azokban a tézisekben, amelyeket A. I. Jegorov vezérkari főnök készített 1933-ban a Forradalmi Katonai Tanács számára, a következők olvashatók: „A fegyveres harc új eszközei (légierő, gépesített és motorizált magasabb egységek, a korszerűsített lovasság, légideszant stb.) ezek minőségi és mennyiségi növekedése, új módon vetik fel a háború kérdéseit és a modern hadműveletek problémáit”. A továbbiakban pontosan kifejti azokat a feladatokat, amelyeket a harcoló felek állíthatnak maguk elé: megsemmisíteni az ellenség határvédelmének csapatait; megakadályozni a mozgósítást; az anyagi eszköztartalékok megszerzése és megsemmisítése; a hadászati körzetek elfoglalása és megtartása; az ellenség megelőzése a főerők kibontakoztatásában és a hadászati kezdeményezés megszerzésében.

M. N. Tuhacsevszkij: „A határ menti hadműveletek jellege” c. munkájában rámutatott, hogy a védelmi hadseregek tevékenysége olyan elkeseredett, nagyméretű ütközetté válik, ami korábban a főerők előjoga volt. „...A határmenti ütközetet — írta — nem a hadsereg főerői fogják vívni, amint ez a korábbi háborúkban volt, hanem különleges alakulatok, különleges előredobott alakulatok, amelyeknek a diszlokációja a határvezetben van”. Arra is rámutatott, hogy az előredobott csapatok

magját gépesített és lovas magasabbegységek kell hogy alkossák, amelyek diszlokációja nem lehet messzebb 50—70 km-nél a határtól, valamint repülő-magasabbegységek 150—200 km-es mélységben a határvezetben.

Ezeknek a téziseknek az alapján a szovjet hadtudomány sok mindent kidolgozott a jövő háború elméleti kérdéseivel kapcsolatban, de ezt egy sor ok miatt nem hasznosították, ugyanúgy, mint a lengyelországi és franciaországi tapasztalatokat sem, amint erre Zsukov marsall is rámutatott a visszaemlékezéseiben.

A német parancsnokság 1940 júliusában kezdte meg a hatalmas mennyiségű seregtestek átcsoportosítását a szovjet határ irányába. A csatlósokkal együtt a németek 190 magasabbegységet sorakoztattak fel a határon, ebből 103 volt hadosztály, köztük 12 páncélos hadosztály az első lépcsőben, ami lehetővé tette, hogy a főirányokban hatalmas csapás-mérő csapatokat hozzanak létre.

A szovjet fegyveres erők szétbontakoztatása csak a háború kitörésével kezdődött. Míg a szárazföldi hadseregnek 1939-ben 98 hadosztálya volt, 1941 tavaszán már 303. A nyugati határvezet katonai körzeteiben volt 170 hadosztály és 2 dandár, amelyek az Északi, Balti, Fekete-tengeri Flottákkal együtt alkoták az első hadászati lépcsőt.

A második lépcsőt részletesen ismerteti a 4. sz. említett cikke.

Amikor Németország hadüzenet nélkül megtámadta a Szovjetuniót, az első nap hadba vetett 117 hadosztályt, július elejéig pedig 171 hadosztályt. 20 hadosztály tartékban maradt. A főcsapások Moszkva, Leningrád és Kijev ellen irányultak, mindegyik irányában hadseregcsoportok tevékenykedtek. Az első órában hatalmas bombacsapásokat mértek a következő városokra: Riga, Ventszpilsz, Liepaja, Sjualaj, Kaunasz, Vilniusz, Grodnó, Lida, Volkovicsz, Breszt, Kobrin, Szlonim, Baranovicsi, Minszk, Bobrujszk, Zsitomir, Kijev, Szevasztopol stb. A német légierő kegyetlen csapásokat mért a csapatokra, a parancsnoki pontokra, a repülőterekre, a kikötőkre, vasúti csomópontokra. Az ellenség összpontosított csapásai megakadályozták azt, hogy a határvezet csapatai kivonuljanak a határra. Az állandó repülőtereken állomásozó légierő nehezen pótolható veszteségeket szenvedett.

A csapatok jelentős részének nem volt lehetősége arra, hogy harcckészültségbe lépjen, elfoglalja a kijelölt állásokat a határ védelmére. A hadosztályokból legfeljebb egy ezred volt a határ mentén, a főerők 10—30 km-re voltak az állandó diszlokáció körzeteiben, a technika a színekben állt lezsirozva. A hadosztályoknak és ezredeknek egy löszerkiszenyő volt és egyszeri feltöltés üzemanyagból. A többi ellátmány a hadsereg-, illetve körzetraktárakban volt. A tüzérség minden fajtája nyári táborokban volt, jelentős távolságokra. A csapatok

tüzérségi támogatás és légvédelem nélkül léptek harcba.

A nagy területveszteség ellenére az ellenségnek nem sikerült megsemmisíteni a szovjet csapatokat, sőt komoly veszteségeket szenvedett. Júliusközepéig a szovjet fronton elvesztett több mint 100 ezer katonát és tisztet, az eredetileg összpontosított páncélosok csaknem felét, és kb. 1280 repülőgépet. Bár ez lassította a támadást, a tartalékokból ezt még tudták pótolni.

A 170 szovjet hadosztályból kiesett 28 (12 lövész-, 4 gépesített-, 10 harcokosi-, 2 lovas-hadosztály), több mint 70 elvesztette a személyi állomány és a technika felét.

Július közepén vetették be a hadászati tartalékokat, és ezzel a szovjet ellenállás az egész arcvonalon igen megerősödött a német előrenyomulás lelassult a Baltikumban, Leningrád és Kijev alatt. Szmolenszktől keletre elhúzódó harcok kezdődtek. Az első napok kb. 30 km-es napi előrenyomulási üteme 6—7 km-re csökkent. Az a terv, hogy a határ menti csapatok szétzúzása után akadálytalanul fognak előrenyomulni az ország gazdasági és politikai központjai felé, kudarcot szenvedett. Az első sikerek nem jártak olyan bénító hatással, mint a korábban megtámadott országok esetében.

Lengyel István

ELŐFIZETŐINKHEZ, OLVASÓINKHOZ

Lezárult egy évszázad a Hadtörténelmi Közlemények életében.

A Magyar Tudományos Akadémia hadtudományi bizottsága 1887. december 3-án határozta el, hogy szűkös anyagi eszközeit hadtörténelmi folyóirat létesítésére fordítja. A szerkesztő bizottság erőfeszítései nyomán 1888 márciusában megjelent a Hadtörténelmi Közlemények első száma.

A Magyar Tudományos Akadémia és a honvédelmi miniszter szellemi és anyagi támogatásával indult tehát útjára a magyar hadtörténetírás önálló folyóirata, mely híven tükrözi az elmúlt száz esztendő magyar hadtörténetírásának szellemét és színvonalát. Írásából világosan kiolvashatók egy évszázad történelmi viharai, társadalmi megrázkódtatásai, tudományos változásai. A Hadtörténelmi Közlemények száz éves életét fel lendülések és megtorpanások, átmeneti törések, szünetek is jellemzik. Mutatói, bibliográfiái, repertóriumai őszinte képet adnak fejlődésének történetéről, eredményeiről és hiányosságairól.

A Hadtörténelmi Közlemények 1954 óta a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum tudományos folyóirataként is egyik legfontosabb műhelye és ösztönzője a magyar hadtörténetírásnak és a hadtörténelmi ismeretek közreadásának. Szerzőinek többsége történész és hadtörténész, de teret kaptak a hadtudomány, a régészet, a múzeológia és más tudományok művelőinek hadtörténelmi jellegű munkái is.

Az évente 4 alkalommal 45—50 nyomdai ív terjedelemben, számonként 1800—2000 példányban megjelenő Hadtörténelmi Közlemények egyéni előfizetői között megtalálható tanár és katonatiszt, egyszerű érdeklődő és jeles kutató. A közületi előfizetők között vannak általános és középiskolák, egyetemek és főiskolák, tudományos intézetek és könyvtárak, gyárak és hivatalok, a fegyveres erők és testületek intézményei, alakulatai. Előfizetőink útján folyóiratunk eljut az ország minden megyéjébe, sok városába, nagy és kis községébe. Nagy eredménynek tartjuk, hogy a világ számos országában is előfizetik és olvassák folyóiratunkat.

Második évszázadába lépett folyóiratunk a hazai és külföldi érdeklődésnek a szerényebb pénzügyi lehetőségek közepette is legjobb hagyományai megőrzésével, a korunk követelményeihez való igazodással, a korszerű tudományosság igényeit kielégítő tanulmányokkal, közleményekkel, forrásközlésekkel igyekszik megfelelni.

Tisztelt Előfizetőink előtt nem ismeretlenek a nehezebb gazdasági körülmények, amelyek kihatnak folyóiratunkra is. A nyomdaköltségek növekedése és a sajtótermékek árának jelentős emelése arra kényszerít bennünket, hogy a Hadtörténelmi Közlemények évtizedek óta igen alacsony árat az 1989. évi 3. számtól kezdve feleljük. Egy példány ára 32 Ft lesz. Bízunk abban, hogy ez a kényszerű áremelés nem fogja az érdeklődés csökkenését eredményezni. Kérjük olvasóinkat, hogy az eddigienél is nagyobb számban fizeszenek elő folyóiratunkra, ez nagy erkölcsi és anyagi ösztönzést és támogatást jelentene.

A Hadtörténelmi Közlemények továbbra is évente négy alkalommal, 11—12 nyomdai ív terjedelemben fog megjelenni.

Tisztelt hazai előfizetőink!

Folyóiratunk előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a Posta hírlapüzleteiben és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR); Budapest XIII., Lehel u. 10/A — 1900 —, közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a HELIR 215—96162 pénzforgalmi jelzőszámra.

Tisztelt külföldi előfizetőink!

Tájékoztatásul közöljük, hogy a Hadtörténelmi Közleményeket külföldön a Kultúra Külkereskedelmi Vállalat (H—1389 Budapest, Pf. 149.) terjeszti. Külföldi címekre olyóiratunk a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR) is előfizethető.

A szerkesztőség

К НАШИМ ПОДПИСЧИКАМ И ЧИТАТЕЛЯМ

Завершилось одно столетие в жизни журнала «Хадтёртенельми Кёзлеменьек».

Военно-научная Комиссия Венгерской Академии Наук 3 декабря 1887 года приняла решение обратить свои скромные материальные средства на создание военно-исторического журнала. В результате усилий редакционной коллегии в марте 1888 года вышел первый номер журнала «Хадтёртенельми Кёзлеменьек».

При интеллектуальной и материальной поддержке Венгерской Академии Наук и министра обороны начал свой жизненный путь самостоятельный журнал, который достоверно отражает дух и уровень венгерской военной историографии за истекшие сто лет. По опубликованным на его страницах работам читатель может проследить исторические вихри, социальные потрясения и научный прогресс за эти сто лет. В жизни журнала «Хадтёртенельми Кёзлеменьек» имели место взлеты и спады, временные срывы и даже перерывы. Указатели, библиографии и репертории журнала дают достоверную картину об истории его развития, о достигнутых результатах и недостатках.

С 1954 года «Хадтёртенельми Кёзлеменьек» как научный журнал Военно-исторического Института и Музея является одним из наиболее важных мастерских и стимуляторов венгерской военной историографии, издания военно-исторических материалов. Большинство авторов публикуемых на страницах журнала работ — историки, но в журнале публикуются также и труды археологов и представителей других наук по вопросам военной истории.

Журнал «Хадтёртенельми Кёзлеменьек» выходит 4 раза в год объемом 45—50 печатных листов, тиражом по 1800—2000 экземпляров; в числе индивидуальных подписчиков журнала — преподаватели и кадровые офицеры, научные исследователи и просто любознательные интересующиеся. Среди ведомственных органов, подписывающихся на журнал, значатся общеобразовательные и средние школы, университеты и другие вузы, научно-исследовательские институты и библиотеки, заводы и учреждения, военные училища и воинские части. Через своих подписчиков наш журнал попадает во все комитаты страны, во многие города, большие и малые селения. Мы считаем большим достижением, что во многих странах мира ведется подписка на наш журнал и его читают.

Наш журнал, вступивший во второе столетие своей жизни, даже в условиях более скромных финансовых возможностей, сумел сохранить интерес к себе и в духе верности лучшим традициям старается ответить требованиям эпохи, публикуя статьи, научные труды, материалы и источники.

Нашим уважаемым подписчикам не безызвестны более трудные экономические условия, которые воздействуют и на наш журнал. Увеличение типографских расходов и значительный рост цен на печатную продукцию вынуждают нас повысить и существовавшую в течение десятка лет весьма низкую цену на журнал.

В текущем году, начиная с 3-го номера стоимость журнала устанавливается в 32 форинта мы надеемся на то, что это вынужденное повышение цены не повлечет за собой снижения их интереса. Мы просим наших читателей в еще большем, чем до сих пор количестве подписываться на наш журнал, это явилось бы большим моральным и материальным стимулом и поддержкой для нас.

Журнал «Хадтёртенельми Кёзлеменьек» и впредь будет выходить 4 раза в год, объемом 11—12 печатных листов.

Уважаемые наши зарубежные Подписчики! Для информации сообщаем Вам, что журнал «Хадтёртенельми Кёзлеменьек» за границей распространяет Внешнеторговое предприятие КУЛЬТУРА (Н—1389 Будапешт, п/я 149). На адрес подписчика за границей на наш журнал можно подписаться также и в Бюро подписки на газеты и журналы (ХЕЛИР).

Редакция

AN UNSERE ABONNENTEN, AN UNSERE LESER

Im Leben der Zeitschrift Hadtörténelmi Közlemények (Kriegsgeschichtliche Publikationen) ist ein Jahrhundert zu Ende.

An der Ungarischen Akademie der Wissenschaften beschloß die Kommission für Kriegsgeschichte am 3. Dezember 1887, einen Teil ihrer knappen Mittel auf die Gründung einer Zeitschrift für Kriegsgeschichte zu verwenden. In Ergebnis der Anstrengungen des Redaktionsausschusses erschien die erste Nummer der Hadtörténelmi Közlemények im März 1888.

Mit der geistigen und finanziellen Unterstützung der Ungarischen Akademie der Wissenschaften und des Verteidigungsministeriums beschrirt die selbständige Zeitschrift der ungarischen Kriegsgeschichtsschreibung ihren Weg. Sie spiegelt getreu den Geist und das Niveau der ungarischen Kriegsgeschichtsschreibung in den vergangenen hundert Jahren wider. Aus den hier erschienenen Schriften sind die historischen Stürme, sozialen Erschütterungen und die wissenschaftlichen Entwicklungen eines Jahrhunderts deutlich herauszulesen. Diese hundert Jahre der Hadtörténelmi Közlemények sind durch wiederholten Aufschwung und Stagnation, vorübergehende Unterbrechungen und Pausen gekennzeichnet. Ihre Register, Bibliographien und Repertoiren vermitteln ein unverfälschtes Bild von der Geschichte der Zeitschrift gleichwie von ihren erzielten Ergebnissen, aber auch von ihren Mängeln.

Die Hadtörténelmi Közlemények ist seit 1954 als wissenschaftliche Zeitschrift des Instituts und Museums für Kriegsgeschichte Anregerin und wichtige Werkstatt der ungarischen Kriegsgeschichtsschreibung sowie der Veröffentlichung kriegsgeschichtlicher Kenntnisse. Die Mehrheit ihrer Autoren bilden Historiker und Kriegshistoriker, sie eröffnete aber ihre Spalten auch den kriegsgeschichtlich geprägten Werken der Pfleger der Kriegswissenschaft, der Archäologie und anderer Disziplinen.

Unter den privaten Abonnenten der Hadtörténelmi Közlemények, die vierteljährlich in je 1800—2000 Exemplaren und in einem Umfang von 45—50 Druckbogen erscheint, sind Lehrer und Offiziere, einfache Interessenten und ausgezeichnete Forscher gleichermaßen zu finden. Unter den Abonnenten öffentlicher Anstalten gibt es Grund- und Mittelschulen, Universitäten und Hochschulen, wissenschaftliche Institute und Bibliotheken, Betriebe und Behörden, Institutionen der Streitkräfte und ihrer Körperschaften. Durch die Abonnenten erreicht unsere Zeitschrift alle Bezirke, viele Städte, größere und kleinere Gemeinden des Landes. Wir sehen es als großes Ergebnis an, daß unsere Zeitschrift auch in vielen anderen Ländern der Welt bezogen und gelesen wird.

Die Zeitschrift, die nun ins zweite Jahrhundert ihres Bestehens trat, ist bestrebt, trotz der bescheideneren finanziellen Möglichkeiten dem in- und ausländischen Interesse mit der Wahrung ihrer besten Traditionen, durch die Anpassung an die Erfordernisse unserer Zeit, mit Studien, Mitteilungen und Quellenpublikationen die den Ansprüchen der zeitgemäßen Wissenschaftlichkeit genügen, gerecht zu werden.

Unseren verehrten Abonnenten sind die erschwerten ökonomischen Verhältnisse nicht unbekannt, die sich auch auf unsere Zeitschrift auswirken. Die anziehenden Druckkosten und der bedeutende Preisanstieg der Druckerzeugnisse zwingen uns, den seit Jahrzehnten überaus niedrigen Preis der Hadtörténelmi Közlemények ab der Nummer 3 des Jahres 1989 zu erhöhen. Ein Exemplar wird 32 Forint kosten. Wir vertrauen darauf, daß diese notgedrungene Preiserhöhung kein Nachlassen des Interesses bewirken wird. Wir bitten unsere Leser, die Zeitschrift möglichst in einer noch größeren Zahl als bisher zu abonnieren, das würde uns eine große moralische und finanzielle Anregung sowie Unterstützung bedeuten.

Die Hadtörténelmi Közlemények wird nach wie vor jährlich viermal, und in einem Umfang von 11—12 Druckbogen erscheinen.

Unsere verehrter ausländischen Abonnenten!

Zu Ihrer Information teilen wir mit, daß die Hadtörténelmi Közlemények im Ausland durch das Außenhandelsunternehmen Kultúra — H—1389 Budapest, Pf. 149 — vertrieben wird. An ausländische Adressen kann unsere Zeitschrift auch im Hírlapelőfizetési és Lapellátási Iroda (Büro für Zeitungsabonnement und Zeitungsversorgung) (HELIR) abonniert werden.

Die Redaktion

TO OUR SUBSCRIBERS AND READERS

The first century of the life of our journal came to its end. The Committee for Military Sciences of the Hungarian Academy of Sciences decided to establish a journal for military history on the 3rd of December 1887. Notwithstanding that the financial possibilities were scanty the first issue of the Hadtörténelmi Közlemények (Journal for Military History) came to light in March 1888.

The Hadtörténelmi Közlemények, published with the economic and intellectual help of the Hungarian Academy of Sciences and the Minister of Home Defence, is the scientific journal of the Hungarian military historiography giving a sincere picture of the spirit and level in Hungarian military historiography of the past hundred years. Its publications reflect the century's historical and social changes and the changes in scientific life. There are upswings and balkings, temporary breakages and pauses in these years, which can easily be observed in our repertories, bibliographies and registers.

Since 1954 the Hadtörténelmi Közlemények has been the journal of the Institute and Museum of War History of the Hungarian People's Army and remained to give further impulses and stimulations to publications concerning the whole circle of military history. Most of our authors are historians and war historians but we publish writings on military sciences, archeology etc., too and from any field dealing with the questions of war history.

Our journal is a quarterly, published in the size of 45–50 printed sheets per year; the number of copies reaches the 1800–2000 by numbers. There are teachers and officers of the army, amateurs and scientific research workers, primary and secondary schools, scientific institutions, libraries, factories; institutions and corps of the armed forces among our subscribers. We have subscribers and readers in all counties and most of the cities and towns of the country. It is very heartening that the Hadtörténelmi Közlemények has subscribers in many countries of the world, too.

Now we start the second century of our journal and though having more modest financial possibilities than before we strive to keep our best traditions alive and we strive to serve our subscribers and readers with publishing articles, writings and historical sources which satisfy the requirements of modern scholarship.

The economic difficulties of our country must be known among our subscribers and these have effect upon our journal, too. The printing bills and prices of typographical matters are increasing and this is why we have to raise the price of our journal from the 3rd number of this year. One copy will cost 32 Ft. We hope this inevitable rise of price will not effect on decrease of the interest which our subscribers and readers take in the Hadtörténelmi Közlemények. We ask you to renew your subscriptions and we ask for new subscriptions as well; the increase of the number of subscriptions would mean a great stimulation for us.

We continue to publish our journal as a quarterly in the size of 11–12 printed sheets by numbers.

Our foreign subscribers must know that the Hadtörténelmi Közlemények is distributed by the "Kultúra Külkereskedelmi Vállalat" (Kultúra Foreign Trade Company) H-1389 Budapest, Pf. 149. Hungary. So far as foreign addresses are concerned, subscriptions can be done at the Hírlapelőfizetési és Lapellátási Iroda (Subscription and Distribution Office for Journals) (HELIR), too.

The Editorial Board

TARTALOM

TANULMÁNYOK

CZIGÁNY ISTVÁN	A magyarországi csapatok szerepe a török alóli felszabadító háborúban — — — — —	151
PARÁDI JÓZSEF	A Magyar Királyi Pénzügyminisztérium határőrizeti feladatai az Osztrák—Magyar Monarchia magyarországi vámhatárain, 1867—1914 — — — — —	177

KÖZLEMÉNYEK

MAKAI ÁGNES	Az erdélyi hadsereg kitüntetésének terve 1849 áprilisában — — — — —	197
RÁKÓCZY ROZÁLIA	Volt-e a Hadi Lapnak tüzérségi melléklapja 1849-ben?	200
IVÁN DEZSÓ	A Magyar Néphadsereg Légieréje 1956 október—novemberében. Egy cikk kritikája — — — — —	208

FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

HERMANN RÓBERT	Kiadatlan Kossuth- és OHB-iratok 1848-ból — —	223
SZIJJ JOLÁN	Magyarok a franciaországi internáló táborokban 1940—1941-ben — — — — —	240

SZEMLE

LUGOSI JÓZSEF—	Kardok (<i>Zarnóczy Attila</i>) — — — — —	260
TEMESVÁRY FERENC	Pisztolyok (<i>Lugosi József</i>) — — — — —	261
TEMESVÁRY FERENC	Geschichte des Burgenlandes (<i>Zachar József</i>) — —	262
AUGUST ERNST	Die österreicher in Berlin (<i>Z. J.</i>) — — — — —	264
TIBOR SIMÁNYI	Hadsereg és politika Magyarországon 1938—1944	
DOMBRÁDY LÓRÁND	(<i>Füzi Imre</i>) — — — — —	265
A.SAJTI ENIKŐ	Délvidék, 1941—1944 (<i>Vargyai Gyula</i>) — — — —	267
VAJAY SZABOLCS	A Johannita Rend magyar lovagjai, 1854—1987	
* * *	(<i>Pandula Attila</i>) — — — — —	269
	Voenna-izstoriczeszkij Zsurnál, 1988/1—6. sz. (<i>Lenygel István</i>) — — — — —	270

ELŐFIZETŐINKHEZ, OLVASÓINKHOZ — — — — —	276
--	-----

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

ИШТВАН ЦИГАНЬ	Участье венгерских войск в войне за освобождение от турок — — — — —	151
ЙОЖЕФ ПАРАДИ	Задачи Венгерского Королевского Министерства Финансов по охране границ на таможенной границе Австро—Венгерской Монархии, 1867—1914 гг. —	177

ПУБЛИКАЦИИ

АГНЕСИ МАКАИ	План награждения трансильванской армии в апреле 1849 года — — — — —	197
РОЗАЛИЯ РАКОЦИ	Было ли артиллерийское приложение к военному журналу «Хади Лап» в 1849 году? — — — — —	200
ДЕЖЁ ИВАН	Военно-воздушные силы Венгерской Народной армии в октябре—ноябре 1956 года. Критика на статью — —	208

ИСТОЧНИКИ

РОБЕРТ ХЕРМАНН	Неизданные статьи Кошута и документы всевенгерского Комитета Оборона 1848 г. — — — — —	223
ЙОЛАН СИЙ	Венгры в концентрационных лагерях Франции в 1940—1941 гг. — — — — —	240

ОБЗОР

ЙОЖЕФ ЛУГОШИ—	Мечи (<i>Аттила Зарноцки</i>) — — — — —	260
ФЕРЕНЦ ТЕМЕШВАРИ	Пистолеты (<i>Йожеф Лугоши</i>) — — — — —	261
ФЕРЕНЦ ТЕМЕШВАРИ	<i>Geschichte des Burgenlandes</i> (<i>Йожеф Захар</i>) — —	262
АУГУСТ ЭРНСТ	<i>Die österreicher in Berlin</i> (<i>Й. З.</i>) — — — — —	264
ТИБОР ШИМАНЬИ	Армия и политика в Венгрии (1938—1944) (<i>Имре Фюзи</i>) — — — — —	265
ЛОРАНД ДОМБРАДИ	Южный край Венгрии, 1941—1944. (<i>Дьюла Вардьяи</i>)	267
ЭНИКЁ А. ШАЙТИ	Венгерские кавалеры Ордена Ионитов, 1854—1987 (<i>Аттила Пандула</i>) — — — — —	269
САБОЛЬЧ ВАЙАИ	Военно-исторический журнал 1988/1—6 (<i>Иштван Лендель</i>) — — — — —	270

* * *

К НАШИМ ПОДПИСЧИКАМ И ЧИТАТЕЛЯМ — — — — —	277
--	-----

INHALT

STUDIEN

ISTVÁN CZIGÁNY	Teilnahme der ungarischen Truppen an dem Befreiungskrieg gegen die Türken — — — — —	151
JÓZSEF PARÁDI	Die Aufgaben des Ungarischen Königlichen Finanzministeriums bei der Grenzbewachung (1867—1914) —	177

MITTEILUNGEN

ÁGNES MAKAI	Der Plan zur Auszeichnung der siebenbürgischen Armee im April 1849 — — — — —	197
ROZÁLIA RÁKÓCZY	Hatte die Kriegszeitung (Hadi Lap) im Jahre 1849 ein Beiblatt für Artillerie? — — — — —	200
DEZSŐ IVÁN	Die Luftwaffe der Ungarischen Volksarmee im Oktober und November 1956. Kritik eines Artikels — — —	208

QUELLENPUBLIKATIONEN

RÓBERT HERMANN	Unveröffentlichte Schriften von Kossuth und dem Landesausschuß für Verteidigung (OHB) aus dem Jahre 1848	223
JOLÁN SZIJJ	Ungarn in den französischen Internierungslagern in den Jahren 1940—1941 — — — — —	240

RUNDSCHAU

JÓZSEF LUGOSI—	Schwerter (<i>Attila Zarnóczki</i>) — — — — —	260
FERENC TEMESVÁRY	Pistolen (<i>József Lugosi</i>) — — — — —	261
FERENC TEMESVÁRY	Geschichte des Burgenlandes (<i>József Zachar</i>) — —	262
AUGUST ERNST	Die Österreicher in Berlin (<i>J. Z.</i>) — — — — —	264
TIBOR SIMÁNYI	Armee und Politik in Ungarn, 1938—1944 (<i>Imre Füzsi</i>)	265
LÓRÁND DOMBRÁDY	Südland, 1941—1944 (<i>Gyula Vargyai</i>) — — — — —	267
ENIKÓ A. SAJTI	Ungarische Ritter des Johanniterordens, 1854—1987 (<i>Attila Pandula</i>) — — — — —	269
SZABOLCS VAJAY	Woenno-istoritscheskij Schurnal, Nr. 1—6/1988 (<i>István Lengyel</i>) — — — — —	270

* * *

AN UNSERE ABONNENTEN,		
AN UNSERE LESER — — — — —		278

CONTENTS

STUDIES

ISTVÁN CZIGÁNY	The Role of Hungarian Contingents in the War of Liberation against the Turks — — — — —	151
JÓZSEF PARÁDI	The Tasks of the Royal Hungarian Ministry of Finances in Connection with the Defence of the Frontiers on the Hungarian Customs Frontier of the Austro-Hungarian Monarchy, 1867—1914 — — — — —	177

ARTICLES

ÁGNES MAKAI	Plan of a Decoration for the Army in Transylvania from April 1849 — — — — —	197
ROZÁLIA RÁKÓCZY	Had the Hadi Lap (Military Newspaper) an Artillery Supplement in 1849? — — — — —	200
DEZSŐ IVÁN	The Air Force of the Hungarian People's Army in October–November 1956. Criticism on an Article — —	208

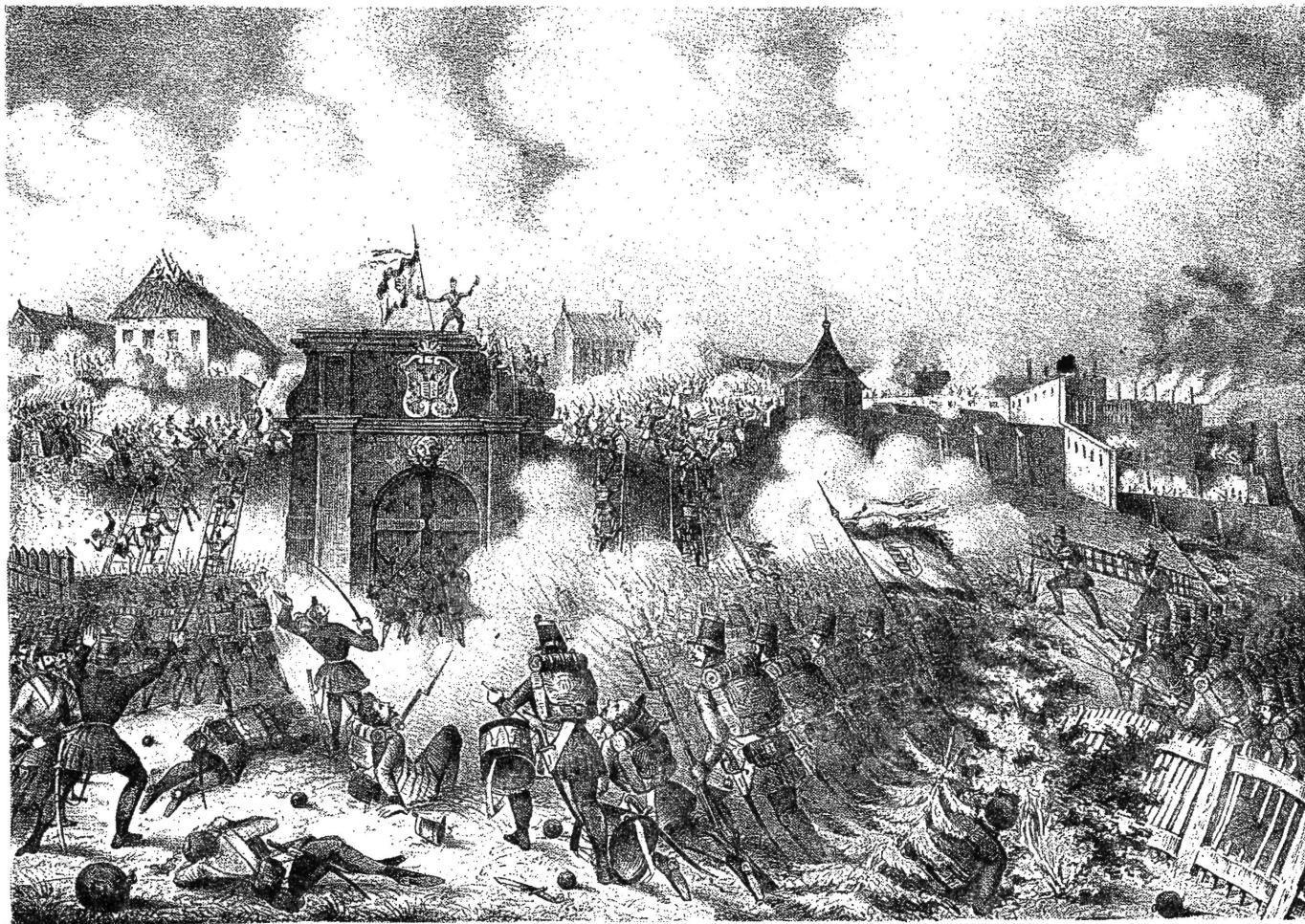
HISTORICAL SOURCES

RÓBERT HERMANN	Unpublished Papers of Kossuth and of the National Committee of Home Defence (OHB) from 1848 — —	223
JOLÁN SZIJJ	Hungarians in Concentration Camps in France in 1940–1941 — — — — —	240

REVIEW

JÓZSEF LUGOSI-	Swords (<i>Attila Zarnóczki</i>) — — — — —	260
FERENC TEMESVÁRY	Pistols (<i>József Lugosi</i>) — — — — —	261
FERENC TEMESVÁRY	Geschichte des Burgenlandes (<i>József Zachar</i>) — —	262
AUGUST ERNST	Die österreicher in Berlin (<i>J. Z.</i>) — — — — —	264
TIBOR SIMÁNYI	The Armed Forces and the Politics in Hungary, 1938–1944 (<i>Imre Fűzi</i>) — — — — —	265
LÓRÁND DOMBRÁDY	Southern Hungary, 1941–1944 (<i>Gyula Vargyai</i>) — —	267
ENIKŐ A. SAJTI	The Hungarian Knights of St. John, 1854—1987 (<i>Attila Pandula</i>) — — — — —	269
SZABOLCS VAJAY	Woeno-istoritschesky Journal, 1–6/1988 (<i>István Lengyel</i>) — — — — —	
* * *		

TO OUR SUBSCRIBERS AND READERS — — — — —		280
---	--	-----

Budavár bevétele 1849. május 21-én. Ismeretlen osztrák művész színezett litográfiája. Püspöki Grácián kitézi a zászlót a Fehérvári kapu ormára a győztes rohamban.

Szerzőink figyelmét felhívjuk az alábbiakra:

1. A szerkesztőség csak olyan kéziratokat fogad el, amelyek megfelelnek az „első közlés” kívánalmainak.

2. A kéziratot három példányban kérjük a szerkesztőséghez eljuttatni, mellékelve — új szerző esetében — külön lapon a szerző nevét, lakcímét, esetleg telefonszámát, munkahelyét, beosztását és tudományos fokozatát.

3. Végleges szövegű kéziratokat kérünk, mert a korrektúrában változtatásokra (kiegészítésekre) már nincsen lehetőség.

4. A szerkesztőség optimális terjedelműnek az 1,5—2,5 íves kéziratot tekinti — a jegyzetapparátussal együtt. 3 ívet meghaladó tanulmányt technikai okok miatt nehezen tudunk közölni. (Egy ív: 22 géppel írt oldal, oldalanként 28 sorral, soronként 65 leütéssel.)

5. A kéziratok jobb kezelhetősége érdekében kérjük, hogy a másolatot is az első példánnyal azonos — nem másoló — papírra gépeljék, normál, nem gyöngybetűs frógéppel. Az esetleges javításokat a második és harmadik példányra is kérjük rávezetni.

6. A kiemeléseket a szerző egyszer húzza alá, a kézirat lapjait folyamatosan és arab számokkal számozza, a jegyzeteket a kézirat végére helyezze, külön lapszámozással.

7. Az idegen nyelvű forrásokból az idézeteket általában magyarra fordítva kérjük, s csak olyan kivételes esetekben az eredeti nyelven is, amikor értelmezésük problematikus lehet.

8. A jegyzetapparátusban a jegyzetszámozás folyamatosan és arab számokkal történjék. A hivatkozott mű szerzőjének nevét egyszerű aláhúzással emelje ki a kézirat szerzője és pontosan tüntesse fel a levéltári, kéziratári és bibliográfiai adatokat.

9. Folyóiratunk az évszázadokat római számokkal jelöli. (Az idézetek, tanulmány- és könyvcímek kivételével.)

10. Recenziók esetében a cím mellett szükségesek a pontos bibliográfiai adatok és idegen nyelvű kiadványok esetén a cím magyar fordítása is. A recenziók terjedelme az öt kéziratoldalt lehetőleg ne haladja meg.

11. Nyomdatechnikai és terjedelmi okokból csak minimális illusztrációs anyagot fogadunk el. A szerző a számozott és címmel ellátott ábrákat, táblázatokat csatolja a kézírathoz, feltüntetve minden ábra és táblázat hátlapján a nevét és a kézirat címét, a kéziratban pedig a táblázatok és ábrák helyét.